

MEMO

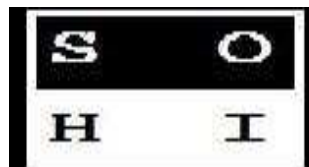
Časopis pro orální historii / Oral history journal

2011 / I

Středisko orální historie SOHI

ZÁPADOČESKÁ
UNIVERZITA
V PLZNI

MEMO 2011/I

Obsah

Redakční úvodník / Editorial comment	5
Teorie a metodologie orální historie / Theory and Methodology of Oral History	8
Techniky orální historie: Jak organizovat a vést orálně historické rozhovory / Oral History Techniques: How to Organize and Conduct Oral History Interviews (<i>Barbara Truesdell, překlad do češtiny Naděžda Morávková</i>).....	8
Z přehlíženého respektovaným: Stala se orální historie uznávaným oborem? / From stepchild to elder: Has oral history become 'respectable'? (<i>Sean Field, překlad do češtiny Nikola Kleinová</i>)	23
Orální historie a biografie v dějinách dějepisectví dvacátého století / Oral History and the Biographies of the History of Historiography in the Twentieth Century (<i>Naděžda Morávková</i>).....	31
Rozhovory a materiály.....	44
Cestování v dobách socialismu / Travel in times of socialism (<i>Eva Hanzlíková</i>).....	44
Koloman Gajan nejen o Františku Grausovi / Koloman Gajan not only about František Graus (<i>Naděžda Morávková</i>).....	50
Didaktická aplikace orální historie / Educational Applications of Oral History.....	61
Zařazení orální historie do dějepisu v základním vzdělávání / Use of Oral History in History Lessons in Czech Elementary Education System (<i>Lucie Böhmová</i>).....	61
Oral History in Czech Elementary Schools / Orální historie v českém základním školství (<i>Lucie Böhmová</i>)	65
Ústní tradice a folklór jako historický pramen / Oral Traditions and Folklore as a Historical Source.....	69
Z úst na internet. Cesta pana Půty do 21. století / From the Mouth to the Internet. The Way of Mr. Půta to the 21th Century (<i>Milada Krausová</i>).....	69
Paměti Horšic. Místní názvy ve vzpomínkách pamětníků / Memory of Horšice. Local Names in the Memories of Eyewitnesses (<i>Helena Východská</i>)	84

MEMO 2011/I

Osobnosti / Personalities.....	94
Z Teplic až na kraj světa aneb Z učitele prezidentem. Malý biografický portrét Miroslava Vaňka / From Teplice to the Edge of the World or From a Teacher to the President. Little Biographical Portrait of Miroslav Vanek (<i>Pavel Mücke</i>).....	94
Recenze / Reviews	101
Cheryl le s Roux: Teaching Oral History: Experiences in formal and informal education (<i>Kateřina Lejsková</i>).....	110
Orální historie v historiografii / Oral History in Historiography (<i>Miroslav Breitfelder</i>).....	111
Zprávy / Chronicle	113
XVI. mezinárodní konference orální historie : Mezi minulostí a budoucností, Praha 2010 / XVIth International Oral History Conference: Between Past and Future, Prague 2010	113
21. mezinárodní kongres historických věd, Amsterdam 2010 / 21 th International Congress of Historical Sciences, Amsterdam 2010.....	114
Pokyny pro autory / Notes for Contributors.....	116

Redakční úvodník / Editorial comment

Naděžda Morávková

Rok 2010 byl pro orální historii v České republice rokem obzvláště důležitým. Nejenže se Praha stala hostitelkou XV. Mezinárodní konference orální historie a do naší metropole se sjely světoznámé kapacity této moderní vědecké disciplíny, ale Česká republika má od léta 2010 tu čest „předsedat“ Mezinárodní asociaci orální historie IOHA, neboť český historik prof. PaedDr. et Mgr. Miroslav Vaněk, Ph. D. se stal jejím prezidentem. Je to velká pocta české historické vědě a současně příležitost ještě více proslavit úspěchy naší orální historie ve světě. Plzeňské orálně historické středisko SOHI, zřízené při Katedře historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni, je relativně mladým pracovištěm. Působí teprve třetím rokem. Od počátku jeho vedení vědělo, že jedním z hlavních cílů střediska je založit recenzovaný časopis, důstojnou publikační tribunu orální historie, nejen pro potřeby regionu. Nový časopis, který čtenář právě drží v ruce, chce být otevřený odborníkům a zájemcům v oboru, a to nejen v rámci České republiky, ale i mimo ni. Zejména uvítá teoretické a metodologické příspěvky, které pomohou budovat a profilovat tvář mladé české orální historie, uvítá zajímavé zkušenosti i příklady dobré praxe. Časopis bude dvojjazyčný, bude používat český a anglický jazyk. Ne všechny příspěvky budou vždy k dispozici v obou jazycích, zejména materiálové studie a rozhovory nebudou na dvojjazyčnost aspirovat ve všech případech, naopak metodologické stati či stati o aplikované orální historii se budeme snažit uveřejňovat jak česky, tak anglicky.

Struktura časopisu vypovídá o jeho záměrech. Jednotlivé rubriky napoví, že kromě již zmíněné teorie a metodologie orální historie bude přinášet samotné vzpomínky, rozhovory a další materiály osobního charakteru, bude ale také podporovat výzkum v oblasti lidového historického vyprávění, folklóru jako historického pramene a výzkum historických tradic, dále didaktickou aplikaci orální historie ve výuce dějepisu a dalších předmětů okruhu Člověk a společnost na základních i středních školách, bude se zabývat metodikou orální historie pro potřeby výuky a vědecké práce v oblasti historie na školách vysokých, popřípadě přímo výukou orální historie jako disciplíny. Rádi bychom přinášeli zajímavé zprávy z odborných kruhů orální historie u nás i ve světě, zejména zprávy o konferencích a odborných seminářích, upozorňovali na zajímavé knižní tituly, časopisecké články a další publikační výstupy. Chtěli bychom sledovat formou medailónků či rozhovorů významné osobnosti orální historie a představovat je čtenářům, stejně jako jejich aktivity a dílo.

Časopis bude prozatím vycházet dvakrát ročně. Zvolili jsme jak elektronickou internetovou, tak klasickou papírovou formu, doufáme, že si každý z potenciálních čtenářů vybere tu svou. Stávající

MEMO 2011/I

fyzická podoba časopisu je poněkud skromnější, doufáme, že budoucnost přinese zlepšení materiálního zázemí vydavatele, tedy střediska SOHI, a to se pak samozřejmě projeví i na vzhledu časopisu.

Redakční rada časopisu je přesvědčena, že si médium najde své věrné čtenáře, je odhodlána tomu věnovat maximum svého snažení. Doufáme v tomto směru také v příjemnou a užitečnou spolupráci s našimi poradci z širšího redakčního okruhu, kteří laskavě přislíbili svou účast na projektu, a také v plodnou spolupráci s našimi stávajícími i budoucími recenzenty.

Časopis se narodil. Co mu popřát? Asi totéž, co se obvykle přeje novorozencům - dlouhý, naplněný a šťastný život.

The year 2010 was particularly important for the Czech oral history. There was not only the fact that Prague has become a hostess of XV. International Oral History Conference and a lot of world-famous scientists of this modern scientific discipline came here, but the Czech Republic has also the honour to take chair of the International Oral History Association IOHA as the Czech historian prof. PaedDr. et Mgr. Miroslav Vanek, Ph.D., became its president. It's a great compliment to the Czech historical science and an opportunity to get even more famous achievements of our oral history in the world. Pilsner oral history center SOHI, which was established in the Department of History in Faculty of Education of the University of West Bohemia, is a relatively young department which operates only three years. Since its beginning the leadership of SOHI knew that one of the main objectives is to establish a solid, reviewed journal, worthy for oral history, not only for west bohemian region. A new magazine which you are holding in your hands just now, wants to be open to professionals and those who are interested in the field of oral history, not only in the Czech Republic. There are especially welcome theoretical and methodological papers which will help to build a face of a young Czech oral history, further an interesting experience and good examples from practice. The magazine will be bilingual it will use Czech and English language. Not all papers will be always available in both languages especially the studies and interviews do not aspire to bilingualism in all cases, while the methodological essays or essays about applied oral history, we would like to publish both Czech and English.

The structure of the magazine speaks about its intentions. Each section, in addition to the already mentioned theory and methodology of oral history, will bring memories, interviews and other material of a personal nature. Moreover it will also assist with research in the field of people's historical narration, folklore as a historical source and historical traditions research, as well as teaching the application of oral history in history lessons and other subjects in the area Man and Society at primary and secondary schools. Further it will address the methodology of oral history for teaching and research work in history at the universities, or directly through the teaching of oral history as a discipline. We would like to bring

MEMO 2011/I

interesting news from the professional circles of oral history from the Czech Republic and from abroad as well. Especially there will be reports about conferences and professional seminars, we will mention an interesting book titles, journal articles and other publications outputs. Also we would like to introduce celebrities of oral history through their profiles and interviews, as well as their activities and work.

The magazine will be issued twice a year for now. We have chosen both electronic and traditional paper form and we hope that everyone can choose the right form for him. The current form of the magazine is a bit modest, but we hope that the future will improve financial background of publisher, and then of course we will be able to improve form of the magazine.

The editorial board believes that this magazine will find its loyal readers; editors will do their best for it. We hope for a comfortable and effective cooperation with our advisers, who kindly promised their participation in this project, as well as for good cooperation with our current and future reviewers.

The magazine was born. What should we wish for it? Probably the same what we usually wish for newborns - long and happy life.

Teorie a metodologie orální historie / Theory and Methodology of Oral History

Techniky orální historie: Jak organizovat a vést orálně historické rozhovory / Oral History Techniques: How to Organize and Conduct Oral History Interviews *(Barbara Truesdell, překlad do češtiny Naděžda Morávková)*

Abstrakt

Orálně historický rozhovor je jedním z dalších nástrojů rozšíření repertoáru metod používaných pro výzkum v oblasti historie, antropologie, a folkloristiky. Orální historie shromažďuje informace o minulosti prostřednictvím přímých účastníků minulosti. Sbírá data, která nejsou k dispozici v písemné formě; o událostech, lidech, procesech. Orálně historické rozhovory jsou zakotvené v paměti a paměť je subjektivní nástroj pro záznam minulosti, vždy tvarovaný přítomným okamžikem a individuální psychikou. Orální historie může odhalit, jak hodnoty a aktivity jednotlivců spoluvytvářely minulost a jak se v minulosti vytvářely současné hodnoty a aktivity. Každý rozhovor je jedinečný zážitek, daný kouzlem práce v terénu. Takže, i když je asi hodně pravdy ve rčení: „Jediný způsob, jak se dozvědět, jak to udělat, je dělat to," zde je několik rad o věcech, které můžete udělat před, během a po rozhovoru, aby každý váš rozhovor byl kvalitnější.

Klíčová slova: Rozhovor, dotazovaný, tazatel, záznam zvuku, digitální audio nebo video soubory, přepis

Abstract

Oral history interviewing is one more tool in the larger repertoire of methodologies used for research in history, anthropology, and folklore. Oral history collects information about the past from observers and participants in that past. It gathers data not available in written records about events, people, decisions, and processes. Oral history interviews are grounded in memory, and memory is a subjective instrument for recording the past, always shaped by the present moment and the individual psyche. Oral history can reveal how individual values and actions shaped the past, and how the past shapes present-day values and actions. Every interviewing experience is unique; this is part of the charm of fieldwork. So while there is some validity in the adage, "The only way to learn how to do it is to do it," there are things you can do before, during, and after your interview to make every interview more successful.

MEMO 2011/I

Keywords: Interview, interviewee, interviewer, audio recording, digital audio or video files, transcription

Před rozhovorem

Stanovte si cíle pro svůj projekt předtím, než jej zahájíte. Za prvé: Co se budete snažit dozvědět? Můžete si připravit jednu nebo dvě věty, které shrnou vaše výzkumné cíle, takže pak snadno vysvětlíte svým respondentům, co zkoumáte a proč je to důležité. Z druhé: Jaké informace o vašem zkoumaném tématu již existují a v jaké formě. Například, pokud budete zpracovávat životopis politika, měli byste prostudovat literaturu o kampani, politické dokumenty, jiné, již existující, biografie, všechny dostupné prameny, které vám mohou říci více o dotyčné osobě. Když budete zkoumat událost, například stávkou v továrně, budete shánět novinové články, podnikové archiválie, odborářské dokumenty, možná i ekonomická data, která ukážou konečnou efektivitu stávky. Když se budete zabývat členy rodiny, údaje, jež budete mít k dispozici, mohou mít různou podobu - alba, fotografie, rodinné dědictví, deníky atd. Za třetí: Budete muset zvážit výběr osob vhodných pro rozhovor o vašem tématu. Udělejte si seznam potenciálních narátorů a počítejte s tím, že bude postupně narůstat. Dokonce to zpočátku nemusí být ani seznam, jmenný. Pro stávkou v továrně například by měl váš seznam zahrnovat stávkující, management podniku, odborové předáky, policisty zasahující proti demonstrantům apod. Za čtvrté: Jaký výstup vytvoříte z tohoto výzkumu a komu bude určen? Odpovědi na tyto otázky vám pomohou rozhodnout se, jaký druh informací budete potřebovat a na jaké médium je zaznamenat. Například, když budete chtít vytvořit webové stránky, budete potřebovat digitální audio nebo video záznam z vašich rozhovorů. Budete potřebovat digitální skeny fotografií a dokumentů, kterými budete ilustrovat prezentované události. Ujistěte se, že lidé, se kterými budete dělat rozhovor, vědí, že jejich interview bude přístupné jediným kliknutím myši celému světu, a mějte to na paměti i vy, když se budete rozhodovat, co z rozhovoru publikovat na webu a co raději ne.

Připravte se na každý rozhovor tím, že nastudujete o narátorovi co nejvíce. Pamätujte si, jaké informace chcete z rozhovoru získat, připravte si seznam otázek v tomto duchu. Zůstaňte nezaujatí, nicméně pamätujte, že informace získané během rozhovoru mohou dát vašemu výzkumu nové směry. Jestliže se vypravíte dělat rozhovor s někým, o kom existuje málo dostupných informací, snažte nastudovat předem něco o příslušné době nebo okolnostech zkoumaných událostí. Například, když budete vytěžovat ženu, která byla vojenskou zdravotní sestrou za druhé světové války, můžete mít k dispozici nějaké archiválie o její službě, ale měli byste také vědět něco bližšího o této historické době a roli armádních sester, abyste mohli lépe formulovat otázky směřované k zachycení její osobní historie. Tyto znalosti vám pomohou, k tomu, abyste přesvědčili narátora, že jste do problematiky zasvěceni a že se o jeho/její život zajímáte.

Domluvte si schůzku, potvrďte schůzku a dodržte čas schůzky. Zařídte schůzku na místě a v čase vhodném pro respondenta, na místě bez hluku a rozptylujících faktorů.

MEMO 2011/I

Pořídte si nejlepší záznamové zařízení, jaké si můžete dovolit. Naučte se se zařízením dobře pracovat, ať už se jedná od audio nebo video zařízení, a ujistěte se, že je v provozuschopném stavu předtím, než se vypravíte dělat rozhovor. Vyzkoušejte ho ještě znovu na místě, s narátorem, a ujistěte se, že on i vy jste na nahrávce dobře slyšitelní. Použijte raději adaptér než baterie (v tom případě se hodí prodlužovací kabel). Použijete-li baterie, mějte náhradní. Používejte vysoce kvalitní vybavení a doplňky, vyplatí se vám to. Dejte přednost externímu mikrofonu před vestavěným. Nahrávejte v nejvyšší kvalitě, nekomprimujte nahrávky. To také znamená, že budete potřebovat další externí paměťové disky, nebo paměťové karty, CD nebo DVD disky apod., podle toho, co vaše zařízení používá, a že je budete muset mít s sebou. Pokud vaše digitální zařízení (audio nebo video) má sluchátka, která vám umožní slyšet záznam už v průběhu jeho zaznamenávání, zvykněte si je požívat, abyste měli jistotu, že během rozhovoru nedošlo například k výpadku zvuku.

Připravte si předem seznam otázek pro rozhovor. Nemusíte pak sledovat tento seznam přesně, další otázky vzniknou v průběhu rozhovoru, ale zajistíte si tak pevnou strukturu a soudržnost rozhovoru. Pomohou vám také, pokud budete dělat několik rozhovorů na stejné téma s různými lidmi, abyste si byli jisti, že uplatníte stejné dotazy vůči všem respondentům. Pokládejte nejjednodušší otázky, jako například životopisná data, na začátku, nejsložitější pak naopak na konci. Řaďte otázky logicky, abyste mohli vy i váš respondent sledovat souvislosti a chronologický postup rozhovoru. Pokud si nejste jisti formulací otázky, zkuste si ji předem na jiné osobě. Další dobrý způsob, jak zjistit kvalitu otázky je zeptat se sám sebe: „Co se snažím touto otázkou vlastně zjistit?“

Formulujte otázky jednoduše, monotematicky. Složitě otázky plné spojek, několikačetné přeformulování dotazu a zavádějící otázky je těžké zodpovědět a ještě těžší pak transkribovat. To je další dobrý důvod připravit si otázky v předstihu. Pokud máte více než jeden dotaz na dané téma, vložte je do následných otázek. A pokud se vám nedostane na vaši otázku v respondentově reakci uspokojivé odpovědi, můžete se k tématu v průběhu rozhovoru vrátit přeformulovaným dotazem. Mějte po ruce pero, abyste si mohli takové situace poznačit.

Ptejte se raději otevřenými, doplňovacími otázkami, než otázkami zjišťovacími, na něž očekáváte odpověď ano nebo ne. Chcete přece získat co nejbohatší odpověď na svou otázku. Neklad'te sugestivní a návodné otázky. Chcete přece, aby se lidé cítili svobodně a vyprávěli vám své vlastní příběhy a sdělovali vlastní dojmy a názory. Například, když vytěžujete továrního dělníka, neměli byste se ptát: „Nemáte pocit, že vedení bylo vůči vám nepřátelské?“ ale měli byste formulovat otázku takto: „Jaký postoj mělo vůči vám vedení?“

Otázky by měly být nejen otevřené, ale také konkrétní, vyhněte se pokud možno žargonu a teoretizování. Pamatujte, že lidská paměť se váže na konkrétní věci. Dotazujete-li popis typického dne nebo rodinného

MEMO 2011/I

setkání, nebo doplňujících údajů (např. pro téma továrny dotazujete spolupracovníky, pracovní postupy, školení apod.) poskytněte respondentovi náměty, které povedou k rozvzpomenutí.

Rozhovory obvykle vyzní lépe, zašlete-li respondentovi seznam vašich otázek nebo souhrn témat, na která se budete ptát. V tom případě se ujistěte, že je to napsáno neutrálním způsobem, který nebude tlačit dotazovaného k určitému úhlu pohledu. Jde pak i o to dát dotazovanému dost času před rozhovorem, aby si mohl vše promyslet, neboť může jít o dost časově vzdálené vzpomínky. Ujistěte ho, že seznam otázek nebo témat je pouze rámcový a další témata se mohou vyskytnout z obou stran v průběhu rozhovoru a otázky, které by mu nebyly příjemné, lze vynechat.

Věnujte pozornost svému zevnějšku, než se vypravíte na rozhovor. Dojem, který uděláte neverbálně, může být stejně důležitý pro zdar rozhovoru, jako to, co říkáte. Váš oděv napoví respondentovi, jak vnímáte jeho samotného i rozhovor. Léžerní oblečení může navodit uvolněnější atmosféru, ale může také svědčit o nedostatku péče ve vztahu k dotazovanému, formálnější oděv svědčí o oficiálnějším přístupu, ale může i poněkud zastrašit dotazovaného. Snažte se svůj vzhled co nejvíce přizpůsobit tomu, abyste navodili co nejvhodnější atmosféru pro respondenta i rozhovor.

Mějte na paměti, že jistou roli ve vztahu narátora a tazatele mohou hrát i takové faktory jako pohlaví, věk, společenská vrstva. Buďte vnímaví a pohybujte se kolem těchto skutečností citlivě. Nejlepší strategií je v tomto případě prokazovat dotazovanému dostatečnou úctu a zdvořilost a vytvořit pro rozhovor atmosféru bezpečí, v níž se narátor cítí vyslyšen a chápán. Část takové atmosféry pramení z toho, že narátor chápe cíle rozhovoru, svou roli v oblasti výzkumu a cítí svobodu v možnosti odpovědět či neodpovědět na vaše otázky, ví, jakým způsobem bude rozhovor využit. Další část takové atmosféry může vyplynout z toho, že tazatel je přátelský, neodsuzující, je zaujatým posluchačem životních zkušeností a názoru respondenta.

Nečekané překážky mohou vyplynout také z vašeho příliš úzkého vztahu k respondentovi. Sdílení mnoha společného v minulosti může být stejně obtížnou překážkou při rozhovoru jako to, že vidíte respondenta poprvé. To může být problém zejména při pohovorech se členy rodiny. Věci, které oba víte, mohou být považovány za samozřejmost a samozřejmé zůstane obvykle nevyslovené. Snažte se zůstat v tomto ohledu bdělí a neostýchejte se ptát i na to, co je pro vás oba samozřejmé. Pamatujte, že mluvíte pro třetí osobu, posluchače, který nemusí znát vás ani respondenta.

Uvědomte si svou etickou zodpovědnost tazatele. Buďte připraveni zodpovědět jakékoli dotazy narátora ohledně rozhovoru nebo výzkumného záměru. Naše centrum používá formulář smlouvy o tom, že byl respondent dostatečně informován a že mu byl vysvětlen celý proces a také o právech a povinnostech

MEMO 2011/I

obou stran. Vy i dotazovaný podepíšete tento formulář před začátkem rozhovoru a respondent obdrží jednu z kopií. Obsahuje poskytovací úmluvu - oprávnění, které shrnuje, co bude s rozhovorem uděláno a dovoluje vám nebo instituci, pro kterou pracujete, použít dále interview dohodnutým způsobem. Součástí formuláře je také speciální pasáž pro respondenta, aby pomocí ní mohl případně podmínit nebo omezit využití rozhovoru. Tato část smlouvy by měla být podepsána na konci rozhovoru, tazatelem i dotazovaným. Dotazovaný může také podepsat celou darovací smlouvu až poté, co přezkoumal záznam nebo přepis. Formuláře používané naší institucí The Center for the Study of History and Memory vám mohou poskytnout příklad takové komunikace s narátorem. Dají se samozřejmě upravit podle vašich potřeb. Šablony formulářů jsou k dispozici na našich webových stránkách:

<http://www.indiana.edu/~cshm/forms.html>.

Ujistěte se, že dotazovaný přečetl formuláře před podpisem a že je správně pochopil. Pokud nechcete používat písemný souhlas, je i přesto dobré mít s sebou informační list pro dotazovaného, kde budou všechny kontaktní informace o vás, vaše výzkumné cíle a jeho/její práva narátora.

Nejlépe je mít jednoho narátora na jeden rozhovor, aby jeho pozornost byla zaměřena na vás a vaše na něj. Pokud se rozhodnete pro dva a více účastníků rozhovoru najednou, ujistěte se, že na nahrávce rozeznáte, kdo právě hovoří. Pamatujte, že budete potřebovat podepsané formuláře od každého účastníka zvlášť. Pro osoby, které přijdou poté, co jste již začali rozhovor, zvažte podpis souhlasu v závislosti na míře přispění k rozhovoru. Také pamatujte, že jde-li o dva lidi, například manželský pár, stává se, že jeden může být lídrem rozhovoru a druhý se dostane ke slovu zřídka. Je pak na vás, abyste jako tazatel zařídili, že oba budou mít možnost odpovědět na otázky v plném rozsahu a bez přerušení druhým. I proto je praktičtější vést rozhovor s každým zvlášť. Nechte narátora navrhnout místo rozhovoru, u něj doma, nebo v kanceláři, nebo jinde. Ujistěte se, že zvolené místo je klidné, bez rušivých elementů a pokud to tak není, usilujte o jiné. Hluk v pozadí vám může učinit záznam nepoužitelným. Měli byste se vyhnout zvuku klimatizačního zařízení, dopravnímu hluku, zvuku psacího stroje nebo klávesnice, zvuku hodin, telefonů. Je dobré rychle místo rozhovoru ohledat a zvolit ten nejtíšší a nejklidnější kout.

Umístěte váš záznamník zvuku nebo mikrofon mezi vás a respondenta, na pevnou podložku, nebo mu připněte mikrofon, je-li opatřen klipem, k oděvu. Nedržte mikrofon v ruce, použijte stojan. Uvědomte si, že manipulace s předměty na stole, šustění papírů apod., může způsobit zvuky, které zatemňují rozhovor. Poznejte silné a slabé stránky vašeho mikrofonu, abyste jim mohli situaci uzpůsobit. Pokud požíváte kameru, rozhodněte se, zda se chcete také objevit v záběru kamery, nebo mluvit zpoza kamery, mimo záběr. Vyzkoušejte kameru na místě. Musíte si být jisti, že je záběr dobře osvětlen a zvuk jasný. Nastavte kameru tak, aby, až se respondent nakloní či jinak pohne, nebyl mimo záběr. Někteří lidé jsou z kamery nervózní a lidé, kterým by např. nevadil audio záznam, se mohou kvůli kameře rozhovoru zaleknout. Ujistěte se předem, že respondent chápe, jak chcete zanamenat rozhovor. Když nechce být snímán videokamerou a vy děláte video pořad, můžete zvolit kompromis, fotografii v kombinaci s audio

MEMO 2011/I

záznamem. Nechte respondenty nahlédnout do záznamu při testování nahrávacího zařízení. Nikdy nezačněte nahrávat, dokud není respondent připravený a nikdy nenatáčejte, když to dotyčná osoba neví.

Začněte svou nahrávku uvedením vašeho jména a jména dotazovaného, datem a místem rozhovoru. To je velmi užitečné pro pozdější třídění a pořádání záznamů. Pak začněte sbírat jednoduché životopisné informace o narátorovi, jméno, příjmení, datum a místo narození. Pomůže to zklidnit narátora a uvyknout ho na to, že je snímán, a také získáte informace o vašem subjektu před rozhovorem. Jakmile rekordér běží, zaměřte se na narátora, zařízení už pak věnujte minimální pozornost, kromě občasného ujištění se, že záznam probíhá v pořádku. To pomůže, aby se i narátor zaměřil na vás, a ne na přístroj. Nevypínejte nahrávání v průběhu rozhovoru, ani když se narátor dotazuje vás nebo je odvolán např. k telefonnímu hovoru. Pouze, když respondenta přemůže rozrušení, např. začne plakat při upamatování se na úmrtí blízké osoby, je čas vypnout kameru a také poskytnout narátorovi čas k uklidnění. Je vaší povinností mít na paměti blaho svého narátora. Pokud děláte dlouhý rozhovor, dopřávejte dotazovanému přestávky, kdy si může odpočinout, napít se apod., vy můžete zatím zkontrolovat nahrávací zařízení. To zmírňuje pocit únavy a je to užitečné pro vás oba. Nezapomeňte vždy po přestávce zapnout znovu zařízení.

Mluvte jasně, klidným tempem, narátor bude většinou váš styl řeči sdílet. Když položíte otázku, zmlknete a čekejte na odpověď, i kdyby to mělo být několik sekund. Narátoři často potřebují několik okamžiků přemýšlet, dejte jim čas, ať nemají pocit, že hned přeskóčíte k jiné formulaci otázky. Ticho nebývá tak dlouhé, jak to v ten moment cítíte.

Když narátor odpovídá, nepřerušujte ho a nevstupujte mu do hovoru. Někteří lidé mluví dál a dál, ale nechte je mluvit až do konce jejich myšlenky a čekejte trpělivě. Useknutí jejich promluvy navodí dojem, že vás nezajímá, co říkají, nebo že chcete rozhovor usměrňovat.

Ověřujte slovně, když lidé dělají gesta, nebo na něco ukazují. Záznamník zvuku nesnímá obraz, u videorekordéru to nebude na škodu. Například „Ryba byla takhle veliká...“ - „Osmnáct centimetrů?“, nebo „Podium bylo támhle...“ - „Přes ulici u rybníka?“

Když se stane, že narátor udělá narážku, která by mohla vést dál za váš dotaz, ujistěte ho, že si věci navíc rádi poslechnete. Jednak dáte najevo, že jste pozorný posluchač a jednak to rozvíjí vztah s respondentem. Když například řekne narátor: „To nebyl problém, mohl bych uvést několik situací, kdy se to stalo.“, je vhodné pronést: „Chcete mi o těch situacích říci?“

Buďte pozorní ke známkám toho, že narátorovi není příjemná otázka nebo směr rozhovoru. To bývá spíše pozorovatelné z neverbálních znamení a řeči těla, než ze slovních. Pamatujte, že můžete zabránit narušení vztahů s narátorem i tím, že na začátku zdůrazníte, že kdykoliv nebude chtít na něco odpovědět, nemusí, že se nijak neurazíte. Buďte opatrní na poznámky k respondentovým odpovědím, aby nevyzněly

MEMO 2011/I

netrpělivě, neuctivě nebo v odsuzujícím tónu. Rozhovor není vhodná příležitost, abyste převáděli, kolik toho znáte vy, nebo polemizovali s respondentovými vzpomínkami, názory či přesvědčením. Není to o vás. Pamatujte: vy jste oním bezpečným subjektem, který vyslyší respondenta a pochopí ho. Se všemi narátory je potřeba zacházet s bezvýhradnou zdvořilostí, respektem a vděčností za výsadu sdílet s nimi část jejich životů. I kdybyste odcházeli s prázdnou, co se týče informačního přínosu pro váš projekt, je třeba zachovat zdvořilý, profesionální přístup v průběhu celého rozhovoru i po něm.

V neposlední řadě stojí upozornění ohledně sledování chování dotazovaného během rozhovoru. Platí to zejména u starších lidí, kdy lehce můžete přehlédnout známky vyčerpání nebo únavy. Interview je náročná, unavující aktivita, emocionálně i intelektuálně náročná pro vás i respondenta. Pokud dotyčný projeví známky únavy, je lepší rozhovor odložit najindy, než pokračovat přes únavu narátora, který je příliš zdvořilý, než aby to přiznal.

Po interview

Není-li nárátor v časové tísní a nespěchá, neodcházejte ani vy rychle po skončení rozhovoru. Jakmile je rekordér vypnutý, přichází čas poděkovat, popovídat o rozhovoru, který jste spolu právě udělali, a často i slyšet nejlepší příběhy nebo nejlepší informace, jež pamětník vůbec poskytne. To je i důvod, proč neskldit hned po rozhovoru nahrávací zařízení, můžete je pak vždy zapnout znovu (s dovolením dotazovaného), abyste získali příběh navíc. Zde je také příležitost uvědomit si hlavní témata rozhovoru, dojem, zda otázky a odpovědi na ně splnily očekávání, a příležitost vznést další speciální dotazy k pamětníkovi. Tyto dodatečné informace mohou být určeny už jen pro vaši soukromou potřebu, ale mohou vám být užitečné, poskytnou důležité souvislosti nebo okolnosti.

Ujistěte se, že nárátor podepíše darovací smlouvu, nebo že jste oba srozuměni s tím, co potřebuje před tím, než ji podepíše (slyšet záznam, autorizovat přepis...). Pokud máte v úmyslu poskytnout váš rozhovor k institucionální archivaci, požijte jejich standardní formu a připravte si doprovodné informace, které daná instituce k archivaci požaduje. Zajistěte, aby pamětník věděl, kde bude záznam jeho rozhovoru uložený a že je toto řešení přijatelné pro něj i pro archiv. Pokud chcete materiály archivovat sami, zajistěte plán, co se s nimi stane v případě vaší smrti, a zjistěte, zda nárátor s vaším plánem souhlasí.

Je velmi důležité označit nahrávky pečlivě a kompletně. To znamená označit fyzické médium, CD apod., ale také dobře označovat digitální soubory v počítači, plným jménem narátora, a datem rozhovoru. Mít dobrý systém v pojmenovávání souborů vám ušetří hodně času při pozdějším hledání konkrétního rozhovoru.

MEMO 2011/I

Rozhovor může přinést i vedlejší materiály, dokumenty, fotografie, artefakty, které doprovázejí nebo doplňují rozhovor. Pokud je máte zapůjčené, okopírujte je a urychleně vraťte. Pokud vám byly darovány, uložte je, nebo poskytněte archivu, ujistěte se, že jsou označeny stejně pečlivě jako nahrávky a uložte spolu s rozhovory, opatřené odkazovacím aparátem, aby bylo možné je s nahrávkami propojit.

Transkripce mohou být plné, částečné, ve formě seznamu klíčových slov či krátkého popisu odkazujícího na časové údaje odpovídající časové pozici v rozhovoru. V závislosti na softwaru, který používáte, může být digitální soubor označen tak, že se může posluchač pohybovat z jedné sekce do druhé. Vyberte transkripční formát, který vám vyhovuje nejlépe. Archivy upřednostňují doslovné přepisy, samozřejmě, neboť přepis je pro jednoduché použití snáze přístupný než nahrávka. Pamatujte, že doslovný přepis jedné hodiny rozhovoru může zabrat čtyři až pět hodin času. Přesto, že již existují programy, které jsou schopné zapisovat hlas do psaného textu, stále ještě je nelze použít pro transkripce rozhovoru pro potřeby orální historie. Pokud poskytnete přepis archivu, zjistěte si jejich požadavky na úpravu. Zejména uveďte jména všech účastníků rozhovoru, datum rozhovoru, odlište mluvčí (naše Centrum využívá iniciály příjmení k identifikaci mluvčích) Očíslujte stránky a užívejte záhlaví se jménem narátora, aby stránky různých rozhovorů nemohly být snadno zaměněny.

Nezapomeňte zaslat poděkování vašemu narátorovi. Pokud byly mezi vámi a narátorem dohodnuty nějaké speciální podmínky, např. ohledně kopií rozhovoru, zmiňte tyto podmínky v poznámce a dostňte jim.

Literatura

Níže (za anglickou verzí příspěvku) uvádíme několik vhodných zdrojů, které pojednávají témata, techniky a etické aspekty rozhovorů podrobněji. Další odkazy lze nalézt na webových stránkách našeho Centra. Pokud máte konkrétní dotazy týkající se použití orální historie, neváhejte kontaktovat přímo naše Centrum.

Oral History Techniques: How to Organize and Conduct Oral History Interviews

Before the Interview

Set goals for your project before you begin. First: what are you trying to learn? You might want to come up with a sentence or two that summarizes your research goals, so that you can easily explain to your interviewees what you are researching and why it is important. Second: what kinds of information already exist about your research topic, and in what form? For example, if you wanted to do a biography

MEMO 2011/I

of a politician, you would want to look at campaign literature, political documents, other biographies that already exist—all the sources you could find that would tell you more about this person. If you were studying an event—for example, a strike in a factory—you would want to consult newspaper accounts, factory records, union records, perhaps even economic data that would indicate the effects of the strike. If you were studying a family member, the data you consult may be in different forms—scrapbooks, photographs, family heirlooms, diaries, etc. Third: you need to consider who you will need to interview to learn about your topic. Make a list of potential interviewees; this list will grow as you are referred to additional interviewees. It may not even be a list of names at first. For the factory strike, for example, your list might include strikers, management, union representatives, police on the picket line, counter-demonstrators, etc. Fourth: what product(s) do you want to create from this study, and who is the audience for the product(s)? The answer to these questions will help you decide what kinds of information you'll need and in what medium to record it. For example, if you were planning to create a website, you would need to create digital audio or video files of your interviews. You would need digital scans of any photos or documents you wanted to upload as part of the history you are presenting. You would want to be sure that the people you interview know that their interview will be available to the whole world at the click of a mouse, and you will want to keep that in mind as you decide what to post on the website and what to leave out.

Prepare for each interview by knowing as much as you can about the person you'll be interviewing. Remember what information you want to gain from the interview, and design a list of questions with that focus in mind. Remain open-minded, however; data can take you in new directions as the research and the interviews progress. If you are going to be interviewing someone about whom few or no written record exists, learn more about the times and circumstances of their lives. For example, if you were studying a woman who was an Army nurse in World War II, you might have access to some records of her service, but you should also learn about that time in history and the role of an Army nurse so you can shape your questions to better capture the history she lived. Such knowledge will also assist you in establishing rapport with the interviewee by laying a groundwork of shared knowledge and confirming your interest in him/her.

Set up the appointment for the interview, confirm the appointment, and keep the appointment. Arrange to conduct the interview in a place and time most comfortable for the interviewee, away from noise and distractions.

Buy the best recording equipment you can afford. Know your equipment thoroughly, be it audio or video, and make sure it is in working order before you arrive at the interview. Test it again on site, with the interviewee and you both speaking on the recording to be sure you are both clearly audible. Use an adaptor in preference to batteries (so an extension cord is a good idea). If you use batteries, carry extra. Use high quality equipment and supplies; you get what you pay for. Use an external microphone that is

MEMO 2011/I

stereo and omnidirectional in preference to the recorder's built-in microphone. Record at the highest quality level on your digital equipment—do not compress the files as you record. This means you may need to have extra memory sticks or digital tapes or CDs—whatever your particular machine uses—so be sure to bring them along with you. If your digital recording equipment (audio or video) has an ear bud that allows you to hear the recording as it is being made, get accustomed to using it and wear it during the interview to be sure there is no audio dropout or microphone failure.

Prepare a list of questions for the interview. You need not follow this list exactly; other questions will arise during the interview, but they will give a solid organization and cohesiveness to your interview. They also make it easier, if you do multiple interviews on a topic, to be sure you cover the same information with all your interviewees. Put the simplest questions, like biographical data, at the beginning, and the most complex or sensitive questions at the end. Group the questions logically, so you and your interview subject can easily follow the progression of ideas or chronology in the interview. If you are not sure of the wording of a question you've constructed, try it out on another person. Another good way to check the focus of individual questions is to ask yourself, "What am I trying to learn with this question?"

Ask simply structured, single-topic questions. Compound questions (strings of questions linked together with "and"), multiple rephrasing, and false starts are harder to answer, and harder to transcribe. This is another good reason to prepare a list of questions in advance. Take your time. If you have more than one point to pursue on a given topic, compose follow-up questions. And if a point that hasn't occurred to you in composing your questionnaire flies by in the midst of an interviewee's answer, you can always go back to it later in the interview. Keep a pen handy to jot down a word or two during the interviewee's response to remind yourself to follow up on that point when the interviewee is done speaking.

Ask open-ended questions rather than questions that can be answered by yes or no. You want to encourage the fullest response possible to each question. Especially do not ask leading questions. You want people to feel free to tell their own stories and express their own opinions. For example, if you were interviewing a factory worker, you would not ask, "Don't you feel that management was hostile to your concerns?" but "What was the attitude of management to your concerns?"

Questions should be not only open-ended but concrete, avoiding as much as possible jargon or theoretical concepts (unless the jargon and concepts are part of the interviewee's experience). Remember that people's memories hang on substantial hooks. Asking for a description of a typical day or a family gathering, or breaking a subject down into its component elements (for a study of a factory, for example, asking about coworkers, work processes, job training, etc.) will give the interviewee points of reference from which to reminisce.

MEMO 2011/I

Interviews are generally improved by sending the interviewee a list of your questions or a summary of the topics you'll be asking about—in the latter case be sure that your summary is written in neutral terms that won't prejudice the interviewee toward a certain perspective. The point is to give the interviewee time before the interview to think about people and events that may not have occurred to him/her in a long time. Be sure to explain that the questionnaire or summary is only a framework, that other points may occur to both of you that could be included during the interview, and any question the interviewee does not want to answer can be skipped.

Be aware of your personal appearance before you go to the interview. The tone you set nonverbally can be as important to the interview's success as what you say. Your attire tells the interviewee something about how you view him/her and the interview itself. Casual clothes can suggest a more informal atmosphere, but they can also suggest a lack of care or respect to some interviewees; businesslike clothes can suggest a more formal, purposeful atmosphere, but can intimidate some interviewees. Try to match your appearance to what will best put the interviewee at ease with you and the interview process.

Be aware that there can be subject areas or data out of your reach because of some inhibiting factor in your relationship to the interviewee: sex, age, class, etc. Be sensitive to these factors, and try to work past them, but do not alienate the interviewee by pressing too hard for information he/she doesn't want to share. The single best strategy for bridging these kinds of obstacles is for the interviewer to show respect and courtesy to the interviewee, and to make the interview itself a "safe place" where the interviewee feels heard and understood. Part of that atmosphere comes from the interviewee understanding the goals of the interview, his/her role in the research, his/her freedom to answer a question or not, and how the interview will be used. Part of that atmosphere comes from the interviewer being a friendly, non-judgmental, interested listener to the life experiences and opinions of the interviewee.

Unexpected barriers to full disclosure can also arise from your level of familiarity with the interviewee. Sharing a lot of history in common with the interviewee can be as challenging to work past as meeting the interviewee for the first time. This can be a particular challenge when interviewing family members. Things you both know can be taken for granted, and things taken for granted are generally unspoken. Try to stay alert for this kind of data, and do not be shy about stating what is (for both of you) obvious. Remember you are speaking for a third person, the audience for the interview or its product(s), who may not know either of you.

Know your ethical responsibilities as an interviewer. Be prepared to answer any questions the interviewee may have about the interview or the research project. Our Center uses an "informed consent" form that explains the interview process and the rights and responsibilities of both parties. You and the interviewee sign the informed consent form before beginning the interview, and the interviewee is given a copy. Have a "deed of gift"—a permission form—that summarizes what will be done with the interview,

MEMO 2011/I

grants you (or the organization/institution you work for) permission to use the interview, and has room on it for the interviewee to state any restrictions or conditions on the interview's use. Both of you should sign this form at the close of the interview. The interviewee can wait to sign the deed of gift until after having reviewed the recording or transcript. The permission forms used by the Center for the Study of History and Memory can give you examples of the information they communicate. These forms can be modified according to your plans for the interviews gathered in your own project. Templates of our forms are available on our Center's website at <http://www.indiana.edu/~cshn/forms.html>. Be sure the interviewee reads and understands all forms before you begin the interview.

If you do not use a written informed consent, it is still a good idea to have an information sheet to give the interviewee which includes your contact information, or a checklist of information to go over with him/her before the interview begins so that he/she has a clear understanding of the interview process, the research goals, and his/her rights as a participant in the interview.

It is best to have a one-on-one interview so that the interviewee's attention is focused on you, and yours on him/her. If you can't avoid it, or choose to interview a couple or a group, be sure to identify on the recording all the people who take part in the interview. Note: you need signed forms from each participant in the interview. For people who may wander in once you've begun, use your judgment on getting signed forms depending on the person's contribution to the interview. Also note: if you do an interview with more than one person—a married couple, for example—it is generally the case that one is the conversation leader and one tends to be more quiet. It is up to you as interviewer to be sure that both people have the opportunity to answer the questions fully and without interruption or contradiction by the other spouse (which is why it is generally easier to do each person's interview separately!).

Let the interviewee suggest the interview location, whether that is their home or office or another location. Make sure the place chosen is quiet and away from outside distractions; if it is not, have an alternative location to suggest that will provide a quiet, comfortable setting. Background noise can destroy an interview by making the recording unintelligible. Air conditioners, traffic noises, typewriters, clock chimes, ringing telephones, etc. should all be avoided if possible. It is important to examine the area around you before you begin the interview and choose the quietest location you have available to you.

Place the audio recorder and microphone between you and your subject on a solid surface (or attach the microphone to him/her if it is the clip-on type). Do not hold the microphone in your hand; use a microphone stand. Be aware that moving objects on the table, shuffling papers, or fidgeting (if the microphone is on the person) can cause noises that obscure the conversation. Know your microphone's

MEMO 2011/I

strengths and weaknesses so you can plan around these kinds of disruptions as you set up the equipment. If you are using a video recorder, decide if you want yourself to appear on the recording, or if you will be speaking off camera. Test the video you are getting on site. You want to be sure the image is well lit, and the audio is clear. Set the camera so that if the interviewee leans or changes position, he/she won't be cut off or out of frame.

Some people are nervous about being recorded, and some people who might allow an audio recording might balk at a video recording. Be sure the interviewee understands before the meeting that you wish to record the interview and in what format. If he/she does not want to be videotaped, for example, but you are working on a video project, one possible compromise is an audio recording and a photo of the interviewee. Let your interviewee hear or see the playback when you test the equipment. Never start recording until the interviewee is ready to begin, and never record without that person's knowledge.

Start your recorded interview with a statement of the names of yourself and your interviewee(s), the date, and the location. This is very helpful when you have multiple recordings to sort through later. Then begin by collecting simple biographical information from the interviewee, such as full name, date of birth, and place of birth (which should also be at the beginning of your questionnaire). This helps put the interviewee at ease with being recorded and gets the basic information about your subject up front in the interview.

Once the recorder is running, focus on the interviewee, and give the machine only the minimum attention necessary to be sure it is recording smoothly. This will also help the interviewee focus on you instead of the machine. Do not turn off the recording during an interview unless the interviewee asks you to, or the interviewee is called away (by a phone call, for example). The only other time to turn off the recorder would be if the interviewee becomes upset (for example, becomes tearful remembering the death of a close family member) and needs a moment to regain composure. It is your responsibility to monitor the well being of your interviewee. If you are doing a long interview, creating regular breaks give you time to check the equipment as well as a chance for your interview subject (and you) to stretch or get a drink. This alleviates fatigue and is beneficial to both of you. Be sure to turn the equipment on again when the interviewee is ready to resume talking "on the record."

Speak at a sedate pace, and speak clearly. The tone you set will generally be echoed by the interviewee.

After you ask a question, stop and wait for the answer, even if you have to sit in silence for several seconds. Subjects often need several moments to think about the questions you ask. Give them quiet time; do not feel you need to leap in right away with a rephrased question or a different question. The silence is not really as long as it feels!

MEMO 2011/I

Once the answer comes, do not cut off or talk over an interviewee. Some people do like to go on and on, but let them talk to the end of their strand of thought and wait for an opening patiently. Cutting them off gives the impression that what they're saying isn't important to you, or that you are hurrying through the interview.

Verify verbally when people make gestures or point out something. The audio recorder can't see; this won't be as much of an issue if you are videotaping the interview. For example: "The fish was this big." Interviewer: "About eighteen inches." Or "The bandstand was over there." Interviewer: "Across the street by the pond."

Keep alert for cues from the interviewee that he/she will expand on a topic you bring up provided you let them know you want to hear it. For example, if an interviewee says, "Oh, that wasn't much of a problem, although I can think of several times where it was," it is a cue to say, "Would you like to tell me about those times?" This not only shows you are listening and enhances rapport with the interviewee; it can also give you good material the interviewee won't volunteer otherwise.

By the same token, keep alert for clues that the interviewee is uncomfortable with a question or line of questioning. This is more often clued in by body language than verbally, although some interviewees won't hesitate to tell you how they feel about a question! Remember you can prevent this rapport-damaging eventuality by letting the interviewee know before the interview begins that he/she has the right at any time to refuse to answer a question, and that will not offend you.

Be alert to your own responses to an interviewee's remarks, taking care not to sound judgmental, impatient, or disrespectful. An interview is not the place to show off how much you know, or to take issue with an interviewee's memories, beliefs, or opinions. It is not about you! Remember: you are that "safe place" in which the interviewee can be heard and understood. All interviewees are to be treated with unfailing courtesy, respect, and gratitude for the privilege of sharing a part of their lives with you. Even if you come away with nothing that you feel is of material benefit to your project, you can consider any interview a success if you have maintained a positive, polite, professional stance throughout the interview.

One last element of interviewee behavior to keep an eye on, especially with older subjects, is fatigue. Interviewing is a tiring process; it is emotionally and intellectually challenging for both you and the interviewee. If the person is showing signs of weariness, it is better to adjourn and take up the interview another time than to press on with an interviewee who's too tired to think clearly any longer but too polite to tell you enough is enough. You can always reschedule and continue the interview another time.

After the Interview

Unless the interviewee is pressed for time, do not run right out after an interview. Once the recorder is turned off, there is always time to say thank you, to chat about the process you've just undergone together, and often to hear the best stories or most important data the interviewee has said during your entire meeting. That's why it is a good idea not to put the machine away at once; you can always turn it on again (with the interviewee's permission) to get one more story down. This is also where keeping field notes on each interview experience comes in handy. Field notes can remind you of the major topics of the interview, your impressions of how the interview questions worked or didn't work as you expected, and any special requests you need to follow up for the interviewee. These notes are for the your own use. They can be very helpful in providing a quick reference point for the interview context and the data gathered.

Be sure that the interviewee signs the deed of gift, or that you both understand clearly what the interviewee wants to do (hear the recording or edit the transcript, for example) before signing it. If you intend to submit your interviews to an established archive, use their forms and know what information they will need to accompany the interview when you deposit it. Be sure the interviewee knows where the interview will be deposited, and that this arrangement is acceptable to both the interviewee and the archive. If you intend to archive the materials yourself, be sure you have made plans for what will happen to the interviews after your death, and be sure the interviewee is aware of that plan as well.

It is very important to label recordings completely and carefully. In digital terms, that means labeling the physical medium--the CD or digital tape, for example--but it also means creating good identifying data for the digital files stored on your computer, such as a file name that is the interviewee's full name and the date of the interview. Having a good file naming system and applying it consistently will save you time when you're looking for a particular interview later.

Collateral materials are documents or photos or material artifacts that accompany or supplement an interview. If these are loaned to you, be sure to copy or scan them, and return them promptly. If they are given to you to keep or to pass on to an archive, be sure to label them as carefully as the recordings, and to store with them whatever explanatory notes may be needed to explain the significance of the artifact and to easily link it back to the interview recording.

Transcription can be full, partial, or a list of keywords or short descriptions accompanied by times to approximate their location in the interview. Depending on the software you are using, digital files can also be marked so a listener can move from one section to the next. Choose the transcription format that best suits your needs. Archives prefer verbatim transcripts, of course; a transcript is simply easier to use than an audio recording. Be aware it can take four to five hours to do a verbatim transcript of one hour of an audio recording. While there are software programs that can take the place of a transcribing machine for your digital files, and even have a foot pedal that can plug into a USB port, at this writing voice recognition software is still not able to fully replace transcribing oral history interviews. If you are submitting your interviews to an archive, find out their stylistic requirements for transcripts. Be sure that whatever style you use, you put the names of all participants, the date of the interview, and distinguish the speakers from each other (for example, our Center uses the initials of the last names to identify speakers). Number the pages of your transcript, and use a header with the last name of the interviewee so pages from different interviews cannot easily be mixed up.

Send a thank-you note to your interviewee. If any special arrangements were made between you—for example, for copies of the interview, a follow-up interview, or a copy of the final product(s)—reiterate these promises in the note, and follow up on your promises.

Bibliography

I have listed below a few excellent resources that discuss interview topics, techniques, and ethics in more detail. Additional citations can be found on our Center's website. If you have particular questions about doing oral history, please feel free to contact our Center.

DUNAWAY, David - BAUM, Willa K. *Oral History: An Interdisciplinary Anthology*. Second Edition. AltaMira Press, 1996. ISBN 0-7619-9188-3.

MACKAY, Nancy. *Curating Oral Histories: From Interview to Archive*. Left Coast Press Inc., 2007. ISBN 978-1-59874-058-5.

ORAL HISTORY ASSOCIATION. *Principles and Best Practices: Principles for Oral History and Best Practices for Oral History*. Adopted October 2009. <http://www.oralhistory.org/do-oral-history/principles-and-practices/>

PERKS, Robert - THOMSON, Alistair, editors. *The Oral History Reader*. Routledge, 1998. ISBN 0-415-13351-1.

RITCHIE, Donald A. *Doing Oral History*. Twayne Publishers, 1995. ISBN 0-8057-9128-0.

SOMMER, Barbara W. - QUINLAN, Mary Kay. *The Oral History Manual*. AltaMira Press, 2002. ISBN 0-7591-0101-9.

YOW, Valerie Raleigh. *Recording Oral History: A Practical Guide for Social Scientists*. Sage Publications, 1994. ISBN 0-8039-5579-0.

Z přehlíženého respektovaným: Stala se orální historie uznávaným oborem? / From stepchild to elder: Has oral history become 'respectable'? (Sean Field, překlad do češtiny Nikola Kleinová)

Abstrakt

Článek sleduje počátky metody orální historie v moderní historiografii a její proměnu z okrajové a přehlížené disciplíny v respektovanou a seriózní. Autor se zamýšlí nad klady a úskalími této proměny a snaží se iniciovat diskusi předních odborníků na toto téma. Všímá si rovněž osobitosti metody v rámci jednotlivých národních historiografií.

Klíčová slova: Orální historie, metodologie historiografie, narace, IOHA, apartheid, Komise pravdy a usmíření

Abstract

The article traces the origins of methods of oral history in modern historiography and its transformation from a marginalized and neglected discipline in a respected and reputable one. The author reflects on the benefits and pitfalls of this transformation and trying to initiate a discussion leading experts on this topic. It also renders the particularities of each method in the national historiographies.

Keywords: Oral history, methodology of historiography, narration, IOHA, apartheid, Truth and Reconciliation Commission

Z přehlíženého respektovaným: Stala se orální historie uznávaným oborem?

V duchu konstruktivní diskuse mi dovoluje zamyslet se nad následujícími otázkami. V šedesátých a sedmdesátých letech se orální historie šířila díky důrazným výzvám orálních historiků, kteří kritizovali stávající intelektuální i politický stav a diskriminační praktiky. V osmdesátých a devadesátých letech povzbudily vzrušené debaty o významu paměti a narativního výkladu mnoho dalších orálních historiků po celém světě. Orální historie také čelila různým kritikám, přičemž některé označovaly orální historii za „neseriózní“ či druhořadý obor akademické obce. Ale v novém tisíciletí se orální historie stala uznávanou a možná dokonce „mainstreamovou“... Pokud tomu tak je, máme to hodnotit jako pozitivní nebo negativní?

Tyto otázky vyplývají z dialogu, který se objevil v roce 2008, když Alessandro Portelli navštívil Jihoafrickou republiku a vedl zde seminář v muzeu *District Six Museum* v Kapském Městě (pořádaný spolu s Centrem orální historie v Kapském Městě a jinými organizacemi). Portelli byl posluchačstvem dotázán: „Stal se konečně z orální historie populární obor, který se vymanil ze své kritické a nejisté pozice?“ Zatímco tazatel odkazoval hlavně na souvislosti v Jihoafrické republice, myslím si, že pro orální historiky je to významná otázka k zamyšlení ve vztahu k jejich vlastním národním kontextům, a stejně tak je dobré zvážit tuto otázku na mezinárodní úrovni Mezinárodní asociací orálních historiků. O několik dní později, na semináři, který se konal v jiném muzeu (*Robben Island Museum*), Portelli podotknul, že nejdůležitější nebyla snaha, aby orální historie stabilizovala svoji okrajovou pozici, nýbrž to, aby se stala respektovanějším oborem, přičemž je nutno přemýšlet o důsledcích, jaké tato skutečnost bude mít. V tomto stručném vstupu chci představit některé související myšlenky, nikoli však jako pokročilé vědecké argumenty, nýbrž jako úvod k zahájení toto diskusního fóra na webových stránkách IOHA.

Nejprve mi dovoluje použít jako výchozí bod souvislosti z Jihoafrické republiky. Je dobře doloženo, že během bojů proti apartheidu v osmdesátých letech měla orální historie a historické instituce tyto základní cíle – nejenom v jejich kritice vůči tomu, jak akademické a archivní instituce umlčovaly či marginalizovaly všeobecné povědomí, ale také v úsilí politickou cestou odstranit režim apartheidu. Potom, v období pozdního apartheidu, od roku 1994, se spustila lavina svědectví, která odstartovala se

vznikem *Komise pravdy a usmíření (Truth and Reconciliation Commission)*. Tento tlak byl navíc umocněný boomem různých vzpomínkových iniciativ, které vznikaly v pozdním období existence Komise. V ostatních posttotalitních zemích v Africe, Latinské Americe, východní Evropě a Asii samozřejmě panovaly obdobné trendy. Ale v Jihoafrické republice vyvolává stále častější využívání orální historie a metodologie zaměřené na svědectví, zejména ze strany vládních institucí, znepokojivou představu, že je orální historie zneužívána k tomu, aby ospravedlnila převládající výklad establishmentu a marginalizovala kritické ohlasy. Například úsilí propagovat činnost orálních historiků prostřednictvím rezortů jihoafrické vlády je sice vítáno, ale establishment má tendenci domnívat se, že nekritickým a zjednodušujícím „využíváním“ orální historie komunit, které byly dříve utlačované nebo marginalizované, si automaticky získá jejich podporu a požehnání při budování národního státu. Navíc realizace orálně-historické metody ve školních osnovách země s minulostí apartheidu i její větší rozšíření na univerzitách jsou sice velmi významné, ale jaké jsou skutečné důvody takto rozsáhlé institucionalizace?

Nemůžu se dočkat, až se uslyším, zda-li se orální historici v jiných zemích, a to zejména v posttotalitních společnostech, potýkají se stejnou či odlišnou dynamičností paměti, která souvisí se sociálně-politickým přechodem k demokracii. Je například správné navázat na základní tradice orální historie a povýšit je na vědeckou disciplínu, jak argumentoval Jose Carlos Sebe Bom Meihy v Brazílii? Přesto sám připouští, že je to je vlastně paradox.

Za druhé, digitální technologická revoluce umožnila jednodušší nahrávání, šíření a uchovávání vzpomínek. Tato revoluce formuje postupy orální historie po celém světě, ale co motivuje tento rapidní nárůst „vzpomínkových iniciativ“?

Je to strach ze zapomenutí, který vyvolává touhu pamatovat si, nebo je to něco jiného? Může být přesycení a přetížení paměti v naší kultuře tím, co ohrožuje samotný systém paměti? Vyvolávají právě tyto důvody strach ze zapomínání? ...naše dnešní světská kultura se děsí zapomínání a zkouší se tomuto strachu bránit touto strategií - zaznamenáváním.

Digitální revoluce pochopitelně neznamená jenom zjednodušení nahrávání a kopírování záznamů, ale také větší riziko jejich nenávratné ztráty. Nemůžeme být ale poháněni pouze strachem ze zapomínání nebo obavami, že smažeme nebo ztratíme vzpomínky jednotlivců/kolektivu... A zatímco je, zejména pro postkonfliktní společnosti, zaznamenávání klíčové, představuje také určité riziko, že individuální a kolektivní paměť „ustrne“ v knihách, na pomnících a v archivech. Stručně řečeno, pokud budeme orální historii nahrávat pouze pro to, aby byla zachována, nehrozí tady nebezpečí, že se zachovají pouze některé z mnoha pohledů a koncepcí minulosti? Tento statický přístup samozřejmě odporuje empatickému a otevřenému postoji, který přijímá za vlastní většina orálních historiků.

Možná je třeba se zamyslet nad jedním z ústředních motivů dřívějších vln orálně historické práce, který přispěl k formování sociální změny, a to jak v akademickém či archivním prostředí, tak i mimo něj. Nenavrhují tady návrat k romantické představě o orálních historících, kteří „osvobozují svět“. Jenom naznačuji, že pokud zůstaneme věrni dynamickému vyprávění lidí, význam šíření lidských příběhů prostřednictvím různých forem médií vroste. Navíc, nejcitlivější a nejkritičtější otázkou je prozkoumat způsoby, jak šířit různé, konkurenční verze, vzpomínky a interpretace minulosti. Tento méně didaktický přístup má potenciál vyvolávat více diskusí mezi výzkumníky, respondenty a veřejností.

Oním přispíváním ke společenské změně mám také na mysli změny, které podporují zlepšování života chudých lidí a lidí na okraji společnosti. Obdivuji orální historiky, kteří nedělají pouze nahrávky rozhovorů, ale také si dokážou vytvořit hluboký „spolupracující“ vztah s respondenty. Přeji si dozvědět se o projektech, které se odehrávají v různých národních kontextech napříč světem, ale není o nich příliš slyšet, protože se často odehrávají mimo akademické instituce.

Za třetí, je zde mnoho ukazatelů, že orální historici využívají (v mezinárodním měřítku) vizuálních a audiovizuálních nahrávacích zařízení. To je z mého pohledu žádoucí. Mimo jiné to znamená, že v budoucnu můžeme očekávat víc orálně historických a fotografických publikací. Nicméně by mě zajímalo, zda orální historici na mezinárodní úrovni dostatečně diskutovali nad post-strukturalistickou kritikou, která orální historii viní z „logocentrismu“ – tj. upřednostňování „slov“ před „obrazy“. Nenaznačuji, že orální historici s tím sami nejsou obeznámeni, přemíra orálně historických prací operujících se vzpomínkami a představivostí je toho důkazem. Spíše mě zajímalo, zda by nebylo dobré reagovat na tuto kritiku analýzou a reflexí hluboce vizuálních aspektů paměti. Abych zaujal konkrétní stanovisko – jsem fascinován tím, že proces nahrávání rozhovorů v orální historii formuluje mluvené slovo, věty a příběhy tak, že zprostředkovávají smysl obrazů a pocitů o minulosti očima vypravěčů. Různé způsoby zprostředkovávání slovních obrazů vypravěči jsou jistě podstatou orálně-historické činnosti. Existují snad nějaké jiné způsoby, jak můžeme analyzovat a interpretovat tento významný aspekt procesu strukturování paměti a podat mluvený příběh?

Jaká je potom moje odpověď na otázky uložené v úvodu? S ohledem na značné rozdíly v postupech orální historie v rámci národních kontextů souhlasím, že metodologie orální historie v jistém smyslu dospěla a stala se respektovanou disciplínou. Na jednu stranu je pozitivní, že se orální historie rozšířila po celém světě. Na druhou stranu tu jsou i negativní důsledky, pokud jsou orální historici méně kritičtí vůči formám diskriminace a útlaku, a to nejen v minulosti, ale také v současnosti. Nenavrhuji tady, že bychom měli stavět barikády, ale přesněji: pokud má orální historie spravedlivě posoudit demokratizaci sebe samé a svoji protidiskriminační etiku, pak můžeme být, přinejmenším podle toho, jak to podala Verena Alberti na konferenci CPDOC v Brazílii v roce 2008, „intelektuálními aktivisty.“ Navíc bych tvrdil, že naším ústředním závazkem je nebýt pouze jedním ze studijních oborů, ale v průběhu času také nalézat způsoby, kterak můžeme z pozice orálních historiků zprostředkovávat díky našim projektům a souvisejícím aktivitám sociální změny. Chápání našich rolí jako zprostředkovatelů změn, ať už máme jakoukoliv odbornou způsobilost, je podle mě klíčové k udržení se orální historie na kritickém rozhraní. Co znamenají tyto otázky a tvrzení pro Mezinárodní asociaci orální historie? Mezinárodní asociace orální historie zjevně není politickou organizací a ani by neměla být. Jedním z hlavních důvodů, proč metoda orální historie stále přitahuje vědecké i nevědecké výzkumníky je právě její demokratizační potenciál a tendence kriticky hodnotit metodiku orální historie, které tu byly a budou. IOHA orální historii pojímá, a měla by pojmát, v rámci všeobíhajícího závazku vůči demokracii, velké rozmanitosti názorů různých zemí a různých ideologií. Představované přístupy se proměňovaly z liberálních přes socialistické až po ultralevicové a orální historici také přijali škálu moderních a postmoderních paradigmat. Z mého pohledu, tato ideologická a konceptuální rozmanitost mezi orálními historiky je její silou až potud, dokud se nestane její slabostí. Za naprosté minimum považuji nutnost pokračovat pro tuto různorodost orální historie a formulování postojů v poskytování prostoru na konferencích, v publikacích a na našich webových stránkách. Tyto diskuse musí být konstruktivní a stimulovat orální historiky různého věku k tomu, aby nejenom pracovali na projektech v jejich vlastním kontextu, ale také aby kriticky reflektovali, jak a proč se angažují v orální historii a práci s pamětí. Navíc, pokud mohu být tak smělý, bych rád slyšel

více debat o propojování mezi projekty orální historie, historiografie a lidové paměti. A to, jak jsou tyto změny interpretovány a projednávány v jednotlivých národních kontextech.

Shrnutí

Na závěr bych rád zdůraznil, že je skvělé, že orálně historické „hnutí“ a jeho metodologie získaly respekt a úctu. Neupustíme od základních záměrů, které motivovaly mnoho z nás k tomu, aby se na prvním místě věnovali projektům orální historie. Pokračujeme v udržování dynamismu vyprávění orální historie šířením příběhů a paměti prostřednictvím různých médií. Pohlížeje na svoji práci kriticky a snažme se učit od sebe navzájem. Nejdůležitější ze všeho však je, abychom zůstali otevřeni k tomu, čemu se učíme od vypravěčů, kteří zůstávají naším prvotním zdrojem informací. To, jak čerpáme z tvořivosti obsažené v rozhovorech s vypravěči, by nás mělo motivovat k tomu, abychom pokračovali v procesu konceptuálních úvah a hovořili o příbězích, které si vyprávějí mezi sebou a které vyprávějí nám. Neměl jsem v úmyslu shrnout tady dějiny orální historie, k tomu slouží velmi užitečný přehled Ala Thomsona „Čtyři transformace paradigmat v orální historii.“

From stepchild to elder: Has oral history become ‘respectable’?

In the spirit of constructive debate and reflection, allow me to reflect on the following issues. In the 1960s and 1970s oral history proliferated through radical challenges posed by oral historians to various intellectual and political ‘status quos’ and discriminatory practices. Then in the 1980s and 1990s, heated debates around the significance of memory and narrative construction energised many oral historians across the globe.¹ Oral history also faced various critiques, with some describing oral history as ‘unreliable’ or the ‘stepchild’ of academia. But in the new millennium has oral history become ‘respectable’, perhaps even ‘mainstream’? And if yes, should we interpret these as positive or negative assessments?

These questions stem from a dialogue that occurred in 2008, when Alessandro Portelli visited South Africa, and gave a seminar at the District Six Museum in Cape Town (jointly hosted with the Centre for Popular Memory and other organizations). He was asked from the floor: has oral history become ‘trendy’ and ‘lost its critical and subversive edge’? While the questioner was mainly referring to the South African context, I think this is a significant question for oral historians to think about in relation to their respective national contexts and for IOHA to consider on an international level. A few days later, at a seminar held at the Robben Island Museum, Portelli suggested that it was less that oral history had lost its subversive edge but that it has become ‘more respectable’ and that this has implications we need to think about. In this brief intervention, I want to present some related thoughts,

¹ It is not my aim to do a history of oral history here, for a very useful overview, see Al Thomson, ‘Four paradigm transformations in oral history’. *The Oral History Review*, (2007), www.accessmylibrary.com/comsite/ accessed 22/2/2008.

not as a developed academic argument but as a way of starting this debate forum for the IOHA website.

Firstly, allow me to use the South African context as a starting point. It is well documented that during the 1980s anti-apartheid struggles, oral history and history institutions had radical intentions to not only critique how popular forms of knowledge were silenced or marginalized by academic and archival institutions but to also politically undermine the apartheid regime. Then in the post-apartheid period since 1994, many South Africans have been caught-up in a testimony ‘fever’ that commenced with the Truth and Reconciliation Commission (TRC) and has propelled an on-going boom in post-TRC memory initiatives. There have of course been similar trends in other post-authoritarian countries across Africa, Latin America, Eastern Europe and Asia. But in the South African context, the growing acceptance and use of oral history and testimony-based methodologies, especially by government institutions, raises the troubling scenario that it might be used to validate new master narratives and marginalize critical voices. For example, the drive to promote oral history work through South African government departments is to be welcomed but they tend to assume that the uncritical or simplistic ‘recovery’ of oral histories of communities that were previously oppressed or marginalized, will automatically support or advance the building of a new nation-state. Moreover, the implementation of oral history methodology in the post-apartheid school curriculums and its greater use at universities is significant but what are the implications of this greater institutionalization?

I am eager to hear if oral historians in other countries, especially post-authoritarian societies are grappling with similar or different memory dynamics relating to the socio-political transition towards democracy. For example, is the way to continue the radical traditions of oral history through developing it into a ‘discipline’ as Jose Carlos Sebe Bom Meihy has argued in Brazil?² Although he acknowledges that this has paradoxical dimensions.

Secondly, the digital technological revolution has made it easier to record, disseminate and archive ‘memories’. This revolution is shaping oral history practices around the world but what is motivating this rapid increase in memory initiatives?

Is it the fear of forgetting what triggers the desire to remember, or is it perhaps the other way around? Could it be a surfeit of memory in our culture creates such overload that the memory system itself is in danger of imploding, thus triggering the fear of forgetting? ...our secular culture today is in such a terror of forgetting and it tries to counteract this fear with survival strategies of memorialisation.³ The digital revolution of course not only makes it much easier to record and copy but also so much easier to erase. But we cannot only be driven by a fear of forgetting or a fear of individual/collective memories being erased or lost. And while memorialisation is especially crucial for post-conflict societies it also poses the risk of ‘fossilising’ individual and collective memories in books, monuments and archives. In short, if we record oral histories only for the purposes of conservation is there not a danger of ‘fixing’ particular views or conceptions of the past? Surely such a static approach is an anathema to the empathic and open-ended approaches adopted by most oral historians.

² Jose Carlos Sebe Bom Meihy, ‘The radicalization of oral history’, *Words and Silences*, n.s. 2, no. 1, (2003), pp 31 – 41.

³ Andreas Huyssen, ‘Trauma and Memory: A New Imaginary of Temporality’, J. Bennet and R. Kennedy (eds.), *World Memory, Personal Trajectories in Global Time*, (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003), 16 – 29.

Perhaps we need to ponder one of the central motives of the earlier waves of oral history work, which was to contribute to forms of social change, both in and beyond academic or archival locations. I am not suggesting a return to a romantic notion of oral historians 'liberating the world'. Rather, I am suggesting that if we are true to the dynamism of peoples' oral story-telling and performances, then disseminating people's stories through multiple forms of media is highly significant. In addition, then the more sensitive and critical task is to explore ways to critically disseminate the different, even competing versions, memories and interpretations of the past. This less didactic approach has the potential to stimulate more debate amongst researchers, informants and other audiences.⁴

By contributing to social change I also mean developmental change in contributing to improving how economically poor and socially marginalised peoples live their lives.⁵ In this context, I admire those oral historians who do not just record the stories of interviewees but craft a deeply 'collaborative' relationship with informants. I long to hear more about such projects, which I suspect are happening in various national contexts across the globe but are seldom heard of because they tend to happen outside of academic institutions.

Thirdly, there are many indications that oral historians are internationally making greater use of visual and audio-visual recording devices. This is to be welcomed in my view. Also, there are more oral history and photography publications due in the future. However, I wonder whether oral historians internationally have sufficiently debated and responded to the post-structural critique of oral history being guilty of *logocentrism* i.e. giving primacy to 'words' over 'images'. I am not suggesting that oral historians are *per se* ignorant of this, the plethora of oral history works dealing with memory and imagination is testimony to that. Rather, I have been wondering whether one way of responding to this critique is to analyse and reflect on the profoundly visual aspects of human memory. To make the point concretely, I am fascinated by the fact that in the process of oral history dialogues interviewees construct/perform spoken words, sentences and stories to convey a sense of their mental images and feelings about the past. The story-teller's various acts of conveying 'verbal pictures' is surely at the dialogic heart of the oral history enterprise.⁶ Are there perhaps new ways in which we can analyse and interpret this significant aspect of memory construction and oral story-telling?

What then is my response to questions posed at the outset?: Bearing in mind significant differences in oral history practices across national contexts, I am agreeing that oral history methodology has in a sense grown-up and become 'respectable'. But this is paradoxical. On the one hand, it is a positive phenomenon in so far as it refers to the growing maturity and acceptance of oral history work across the globe. On the other hand, it has negative implications if oral historians are less critical of forms of discrimination and oppression, not only in the past, but also in the present. I am not suggesting we should be 'fighting at the barricades' but rather if oral history is to do justice to its democratizing and anti-discriminatory ethics, then at very least, as Verena Alberti put it at a 2008 CPDOC conference in Brazil we can be 'intellectual activists'. Moreover, I would argue that our central commitment is not

⁴ For example, see Ciraj Rassool and Sandi Prosalendis (eds), *Recalling Community in Cape Town, Creating and Curating the District Six Museum*, Cape Town: District Six Museum Foundation, 2001.

⁵ See various project examples in, Hugo Slim and Paul Thompson, *Listening for Change, Oral Testimony and Development*, London, Panos Publications, 1993.

⁶ See my, 'Turning-up the Volume: Dialogues about Memory Create Oral Histories', *South African Historical Journal*, 2008, Vol. 60 No. 2, pp 175 – 194.

one of merely studying forms of agency over time but to also explore ways in which we as oral historians can also be agents of social change through our oral history projects and related activities. By conceiving our roles, as agents of change, in whatever professional capacity we are employed in, is I would argue, key to retaining the critical edge of oral history work.

What do these questions and arguments mean for IOHA? IOHA is of course not an overtly political organization, and neither should it be. But it is precisely the democratizing potential and critical slant of oral history methodology that has been, and continues to be, one of the central reasons why both academic and non-academic researchers are attracted to using the methodology.

IOHA and the oral history movement do, and should continue to, embrace a diversity of voices from countries of the North and South, and various ideologies within an over-arching commitment to democracy. The approaches represented have varied from liberal to socialist to ultra-left ideological positions and a range of modernist and post-modernist conceptual paradigms have been adopted by oral historians. In my view, this ideological and conceptual diversity amongst oral historians internationally is its strength not its weakness. At a bare minimum, I think we need to continue providing spaces, at conferences, in publications and on our website, for such a diversity of oral history voices and positions to be articulated. These debates must be constructive and stimulate oral historians of different ages to not just do oral history projects in their own contexts but to also critically reflect on how and why they engage in oral history and memory-work. Moreover, if I may be so bold, I would like to hear more discussion about the intertwining relationships between oral history projects, historiography and 'the politics of memory'. And how are these complex dynamics being interpreted and negotiated in different national contexts.

Summary

In closing then, I am arguing that to describe oral history methodology and the oral history movement as reaching a state of 'respectability' is fine. Provided we do not lose sight of the radical or democratic intentions that motivated so many of us to do oral history projects in the first place. Provided we continue to keep the dynamism of oral story-telling alive in how we disseminate stories and memories through multiple mediums. Provided we continually critique ourselves and strive to learn from each other. But most of all we need to remain open to learning from story-tellers, who remain our primary site(s) of inspiration. How we understand and draw from the creativity inherent in dialogues with story-tellers should motivate us to continue the process of conceptual reflection and debate on the stories they tell each other and us.

Orální historie a biografie v dějinách dějepisectví dvacátého století / Oral History and the Biographies of the History of Historiography in the Twentieth Century (Naděžda Morávková)

Abstrakt

Autorka tohoto textu používá metodu orální historie a vyprávěné biografie ve výzkumu české marxistické historiografie. Zaměřuje se na rozhovory se zajímavými historiky, získává, shromažďuje a interpretuje jejich vzpomínky. Komparací s dostupnými archivními prameny a se studiem prací těchto historiků se snaží o vytváření textů, které mohou být stavebními kameny pro budování obrazu české poválečné historiografie, její osobitosti, úskalí a rozmanitosti. Tento text poukazuje na specifika a problémy metody a snaží se předložit zkušenosti, jež mohou sloužit dalším badatelům v této oblasti.

Klíčová slova: orální historie, historiografie, vědecký establishment, psychologické faktory orální historie, sociální faktory orální historie, „pražské jaro“

Abstract

This contribution attempts to communicate some experience of the authoress's own research. She uses the oral history method in research Czech Marxist historiography. The authoress focuses on the interesting historians biographies, collects and extracts a history memories. Then she compares it with traditional sources and with texts of these scientists and provides biographies Czech post-war historians. This text points out the specifics and problems such type of research, based mainly on the oral methodology. Experiences are generalized to the overall observations and recommendations.

Keywords: oral history, historiography, the scientific establishment, psychological factors of oral history, social factors of oral history, the "Prague Spring"

Orální historie a biografie v dějinách dějepisectví dvacátého století

O historikově touze po objektivismu v historické naraci

S dovolením čtenáře začnu tuto malou reflexi svých zkušeností z bádání v dějinách historického myšlení parafrází myšlenky Thomase S. Kuhna⁷. Představte si se mnou dějiny dějepisectví jako skladiště biografií. Pokud bychom je uspořádali do polic podle stupně spletnosti a rozmanitosti vědeckého života a budeme postupovat od podlahy až ke stropu, pak historici žijící ve dvacátém století bezesporu zaujmou nejvyšší patro. Může se historik píšící dějiny historiografie s touto neuvěřitelnou rozmanitostí vyrovnat? Jak správně napsat životopis historika žijícího a pracujícího v minulém století? Na místě je otázka, co měli historikové dvacátého století společného. Čím lze onu mnohost a

⁷ KUHN, Thomas S. *The Structure of Scientific Revolutions*. The University of Chicago Press: Chicago and London, 1996, p. 15.

hektičnost jejich vědeckých životů překlenout. Mohla by to být touha po historické pravdě, která se v rámci pozitivistického scientismu dvacátého století projevila jako usilovná snaha o objektivní, vědecký obraz minulosti. Otázkou zůstává, zda je objektivismus opravdu tolik cenný a je-li realistické očekávat ho v historickém textu.

Objektivismus ve vědě předpokládá tezi, že historie jako interpretace minulosti existuje sama o sobě, nezávisle na vědci a že on bude reprodukovat a odrážet tuto minulou skutečnost, bude nestranný a objektivní. Bude „zradlem“, použijeme-li tradiční metonymie klasické metodologie pozitivistického historika. Zásahy způsobené vědcovou osobností, jeho zájmy, postoje, emocemi, jsou scientistickou vědou obávané, neboť panuje předpoklad, že mohou vést k nežádoucímu zkreslení skutečného vědeckého poznání. V tomto pojetí historická realita existuje sama o sobě a vědec musí být pro její odhalování zbavený všech subjektivních, to znamená zavádějících, faktorů. Musí tak dlouho ověřovat a revidovat své hypotézy, až najde „onu jedinou“ objektivní pravdu. Historická realita je v tomto pojetí předem dána, existuje pouze v jedné formě, bez ohledu na historika a jeho přání. Nicméně, není tato maska neutrality spíše iluzorní a nereálná? Proč se bát subjektu vědce, jeho osobnosti. Historie je reflexí a reflektujícím subjektem je člověk. Je sebeklamem snažit se to popírat.

Vědec je součástí reality a minulost bude vždy reflektovat z této pozice, z pozice reality své doby, kterou reprezentuje. Jeho reflexe není a nikdy nebude totožná s realitou minulého, je konstruktem, který se skládá z odrazu určitých skutečností z minulosti zprostředkovaných historikem. Kontext, předkládání kauzality a dalších souvislostí v historické naraci jsou už potom dílem subjektu nesporně. Už jen přinejmenším jazyk, kterým se realizuje historikovo myšlení, značně podléhá subjektu. Proč tuto subjektivitu, jež je neodstranitelná a přizorovaná, nepřiznat? Proč s ní nepočítat. Není to realističtější a jaksí poctivější vědecký přístup, akceptovat existenci subjektivismu, než klasické objektivistické popíračství? Je s podivem, že právě dvacáté století mohlo požadovat po vědci, aby byl zrcadlem, které zachycuje realitu nezastřenou subjektivními faktory. Je s podivem, že bylo možné zastírat, že tu vždy je a bude onen, byť dobře maskovaný subjektivní úhel, ze kterého se vědec dívá. Vždyť přiznáme-li roli subjektu ve vědě, přiznáme-li relativnost závěrů, akceptujeme-li oprávněnost rovnosti příležitosti pro všechny poctivé pokusy o reprodukci reality (včetně umění, žurnalistiky, jednoduchého vyprávění apod.) co do nároků na historickou pravdu, neznamena to, že tím přiznáváme historickému textu status libovolné konstrukce, status výplodu mysli historika.

Řešením může být jistý posun tradičního chápání objektivity, totiž nehledání objektivity v samotné reflexi minulosti, v historickém textu, ale zaměření se na proces. Budeme vyžadovat objektivitu a „poctivost“ vědce v průběhu výzkumu. Jinými slovy, budeme požadovat ochotu vymanit se ze svých zbožných přání o obrazu minulosti, preferencí, ochotu změnit své závěry, je-li to nutné, ochotu být otevřený kritice a soupeři v názoru, nenechat se vědomě zlákat do služeb ideologie, atd. Všechny tyto věci mohou vyplnit termín objektivita vědy. Vždy přítomná sebekritika a sebereflexe během procesu vědeckého výzkumu to může napomoci zajistit. Neustálý aktivní screening historikových vlastních postojů v procesu stýkání a soupeření konkurenčních koncepcí a metod, otevřenost a pokora vědce, která bude mít přirozené hranice v odmítnutí teorií, jež jsou vědomě zkreslující a služebné, povrchní a nepoctivé, je přijatelné naplnění pojmu „objektivní věda“. Brian Fay to nazývá kritickou intersubjektivitou vědce⁸. Tento způsob nenuť vědce, aby se křečovitě snažil „nemít“ své osobní postoje, zakrýval „nepřekonatelné subjektivní“, jež je vlastní každému živému subjektu. Umožňuje mu

⁸ FAY, Brian. *Contemporary of Social Science. A Multicultural Aproach*. Blackswell Publishers: Oxford, 1999, p. 251 - 256.

přiznat nahlas právo na změnu náhledu, právo předpokládat a respektovat pluralitu kognitivních postupů a závěrů, umožňuje onu nanejvýš užitečnou pozici, ve které se vědec může učit, rozvíjet a obohacovat v diskusích a polemikách, kdy je inspirován k potvrzování či revizi dosud zaujímaných postojů. To neznamená bezbřehý relativismus ve stylu „anything goes“, nýbrž kritický, odpovědný a čestný způsob, jak tvořit moderní historický text.

Některé zkušenosti získané při použití metody orální historie v procesu tvorby dějin historiografie „socialistického období“

Může být solidní historiografie postavena na ústním vyprávění o životě jedince? Například na životním příběhu historika? Příběhu jeho životních zvrátů, všech jeho vzestupů a pádů, jeho chyb, jeho dobrodružství na cestě k historické pravdě? Jestliže uznáme, že scientistické elitářství pozitivistické historické vědy, jež si přivlastňuje výhradní právo na pravdivý výklad minulosti, je jen jednou z mnoha cest k cíli, a že ne všechno, co je uloženo v archivu, si může nárokovat přednostní relevantnost a vyšší výpovědní hodnotu ve věci zachycení minulosti, než to, co je řečeno ústně, pak je to možné. I prameny úřední provenience tvoří lidé, se svou veškerou chybovostí a tendenčností, i mnohé archiválie jsou nanejvýš subjektivní, ať již se jedná o korespondenci či paměti apod. Dvacáté století bylo velmi složité a ideologicky pestré. Historik, který jím prošel, viděl několik výměn vědeckého paradigmatu, několik výměn vládnoucích ideologií, zažil několik změn vědeckého establishmentu. Tyto výměny se týkaly nejen ideologie, epistemologických a metodologických základů, ale i podmínek práce a výzkumu, ba dokonce faktu, zda je vůbec možno v oficiální vědě působit nebo ne. Pokud budeme tyto peripetie historikovy vědecké kariéry zkoumat pouze klasickými metodami, z dokumentů dochovaných v archivu či z historikova díla, zcela se vytratí lidský rozměr problému, který ale v sobě právě velmi často skrývá klíč k pochopení celé situace, jemné nuance, které se zdají nepodstatné, ale naopak mohou být elementární. Svědectví pamětníka vypovídá o tom, co je jiným způsobem nesdílitelné, nezastupitelné. Je samozřejmě nutné komparovat vytěženou faktografii s tradičním pramenem a zejména s textem zkoumaného historika, svědectví tak získá potřebnou oporu a jistotu. Rozhodneme-li se pro využití metody orální historie v tak kontroverzní oblasti historiografie, jakou je česká marxistická historiografie v období po roce 1948, očekávejme, že budeme čelit většině specifíků z těchto oblastí:

1. Psychologické faktory

a) Emoce

Pro většinu historiků, kteří žili a působili v období v letech 1918 - 1989, popřípadě žijí a působí ještě dodnes, znamená minimálně jedno období tohoto úseku velmi citlivou etapu jejich kariéry. Minimálně jeden z mezníků, jimiž byly roky 1918, 1938, 1945, 1948, 1968, 1989, mohl znamenat, že byli nuceni opustit své pozice v oficiální vědě, že byl jejich profesní a odborný postup záměrně retardován, práce cenzurována, či dokonce autocenzurována. Tyto zvraty v životě i odborné práci mohly doprovázet různé negativní pocity, jako frustrace, existenční strach, pocit dehonestace, defétismus, žárlivost a

zášť, touha po satisfakci, postsatisfakční pocit nedocení atd. Takové emoce ovlivní u vypravěče vědomý a podvědomý faktor výběru vzpomínek. Je nutné s tím počítat a jemně pamětníka vést žádoucím směrem. Pokud vidíme, že emoce evidentně zkreslují přijatelnost faktografie výpovědi, osvědčilo se mi spíše nezasahovat, ale korekci provést následně komparací s jiným pramenem, případně vzpomínkami jiného pamětníka. Interpretace pak musí být sice jednoznačná, ale vhodně formulovaná, neboť celý text by měl pamětníkem autorizován. Rovněž právě emoce někdy způsobí, že pamětník odmítá při procesu autorizace svou původní výpověď a trvá na tom, že takto to neformulovat. Lépe než provádět „důkazní“ přehrávání rozhovoru, je akceptovat pamětníkovu novou formulaci. Neautorizovanou výpověď stejně nelze použít. Boj s emocemi by mohl mít za následek přerušení spolupráce s pamětníkem, ztrátu jeho důvěry a vstřícnosti, a to by bylo bezesporu kontraproduktivní.

b) Problém sebereflexe, budování vlastní apologetiky

Poměrně často se stává, že pamětník přijme účast v rozhovorech proto, že doufá v publikaci osobní apologetiky, či apologetiky svých postojů a svého díla. Stalo se mi dokonce, že vypravování pamětníka bylo stavěno jako obhajoba postojů, názorů a díla jiného historika. Je to způsob, jak se vypořádat s negativními vzpomínkami. Naším úkolem není snažit se za každou cenu dostat mysl pamětníka do souladu s realitou, poučit jej nebo změnit jeho názor, ale získat cenné informace a interpretovat je po následném porovnání s jinými zdroji. Musíme být obezřetní zejména v případě období tzv. socialistické historiografie, neboť někteří ze svědků měli možnost pracovat a vědecky působit v době totalitního režimu bez výraznějších omezení, nebo dokonce patřili k prominentům. Platili za to větší či menší loajalitou, ať už upřímnou nebo vynucenou. Každopádně popírat tuto etapu pro ně znamená částečné popírání sama sebe. Je to útok na jejich důstojnost. Neměli bychom takovou reakci vynucovat, dokonce nebývá někdy přínosem, ani pokud je kritická sebereflexe spontánní ze strany pamětníka. Pokud ovšem svědek hodlá použít rozhovor k objasňující obhajobě svých postojů a my víme, že jen tak bude ochoten podat kýženou faktografii, neměli bychom s poskytnutím prostoru váhat. Rozhovor je vždy jen materiálem, který bude dále zpracováván.

c) Limity spojené s lidskou pamětí

Autobiografická paměť jako psychologický termín je jako schopnost reflektovat svůj život znovuvybavováním si minulých vjemů. Její vrchol je situován do třicátého roku života, pak již dochází k postupnému zhoršování.⁹ Vzhledem ke zkoumanému tématu je však třeba počítat s respondenty, kteří se nacházejí ve fázi pokročilého životního věku. Jejich paměť je limitována jak věkem samotným, tak nejrůznějšími zdravotními komplikacemi. Zde je možné používat různé pomocné postupy, jež vedou k snazšímu znovuvybavení a připomenutí doby. Jsme tu však limitováni i my jako tazatelé, neboť někdy asistované znovuvybavování, které bychom vedli s pomocí dokumentů, fotografií, filmů či zprostředkování vzpomínek jiných pamětníků, nemusí ústít jen v cíleném „připomenutí“ a vytvoření vybavovacího impulzu pro pamětníkovy zasunuté vzpomínky, ale také v oživení nežádoucích psychických stavů, jež mohou být pro našeho respondenta nejen nepříjemné, ale vzhledem k věku či zdravotnímu stavu i nebezpečné. Je tedy třeba zvýšené opatrnosti a citlivého přístupu, osvědčilo se mi konzultovat své postupy předem s rodinnými příslušníky, někdejšími kolegy

⁹ HARTL, Pavel - HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*. Praha : Portál, 2000. ISBN80-7178-303-X. S. 391.

pamětníka či i jen spolehnout se na vlastní empatii.

2. Sociální faktory

a) Fenomén generační

Měla jsem možnost pozorovat během mého výzkumu, že jistou roli sehrává věk tazatele, či lépe řečeno příslušnost tazatele k určité generaci. Čím je tazatel věkově vzdálenější generaci narátora, tím se ve větší míře projevují tyto faktory: větší fabulativnost a ilustrativnost výpovědi, menší pozornost faktografická, tendence k jednoznačnosti postoje, menší častost relativizace minulé skutečnosti, menší míra autocenzury. Ochota k výpovědi bývá u některých jedinců vyšší ve vztahu k mladšímu tazateli, u jiných naopak menší, dokonce jsem se setkala s obavou z nepochopení vzhledem k věku, a tudíž s odmítnutím rozhovoru mladému tazateli. Generačně stejně příslušný nebo jen málo vzdálený tazatel hledá obtížně odstup a jiný pohled na dobu, může mít i tendenci odvádět téma směrem svých vzpomínek. Velmi se mi osvědčil způsob rozhovoru mladšího tazatele a dvou či tří generačně stejných narátorů.

b) Fenomén existenční, blok způsobený obavami o kariéru, pověst

Je potřeba počítat s tím, že obava o dobrou pověst či kariéru vlastní, nebo spíše kariéru některých mladších rodinných příslušníků, může být velmi často překážkou realizace rozhovoru, kterou je třeba velmi citlivě zdolávat. Nositelem obavy je buďto přímo pamětník, nebo mnohdy rodinní příslušníci, kteří pamětníka-seniora mohou výrazně ovlivňovat v jeho ochotě či neochotě vzpomínky poskytnout. Respekt k vlastní kariéře, či kariéře nebo společenské pozici blízké osoby je jednou z nejčastějších překážek otevření se pamětníka. Může se stát, že respondent svým mlčením hodlá chránit i instituci, společenskou skupinu či památku zesnulého. Taková situace vyžaduje nanejvýš jemný, diplomatický a zejména trpělivý postup při pokusu o navození vzájemné důvěry mezi tazatelem a pamětníkem. Velmi zde pomůže doporučení či záruka někoho, komu respondent důvěřuje.

c) Sociální deprivace a senzacechtivost

V rámci zkoumaného tématu jsem často narážela také na respondenty, kteří byli v minulosti, nebo jsou naopak nyní, kariérmě, a tudíž v jistém smyslu sociálně, upozadováni a lze u nich pozorovat jisté deprivanční syndromy. Odrazy v chování jsou pak rozmanité, od hyperbol v hodnocení vlastní osobnosti a svého významu a vlivu až po opačný pól, tedy pozice méněcenného a poraženého. Obě pozice jsou nezdravé a mají výrazný vliv na hodnotu rozhovoru. Tazatel se může snažit jemně obě krajnosti svým přístupem posouvat ke kýžené středové neutralitě, ale zpravidla bez výrazného efektu. Takové postoje jsou většinou již dlouhodobě fixované a přetrvávající. Snažíme se je alespoň neposilovat, neboť snaha o zviditelnění významu vlastní role v minulosti může ústít až do zavádějící senzacechtivosti a egocentrické fabulace. Opačná krajnost mívá za následek zamlčování podstatných skutečností, neboť je narátor, který pochybuje o svém významu, nepovažuje za důležité či zajímavé. Takové interview je pak velmi náročné na skladbu kladených otázek, neboť výběr faktů je v tomto

případě v rukou tazatele.

d) Interpersonální fenomén aneb křehké vztahy mezi stejně perzekuovanými či rehabilitovanými historiky a mezi vědci různých politických či ideových pozic

Vzájemné vztahy mezi českými historiky různých generací a zejména různých kariérních osudů jsou spleť a ne vždy zcela vstřícné a přátelské. Setkala jsem se se zcela korektním přístupem ke kolegům, ale i s žárlivostí, záští a nevráživostí. Na první pohled by se zdálo, že podobné osudy, tedy perzekuce z politických důvodů, lidi sblíží. Není to však zcela pravidlem. Při mém výzkumu se ukázalo, že často bývá antipatie mezi nestraníky, kteří měli ztížený kariérní postup nebo alespoň nebyli protěžováni zejména v padesátých letech, a mezi tzv. osmašedesátníky, tedy komunisty, kteří byli pro své reformistické postoje ze strany vyloučeni či alespoň vyškrtnuti po událostech „pražského jara“, a měli obdobný „stop stav“ v letech sedmdesátých a osmdesátých. Osmašedesátníci bývají některými současníky považováni za původní kolaboranty režimu, jejich postavení je vlastně nejtragičtější, neboť odpůrci režimu jim většinou nikdy zcela neodpustili původní postoje a režim je v období normalizace zavrhl. Ocitli se mnohdy v pozici osobitého vyčlenění.

Zvláštní vztahy je možné někdy pozorovat také mezi politickými emigranty, zejména normalizačními, a mezi těmi, kteří zůstali. I když ve většině případů jsem se setkala se vzájemným respektem, narazila jsem i na postoje spíše negativní. Předmětem nevyslovených, ale pociťovaných antipatií bývají úvahy o tom, kdy měl těžší osud a složitější podmínky pro odbornou práci, a kdo si tudíž nyní zaslouží více respektu. Obě skupiny respondentů bývají přitom vůči tomuto tématu velmi citlivé a tazatel musí být obzvláště opatrný. Rozhodně by se měl v průběhu kladení otázek či reakcí na ně vyvarovat hodnocení, soudů nebo zaujímání stanovisek.

Jako další komplikace v interpersonální oblasti se jeví použití politické nebo ideové zástěny pro čistě osobní antipatie. Jde o účelové chování, kdy se protivníková jiná ideová orientace jaksi hodí a osobní spor je jí posílen, nebo také ve své skutečné podobě zakryt. Pokud nemá tazatel možnost se skutečné důvody vzájemné nevráživosti dvou historiků dozvědět, zpravidla z nějakých neoficiálních zdrojů, musí se s důvodem v podobě politické nebo ideové jinakosti spokojit. Skutečné důvody někdy znají jen sami dotyční a ty s nimi mnohdy také odcházejí navždy nepoznané.

Tazatel by měl být vždy dobře na rozhovor připraven a neměl by zapomenout pokusit se ověřit, jaké vztahy má sledovaný vědec ke kolegům, jejichž jména by v průběhu rozhovoru mohla být očekávána. Pokud je očekávána antipatie nebo charakter vztahu není zjištělný, je potřeba velké opatrnosti a taktu. Obzvláště pak, jedná-li se o ještě žijící osoby.

3. Změny vědeckého paradigma

Politické a ideové zvraty nejsou jedinými mezníky, které periodizují dvacáté století v dějinách historické vědy. Změna vědeckého paradigma, změny metodologií, filosofie dějin, změna terminologie a rétoriky, to vše lze v humanitních vědách ve dvacátém století pozorovat v mnohem větší frekvenci,

než kdy předtím a než v jiných vědeckých oborech. I s tím je potřeba počítat při práci s historiky-pamětníky. I když jsem se většinou setkala s tím, že respondenti byli velmi dobře informováni o změnách ve svém oboru a skvěle se orientovali v nejnovější literatuře, jisté ulpívání, často nevědomé, v neaktuální metodologii či terminologii nebývá úplnou výjimkou. Tazatelovým úkolem pak není modernizovat narátorovy archaismy či ho snad opravovat či školit, a už vůbec ne se s narátorem odborně přít. Snad jen, na výslovné přání, podat vyžádanou informaci.

4. Problém polarity skutečnosti

Toto úskalí se projevuje, jestliže v zájmu výzkumu potřebujete zpovídat svadky, jejichž výpovědi jsou pak navzájem protichůdné. Jedná se tady většinou o hodnotové soudy, vyhodnocování určitých událostí jako pokrokových či naopak recesních, o polaritu ideovou či politickou. K zaujetí vlastního postoje jistě historik použije svého historického povědomí a vlastní hodnotové základny, popřípadě komparaci s klasickými prameny. Problém nastává, když budete muset protichůdné výpovědi, ještě hůře samotné pamětníky, konfrontovat. Na druhou stranu získání co nejširšího spektra názorů a tím i informací je pro historika velmi žádoucí. Zde lze využít především jemnou diplomacii tazatele. Trpělivost a vyslechnutí všech názorů vždy přinesou své ovoce v podobě širší získaného materiálu.

Shrnutí

Česká marxistická historiografie je téma, u něhož je možné konstatovat, že je ještě brzy na výzkum - protagonisté jsou často ještě naživu, a zároveň je již příliš pozdě - mnoho z nich již naživu není. Orální historie je metodika, která je v tomto případě časově limitována. Ona hranice mezi tím, kdy je ještě příliš brzo, a tím, kdy už je příliš pozdě, je přitom zpravidla velmi křehká. Historikové dějepiscectví, nepropásněme šance!

Pitfalls of oral history methods in the biographies of historians of twentieth-century

Preliminary consideration about the quest for “objectivism” in creating a historical text

Allow me to start this paper with a little paraphrase of Thomas S. Kuhn idea¹⁰ and imagine with me the history of twentieth-century historiography as a storehouse of biographies. If we organize it to the shelves according to the degree of diversity of scientific life and we proceed away from the floor to the ceiling, then the historians living in twentieth century undoubtedly occupies the highest stack. How can a historian writing the history of historiography cope with this incredible diversity? How to find

¹⁰ KUHN, Thomas S. *The Structure of Scientific Revolutions*. The University of Chicago Press: Chicago and London, 1996, p. 15.

the historical truth? How to write a good biography of the historian living and working in the last century? Historians of the twentieth century themselves would certainly have wanted objectivity above all, as positivism in the history of science occupied a considerable part of this century. Is the objectivism really so much valuable? Is it nonrealistic to expect it in a historical text? Why should modern historian be afraid of the subjective narrative of life?

The objectivity in science presupposes the thesis that reality exists in itself, independently of scientists and that he will reproduce and reflect this reality and he will be "impartial, unbiased and detached," like a mirror, to use the traditional analogy to the classical epistemic method of positivistic scientist. Any intervention by the scientist's personality, his interests, attitudes, emotions, etc. will result in an undesirable distortion of true scientific knowledge.

True and true reality exists in themselves and scientist is due to seek them, stripped of all subjective, it means misleading, factors. He must verify and correct his hypotheses until he finds the "only one" objective truth. The reality is predetermined and it exists in only one form regardless of historian's true knowledge about it, regardless of historian's wishes. However, Isn't this mask of neutrality rather illusory and unrealistic?

The scientist meets the reality always implicitly, always choose the information according to a survey, we make judgments always on a certain position. Even the language, in which we all think and create the courts, consists of an a priori conceptual ties. We always get knowledge and make conclusions in the frames of such subjective view. It is what we call *perspektivism*. Isn't it more realistic and somehow honest scientific attitude than classical "objectivism"? It is based on the assumption that no scientist can be "tabula rasa" and a mirror which captures reality faithfully and unprompted by subjective factors. There is always here good masked "angle" from which the scientist "looks". But this does not mean that objective reality is slippery and all knowledge is only a summary of many arbitrary structures, a mere figment of the scientist's mind, as the relativists assert?

If we accept the fact that there is not only one objective truth, it is really necessary to provide equal opportunity to all attempts to reproduce reality (including art, journalism, simple narrative etc.), since the truth will no longer be able to measure the quality of science and theory.

What about to move the traditional understanding of objectivity a little bit - not to look for objectivity in research ultimately (meaning if history text is or is not exactly identical with reality) but to focus on the process. We will require the objectivity of a scientist during the research. In other words, we require him to be utmost honest, we require a willingness to break away from his pious wishes, preferences, a willingness to revise his conclusions, if necessary, a willingness to be open to criticism and opponents, not to let himself to be tempted into the service of ideology, etc. All these things can fill the term objectivity scientist. A constant self - criticism and an self-control during the process of scientific research can guarantee it.

This conscious open-mindedness and continuous active screening of historian's own attitudes in the process of competing concepts and methods, this openness and humility of a scientist, which will have natural boundaries in the majority rejection of theories that are obviously "unfair" and "service" is

acceptable fulfillment of the concept of objective science . Brian Fay calls it as “critical intersubjectivity”.¹¹

This way does not require scientists to abandon their previously adopted position (by the way it is not really possible) but just when they conclude from the other views, know and respect plurality of the other cognitive directions. It is the most useful position when scientists can teach, develop and enrich themselves in peer discussions, scientific debates or reactions. It does not mean endless relativism in the style of "anything goes" but it means critical, responsible and honest way of doing a modern historiographical science.

Some experience gained in using the oral history method in the process of making history of "socialist period" historiography

Can be solid historiographical science built as the narrative of an individual life? Narrative of the historian's life? Narrative of his life reversals, all his increase and falls, his mistakes, his adventure “on the road to the historic truth”? If we can admit that the logical-scientific, paradigmatic and propositional processes of positivistic science is just one of many paths to the goal, and that not everything can be measured, verified, falsify, it is possible. The twentieth century was very complex and varied history section. Historian who passed it, has seen several exchanges of scientific paradigm, several exchanges of the establishment. These exchanges were concerned in ideology, epistemological and methodological bases, research conditions, the historians themselves. It is possible to make history of twentieth century historiography using classical methods only, to go to the archives, to analyze texts etc. But we see only what can be ascertained from the text and images. The result will miss the human dimension, without possibility to see through our historian's eyes. Isn't it a sin though there are those people still here and can tell us what is otherwise non-communicable? I deal with research of modern historiography by the method of biographical narrative for a long period. Then I combine these stories with the studying of author's texts and examining archival sources and I complete something like a miniature samples of modern historiography.

If we decide on the method of oral history in so controversial field of historiography, such as the Czech Marxist historiography in period after 1948, we expect that we will be faced with most of these specifics:

Psychological field

Emotions

For most historians - survivors with whom we work, the period 1948 - 1989 means an emotional life stage. They were often originally part of the scientific establishment and after 1968 or 1989 had to leave their positions, or they have been in opposition since the beginning and they were prevented from career development and the rehabilitation will come after 1989. These twists and turns life sometimes accompanied by feelings of frustration, jealousy and resentment of the less disabled

¹¹ FAY, Brian. *Contemporary of Social Science. A Multicultural Aproach*. Blackswell Publishers: Oxford, 1999, p. 251 - 256.

colleagues, persistent fear or disgust with the re-return of the key events in their careers. Many of them came to the generous forgiveness of his fate, but the negative emotions associated with certain memories can not completely hide. Such emotions will influence the conscious and subconscious selection factor of narrator's memories. It is necessary to be aware of this and such memories to confront with conventional springs or with the recollections of the other witnesses. Some memories are associated with strong experience in personal life, which originally has no relation to career, but affects total memory very much. In this case I prefer not to correct narrator's memories during an interview (where feasible), rather it is subject to subsequent selection, because it is very possible, that negative emotions will be stronger than witness and interview will end fast. At the other extreme is the situation when the narrators are dominated by emotions so strong that he involves us a lot of useless, irrelevant information. My experience is the same - let's talk and subsequently take over the information, during the interpretation phase.

Building their own apologetics

It happens that eyewitness memories are selected and provided clearly assigned (consciously and subconsciously), so the narration serves in defense of his actions and attitudes. It happened to me also that a witness in this way "treated" attitude of another person even the person who hurt him. It's a way to cope with negative memories. Our task is not to put respondent's mind into line with reality, to teach him or to change his mind, but to gain valuable information and to compare it with reality. We must be prepared to sustain its defense as necessary ballast and be able to recognize the facts in it. This can also include efforts to change the past to their advantage even. We must be careful and cautious. Recollections of survivors and other classical sources are our helpers. Concealment or omission of certain facts and emphasizing the others are the most common way of such narratives.

Some of the witnesses had the opportunity to work normally during the totalitarian regime, or with only a few restrictions. They paid greater or lesser loyalties. To deny this means for partially denying themselves. It is an attack on their dignity. That's not good for mental health. We should not force witness to do it when we see that the revision of his earlier positions is difficult. That's not our job.

Natural limit of human memory

Watch topic requires a great age survivors. Their ability to provide the information is limited to health problems. Unpleasant memories can disrupt them. Remembering the old days is often distorted because of selectivity of human memory and too long time distance. It happens witness tries to provide information at any cost, even if he does not recognize reality. There is the task of the interviewer to recognize such a situation again. Interviewer should be aware. It worked with me to start subtly recall the atmosphere of the time, the memory of another witness, document, photograph, etc.

Phenomenon of age

I had the opportunity to observe during my research that in some cases age of questioner played a role. Generalization: Sometimes, if the interviewer was at the age impending age witness, answers were less comprehensive and more coherent. With decreasing age of the interviewer increased talkativeness, and decreased self-censorship. It is not yet supported by solid knowledge about measurement, but only on the observed phenomenon, which could be due to the less number of interviews still contingency.

Social influence

Considerations of career, reputation

Respect for another career or reputation of witness can often be an obstacle to its full opening. Considerations need not concern only to him, he can protect other people, family, institution, etc. It is very difficult to get information when a witness's silence protects memory of the deceased person. It is necessary for the interviewer to gain great confidence and will be able to convince the informant that the interview is not granted to injure honor of the individual. There is a need to reckon with that fear for the reputation of the family or a career is often the reason of impossibility to make an interview.

Social deprivation and sensationalism

I had the opportunity to do interviews with witnesses who felt socially deprived, and they need to increase the feeling of their own dignity during the interview. It often meant that they felt larger and larger role of their own personality in memories and focused primarily on themselves. Mostly they were people who through their careers in the past are not now perceived positively and their work and professional reputation has lost a value after change of scientific paradigm. I noticed, however, the positive aspect of this phenomenon, these witnesses were prepared to provide the maximum of the facts, were very helpful and communicative.

Fragile relations between rehabilitated personalities

It is important to remember that the relationship between historians who have totalitarian control and bullying are not always cordial. I watched some animosity between such non-party, which was prevented in their career after 1948 and the reform Communists, who were removed from duties after 1968. Even their status in the Husak era was similar, and they were rehabilitated, after 1989 a certain mutual distance, especially from non-party ones, is unforgettable. The group of former reform Communists, removed after the collapse of the Prague Spring is often sensitive to its early leftist beginnings.

They are also very fragile relations between the exile and professional historiography in domestic dissent and samizdat. Even though in most cases, I met with mutual respect, there are cases of cross-reading and reflection on who was easier to position and who now deserve more respect. It is necessary be very sensitive and diplomatic in conversations.

Oral biographies, there are especially stories about the life and work of people. Relationships between people are usually hidden. But it is very powerful force that can help the interviewer in many ways but also confounds many thinks. It is very useful for good interviewer to know about these fragile relations and be able to respect them.

Changes in the field of science

The year 1989 was not only political and social divide in Czech society, but also a watershed in the field of science. We can observe the changes especially in the humanities and social sciences. In addition to changes in base ideology and methodology (Marxist), there is an important change in terminology and the way of rhetoric. We must reckon with the fact that some witnesses will not accept change in scientific paradigm, they will continue to use terms from the previous period. It provided to me to leave them their space and to treat the terminology subsequently with a commentary within interpreting the interview. On the other side - all of the narrators with whom I met during the research modern historiography, they were very well informed about the latest developments and literature in their field. It is a frequent phenomenon, despite the high age of the respondents, despite the long period being outside of profession.

Interpretation and verification of facts - the problem of the polarity of the facts

It was current during the research that different witnesses provide mutually conflicting information. They differed especially in value judgments. The researcher must count with this and be able to use critical methods and a comparison for finding the optimum. I use comparison with classical sources, especially with archive and press materials. I also try to find as many witnesses as possible. I prefer narrators with different ideological positions, and then I confront their informations. The polarity of informations is not a problem, it is way to the goal.

Summary

Czech Marxist historiography is a subject on which we can say that it is still early for research - the protagonists are often still alive, and simultaneously it is already too late - many of them are not alive yet already. Oral history in this case is the methodology that is limited in time. It is a very delicate line between "early and late". Historians, let's not miss a chance!

Literatura / References

FAY, Brian. *Contemporary of Social Science. A Multicultural Aproach*. Blackswell Publishers: Oxford, 1999, p. 251 - 256.

HARTL, Pavel - HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*. Praha : Portál, 2000. ISBN80-7178-303-X. S. 391.

KUHN, Thomas S. *The Structure of Scientific Revolutions*. The University of Chicago Press: Chicagoand London, 1996, p. 15.

Rozhovory a materiály

Cestování v dobách socialismu / Travel in times of socialism (*Eva Hanzlíková*)

Abstrakt:

Ve své práci chci podat svědectví o cestování do zahraničí před rokem 1989 tak, jak jsem se to dozvěděla od svých rodičů. Pro nás, kteří žijeme v dnešní době a nezažili jsme období totality, je málo představitelné, že cestování bylo jen pro „vyvolené“. Cestovat nemohl každý, kdo si vzpomněl, že někam pojede. Nefungovalo to jako dnes, že si vybereme místo, našetříme peníze a jedeme. Lidé měli omezenou možnost cest do zahraničí od února 1948 (s malou výjimkou v roce 1968, kdy došlo k částečné liberalizaci) až do roku 1989. Byl velký rozdíl v tom, kam zájemci chtěli vycestovat – zda chtěli jet do socialistických států, anebo do kapitalistické ciziny a Jugoslávie. Relativně bez problémů mohl občan, pokud vlastnil pas, vycestovat pouze do tzv. zemí socialistického tábora. Do ostatních zemí to bylo složitější - zájemci potřebovali množství povolení z pracoviště, celozávodního výboru KSČ, odborů, eventuálně i uliční organizace. Jednou v roce (v určitém období) se muselo požádat o tzv. devizový příslib (ten dostala od státní banky asi 4% žadatelů). Pokud žadatel získal devizový příslib, nebylo ještě vyhráno, protože musel žádat o výjezdní doložku a tu také nedostal každý. Já se konkrétně zaměřím na cestu do Švýcarska v roce 1981 a do Rakouska v roce 1987. Pokusím se popsat, co všechno museli rodiče absolvovat nejen před cestou, ale také po návratu zpět.

Klíčová slova: cestování, totalita, povolení, devizový příslib, výjezdní doložka

Abstract:

The aim of the thesis is to give testimony about traveling abroad before 1989 according to my parents experiences. For our generation without totality experience is the impossibility of free traveling unimaginable. Today we choose a place, save up for a holiday and we should go – but it didn't work like that in the past. People had a limited possibility of traveling abroad from February 1948 (with exemption in the year 1968 – it was a year of part liberalization) to 1989. Difference between possible destinations was evident especially between socialistic and capitalistic countries. If the destination was in a socialistic part of the world, traveling was relatively without problems. In the second case it was evidently more difficult – applicants needed lot of permissions from workplace, collection committee of KSČ, labor union, eventually also from avenue organizations. In a specific period of the year the applicants had to apply for foreign exchange commitment from a national bank which obtained only 4% of applicants. In case of success the process was not in the end because of exit permit need.

I will be focused on travel to Switzerland in 1981 and to Austria in 1987.

I will describe all the process before leaving country and also after coming back to ČSSR.

Keywords: traveling, totality, permit, FX commitment, exit permit

Cestování v dobách socialismu

V roce 1948 vyhráli volby komunisté a krátce na to přistoupili k budování totalitního politického systému. Veškerá reálná moc tak byla soustředěna v rukou úzkého okruhu nejvyšších funkcionářů komunistické strany, stojících mimo jakoukoli demokratickou kontrolu.¹² Toto období, trvající až do roku 1989, s sebou přineslo řadu změn a četná omezení. Jednou z oblastí, které se omezení týkalo, bylo cestování. Lidé měli sníženou možnost cest do zahraničí od února 1948 (s malou výjimkou v roce 1968, kdy došlo k částečné liberalizaci) až do roku 1989. Přesto se cestovat dalo, o čemž svědčí vyprávění méj matky (narozené v roce 1952).

Relativně bez problémů mohl občan, v případě, že vlastnil cestovní pas, vycestovat pouze do tzv. zemí socialistického tábora.

Cestovat šlo buď s cestovní kanceláří, anebo individuálně. Cestovních kanceláří nebylo mnoho. Známý byl ČEDOK, CKM a Autoturist. Pokud jel občan s cestovní kanceláří, všechny doklady mu vybavovala sama kancelář. Takto organizovaný výjezd byl přesně naplánován a neexistovalo moc oficiálních možností, jak na místě tuto cestu pozměnit nebo se zajímat o něco jiného, než bylo v programu cestovní kanceláře. Počet míst v cestovních kancelářích byl omezen, a proto lidé čekali i několik let, aby mohli zvolenou cestu uskutečnit.

Do ostatních zemí (včetně Jugoslávie) se dostal jen někdo. K takové cestě bylo zapotřebí získat množství nejrůznějších povolení,¹³ tzv. devizový příslib¹⁴ a nakonec výjezdní doložku.¹⁵ Až poté se mohlo vycestovat.¹⁶

Lidé samozřejmě chtěli cestovat individuálně a zaměřit se na to, co je zajímalo. V takovém případě bylo nezbytné jedenkrát za rok požádat o devizový příslib. Pokud jste chtěli dostat devizový příslib, tak jste museli vyplnit žádost státní bance. Tato žádost se podávala do konce ledna či února. Na jaře banka rozhodla, komu příslib udělí. Když byla žádost zamítnuta, muselo se s další žádostí čekat až na příští rok. Pokud člověk patřil k malému procentu těch, kterým byl devizový příslib poskytnut,¹⁷ nebylo ještě vůbec vyhráno. Následovala žádost o výjezdní doložku, kterou také nedostal každý.

Paní H. měla štěstí. Poprvé žádala o devizový příslib v roce 1976 a od té doby o něj žádala každý rok. Devizový příslib získala v roce 1980. Poté žádala o výjezdní doložku do Jugoslávie. Úspěšně – v Jugoslávii strávila 14 dní.

„V roce 1981 jsme už byli zkušenější žadatelé a věděli jsme, že nic nemůžeme nechat náhodě. Už jsme věděli, že musíme včas dojít za „správnými lidmi“ a slíbit jim různé protislužby. A povedlo se. Téhož

¹² BĚLINA, Pavel, et al. *Dějiny zemí Koruny české II. : od nástupu osvícenství po naši dobu*. Vyd. 6. Praha : Paseka, 1999. 328 s. ISBN 80-7185-257-0.

¹³ Z pracoviště, celozávodního výboru KSČ, odborů.

¹⁴ Dostat devizový příslib znamenalo to, že vám stát prodal valuty na cestu.

¹⁵ Výjezdní doložka byla součástí cestovního pasu. Měla omezenou platnost. Platnost se překročit nesměla a o prodloužení se mohlo žádat jen ve vážných a výjimečných případech. Výjezdní doložka nebyla nutná k cestám do některých socialistických států (SSSR, PLR, MLR, RSR, NDR, BLR).

¹⁶ MAJRÁNKO, Bedřich. www.totalita.cz [online]. Občanské sdružení Totalita.CZ, c1999-2010 [cit. 2010-03-30].

Normalizace – společnost zaživa pohřbená: TOTALITA:.. Dostupné z WWW : <http://www.totalita.cz/norm/norm_02.php>.

¹⁷ Devizový příslib dostali asi jen 4% žadatelů.

roku jsme vycestovali do Švýcarska. Na náš pobyt tam jsme se moc těšili. První velké rozčarování ale nastalo už na hranicích s Německem, kde nás naši celníci, ač byl velký liják, nechali všechny naše věci vyndat z auta na venkovní lavičky a každou věc podrobně prohlíželi. Neustále se nás ptali, kde máme maturitní vysvědčení a jiné doklady. Když jsme měli všechny věci mokré a trásla s námi nejen zima, ale i nervy, konečně nás nechali odjet přes Západní Německo do Švýcarska. Byli jsme tam 14 dní. Pobyt byl nádherný, přivezli jsme si spoustu vzpomínek, ale to jim na hranicích při zpáteční cestě nestačilo. Opět nás čekala nepříjemná prohlídka. Nás i našeho automobilu. Celníci hledali dopisy, adresy, peníze, cokoliv. Protože nás přátelé poučili, na co si máme dát pozor, tak u nás celníci nic nenašli. Tím však naše dovolená ještě nekončila. Po návratu do zaměstnání si mě pozval do kanceláře pracovník pro bezpečnost, který fungoval při každém větším podniku. Předložil mi několikastránkový tiskopis, který bylo s jeho pomocí nutné vyplnit. Ptal se, koho jsme navštívili, potkali, jaké kontakty jsme navázali. Samozřejmě odpovědi na všechny otázky byly takové, jaké se očekávaly, aby nebyly problémy. Ve skutečnosti jsme tehdy ve Švýcarsku navštívili manželova bratra, který tam v roce 1968 jako devatenáctiletý emigroval.

V roce 1984 se manžel rozhodl, že emigruje taky. Dokud nepoznal život na Západě, bylo to dobré – nic mu nechybělo. Tehdejší funkcionáři dobře věděli, proč mladé na Západ nepouštět. Neviděli jsme tam popisovanou bídu, žebráky, plačící děti a nezaměstnané, jak jsme zde neustále slyšeli. Viděli jsme, jak žije jeho bratr, jak pracuje a má se dobře. Mohli jsme si udělat vlastní názor, leccos porovnat. Manžel odcestoval s cestovní kanceláří na zimní olympijské hry do Jugoslávie, a odtud už se nevrátil. Z Jugoslávie se dostal do Itálie a odtud do Švýcarska za svým bratrem. Já jsem tady zůstala (hlavně kvůli svým starým rodičům) a znovu jsem se vdala.

S novým manželem jsme několikrát navštívili Rakousko. Poprvé to bylo v roce 1987. Tehdy jsme už nežádali o devizový příslib, ale využili jsme možnosti, že nám požadovaná finanční částka potřebná k vycestování byla složena osobou žijící v Rakousku přímo u naší banky, což tenkrát také umožňovalo vycestování.¹⁸ Při žádosti o výjezdní doložku jsem byla upozorněna, že na cestu do zahraničí nebudu moct vzít svoji malou dceru. Ta musela zůstat jako „rukojmí“ zde. Po návratu z cesty opět následovalo vypisování tiskopisů s bezpečnostním pracovníkem. A tentokrát následovalo i pozvání k výsledku do kanceláře státní bezpečnosti.

Od pozvání do data samotného výsledku jsem prožila několik bezesných nocí. Při cestách jsme totiž často vozili různé věci rodinám žijícím v Čechách od jejich příbuzných žijících v emigraci. Byly to prakticky obyčejné věci – hračky, kočárek, někdy jsme ani nevěděli, co vezeme. Prostě se to nesmělo. A hlavně – styk s emigranty byl zakázaný. V kanceláři státní bezpečnosti mi ukázali mapu Vídně a ptali se mě, koho jsem navštívila, o čem jsme mluvili, kde jsem byla apod. Byla jsem tak vyděšená, že jsem nebyla schopná ani mluvit, natož se zorientovat v mapě cizího města. K takovému pohovoru jsem byla pozvána asi třikrát.

Někteří naši známí se nikdy nepokusili žádat o devizový příslib, protože neměli povahu na to, aby podstoupili stresující situace, které soukromé cestování občas přinášelo.

Poměrně dramatickou se v tehdejších poměrech stala situace, kdy se nám po příjezdu do Vídně v roce 1988 rozbilo auto. Tenkrát jsme ještě neměli mobilní telefony a všechno bylo složité, lze říci až

¹⁸ Od 15. listopadu 1987 mohl československý občan obdržet pro devizové vybavení na soukromou cestu do zahraničí darem účelovou úhradu od devizového cizozemce.

dramatické. To, že se rozbilo auto, nebylo to hlavní, co nás vystrašilo. Největší obavu jsme měli z toho, že se v předpokládané době nestihneme vrátit domů. V první řadě jsme telefonovali do Plzně, abychom tam oznámili, co se stalo, a že se asi nestihneme vrátit, jak bylo v plánu. Teprve potom se zařizovala oprava auta. Kdo tuhle dobu a podobné situace neprožil, dokáže si to jen těžko představit. Od chvíle, kdy manžel řekl, že auto sám neopraví, že musíme vyhledat odborný servis, měla jsem před očima jen kancelář státní bezpečnosti. A člověk, který se státní bezpečnosti znelíbil, mohl snadno přijít nejen o pracovní místo, ale mohly následovat i další postihy. Nakonec jsme se vrátili pouze o jeden den později, než bylo původně v plánu. Ale to už bylo stejně pozdě. Hned jak jsem přišla do práce, už mě kádrová pracovnice spolu s pracovníkem pro bezpečnost směřovali do kanceláře k řediteli na dlouhý pohovor, ze kterého vyplynulo, že tato cesta byla mojí poslední. Naštěstí záhy přišel listopad 1989, kdy se všechno změnilo.“¹⁹

Literatura

BAKEŠ, Milan. *Cestujeme do zahraničí 1988*. Vyd. 1. Praha : Merkur, 1988. 48 s. MDT:379.8 .

BĚLINA, Pavel, et al. *Dějiny zemí Koruny české II. : od nástupu osvěcenství po naši dobu*. Vyd. 6. Praha : Paseka, 1999. 328 s. ISBN 80-7185-257-0.

HARTL, Karel. *Právo a státní hranice ČSSR*. Vyd. 1. Praha : Naše vojsko, 1983. 137 s.

HASLINGER, Peter. *Grenze im Kopf: Beiträge zur Geschichte der Grenze in Ostmitteleuropa*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 1999. ISBN 3631348304.

JÍLEK, T. - ADÁMEK, K. - MEINKE, M. A. - MORÁVKOVÁ, N. *Na hranici dvou světů: Česko-bavorská hranice 1948 - 1989*. Západočeská univerzita v Plzni: Plzeň, 2010. ISBN 978-80-7043-880-0.

MARJÁNKO, Bedřich. *Www.totalita.cz* [online]. Občanské sdružení Totalita.CZ, c1999-2010 [cit. 2010-03-30]. Normalizace – společnost zažíva pohřbená: TOTALITA. Dostupné z WWW : <http://www.totalita.cz/norm/norm_02.php>.

RYCHLÍK, Jan. *Cestování v habsburské monarchii a v Československu: Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848 - 1989*. Praha: ÚSD, 2007.

Travel in times of socialism

In 1948 the communists won the elections and soon it came to building of a totalitarian political system. All real power was concentrated in the hands of a narrow range of the highest officials of the Communist Party, standing outside any democratic control.²⁰ This period, lasting until 1989, brought many changes and many constraints. One of the areas covered by the restrictions was travelling. People had a limited possibility of traveling abroad from February 1948 (with exemption in 1968 – it

¹⁹ Citace z rozhovoru s paní Evženií Hanzlíkovou ze dne 30. 3. 2010.

²⁰ BĚLINA, Pavel, et al. *Dějiny zemí Koruny české II. : od nástupu osvěcenství po naši dobu*. Vyd. 6. Praha : Paseka, 1999. 328 s. ISBN 80-7185-257-0.

was a year of partly liberalization) to 1989. It was possible to travel, however – as my mother's experience shows (she was born 1952).

A citizen could travel (if they had passport) without many difficulties only to countries of the so-called socialist block.

One could travel either with travel agency or on their own. There were not many travel agencies. Known were ČEDOK, CKM and Autoturist. When a citizen went with a travel agency, all the documents were prepared by the travel agency. This trip was well planned and there was no official possibility how the track could change or how the traveller could be interested in something else than the travel agency offered. Capacity of travel agencies was limited. Therefore, people waited several years to take part on a trip.

To other countries (including Yugoslavia), only some were allowed to travel. Several permissions²¹ were needed to go on the journey – FX commitment²² and then exit permit.²³ Only then you could leave.

Naturally, people wanted to travel individually and see what they were interested in. In this case, it was necessary to ask once a year for a FX commitment. If you wanted to get a FX commitment, you had to fill in an application for a state bank. This request was made till the end of January or February. In the spring, the bank decided who got it. When the application was rejected, one had to wait with other application until next year. If one belonged to a small percentage of those who were given the FX commitment²⁴, they were not finished, yet. Next, they had to get an exit permit, which also was not given to everybody.

Mrs. H. was lucky. She asked for FX commitment first in 1976 and from then she asked every year. She got it in 1980. Then she asked for exit permit to Yugoslavia. Successfully. She spent 14 days in Yugoslavia.

„In 1981 we were more experienced applicants and we knew that nothing should be left to chance. Here we knew that we had to go at the right time to see the "right people" and promise them various favors. And we were successful. This year, we travelled to Switzerland. We looked forward to our stay there very much.

First shock came on the border with Germany. The custom officers made us take all our luggage out of the car (in spite of heavy rain) and examined everything carefully. They asked us where we had school-leaving certificate and other documents. When we had all things wet and cold and were absolutely unnerved we were finally allowed to travel across West Germany to Switzerland. We were there for 14 days. The stay was wonderful. We brought a lot of memories with us but for customs officers it was not enough. We were thoroughly inspected again. And so was our car. Custom officers

²¹ The applicants needed a lot of permissions from workplace, collection committee of KSČ, labor union, eventually also from avenue organizations.

²² To get FX commitment meant that the state sold you foreign currency.

²³ Exit permit was a part of a passport. Its validity was limited. It could not be exceeded and could be prolonged only on demand in serious and exceptional cases. The exit permit was not necessary for travelling to some socialistic states (U.S.S.R., Polish People's Republic, Hungarian People's Republic, German Democratic Republic, etc.).

²⁴ FX commitment was given to 4% applicants.

searched the letters, addresses, money – whatever. Because our friends taught us about what we had to be careful about, the custom officers found nothing. But it was not the end of our vacation. After returning to work I was invited to the safety worker's office who was in every large enterprise. I had to fill in multi-page form. He asked me who we had visited and which contacts we had established. I answered in such a way to prevent any problems. In fact, we visited my husband's brother in Switzerland. He emigrated to Switzerland in 1968 (when he was 19 years old).

In 1984, my husband decided to emigrate too. Until he knew life in the West, it was good – he missed nothing. Officials knew very well why not to let young people to the West. We did not see poverty, beggars, crying children and the unemployed, as we heard here all the time. We saw how his brother lived, how he worked and what a beautiful life he had. We could make our opinion and could compare many things. My husband travelled with the travel agency for the Olympic Winter Games in Yugoslavia and he did not come back. From Yugoslavia he went to Italy and then to Switzerland to his brother. I stayed here (because I had old parents here) and I got married again.

I and my new husband visited Austria several times then. First time it was in 1987. That time we did not apply for FX commitment but we used the possibility that the amount needed for travelling abroad was paid by a person living in Austria directly to our bank – which enabled us to travel abroad.²⁵ When I was applying for an exit permit, I was told that I would not be able to take my little daughter with me on the trip. She had to stay here as a “guarantee”. After returning from the trip, I had to fill in a questionnaire with the security worker again. And this time, an invitation for questioning by state security agents followed. From the delivery of the invitation to the date of examination, I spent a few sleepless nights. While travelling, we often took many things for the families living in the Czechoslovak Socialist Republic from their relatives living in exile. These were ordinary things – toys, baby pram and sometimes we did not know what we were carrying back. It was banned. And contact with exiles was banned too. In their office the security agents showed me a map of Vienna and asked me who I had visited, what we had talked about, where I had been etc. I was so scared that I could not speak and was not able to orient myself in the map of the foreign city. I was invited three times for this interrogation.

Some of our friends never tried to apply for FX commitment. They did not have the nature for the stressful situations, which individual travelling sometimes brings.

A relatively dramatic situation occurred at that time when we came to Vienna in 1988 and our car broken down. We did not have a mobile phone then and the situation was quite complicated – even dramatic. The broken car was not the biggest problem. The problem was that we could not go home as it was planned. First time we phoned to Pilsen where we said what happened and that we did not come home according to the plan. After that we searched automobile service. Who did not experience a similar situation cannot imagine it. When my husband said that he could not repair the car that we had to find automobile service, I had state security agency on my mind. And a man who did not appeal the state security agency could not only lose their job, but also face several other sanctions. At the end we came back only one day later than originally planned. But it was late.

²⁵ From 15 November 1987 Czechoslovak citizen could obtain FX commitment facilities for a private trip abroad as a specific payment from a foreigner.

Right after I came to work, the cadre worker together with the security worker told me to go to the director for a long interview. The result was that this was my very last journey abroad. Fortunately, November 1989 came and changed everything.”²⁶

References

Rozhovor s Evženií Hanzlíkovou (narozenu dne 27. 11. 1952) ze dne 30. 3. 2010, uložen v soukromém archivu autorky.

BAKEŠ, Milan. *Cestujeme do zahraničí 1988*. Vyd. 1. Praha : Merkur, 1988. 48 s. MDT:379.8 .

BĚLINA, Pavel, et al. *Dějiny zemí Koruny české II. : od nástupu osvícenství po naši dobu*. Vyd. 6. Praha : Paseka, 1999. 328 s. ISBN 80-7185-257-0.

HARTL, Karel. *Právo a státní hranice ČSSR*. Vyd. 1. Praha : Naše vojsko, 1983. 137 s.

HASLINGER, Peter. *Grenze im Kopf: Beiträge zur Geschichte der Grenze in Ostmitteleuropa*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 1999. ISBN 3631348304.

JÍLEK, T. - ADÁMEK, K. - MEINKE, M. A. - MORÁVKOVÁ, N. *Na hranici dvou světů: Česko-bavorská hranice 1948 - 1989*. Západočeská univerzita v Plzni: Plzeň, 2010. ISBN 978-80-7043-880-0.

MARJÁNKO, Bedřich. [Www.totalita.cz](http://www.totalita.cz) [online]. Občanské sdružení Totalita.CZ, c1999-2010 [cit. 2010-03-30]. Normalizace – společnost zažíva pohřbená: TOTALITA. Dostupné z WWW : <http://www.totalita.cz/norm/norm_02.php>.

RYCHLÍK, Jan. *Cestování v habsburské monarchii a v Československu: Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848 - 1989*. Praha: ÚSD, 2007.

Koloman Gajan nejen o Františku Grausovi / Koloman Gajan not only about František Graus (Naděžda Morávková)

Abstrakt

Koloman Gajan (nar. 1918): český historik, profesor Filosofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, účastník protifašistického odboje na východním Slovensku, vězněn v několika nacistických koncentračních táborech; 1961 – 66 docent, od 1966 profesor FF UK v Praze; 1970 byl z politických

²⁶ Quotation from interview with Evženie Hanzlíková from 30th March 2010.

důvodů z fakulty propuštěn, 1990 zde obnovil pedagogickou a vědeckou činnost; věnuje se zejména moderním světovým a československým dějinám, dějinám česko-německých a česko-francouzských vztahů, osobnosti a dílu T. G. Masaryka; spoluautor a hlavní redaktor rozsáhlé syntézy *Dějiny novověku III – IV* (1973 – 74); protože Gajanovo jméno bylo nežádoucí, pokryl práci svým jménem profesor Jaroslav Charvát. Koloman Gajan je gymnaziálním spolužákem českého historika Františka Grause. V rozhovoru na něj vzpomíná.

Klíčová slova: Koloman Gajan, holocaust, František Graus, Terezín

Abstract

Koloman Gajan (b. 1918): Czech historian and professor at Charles University in Prague, the party of anti-fascist resistance in the eastern Slovak Republic, imprisoned in several Nazi concentration camps, 1961-1966 Senior lecture of Charles University, since 1966 Professor of Charles University in Prague in 1970 released (political reason), in 1990 he came back to university, he focuses on the modern world history and the Czechoslovak history, the history of Czech-German and Czech-French relations, on personality and work of TG Masaryk, he's co-author and chief editor of the extensive synthesis of Modern History III - IV (1973-1974); because Gajan's name was inappropriate in normalization times, Professor Jaroslav Charvat covered his work on behalf of. Koloman Gajan is a schoolmate of Czech historian Frantisek Graus. There are some memories of Koloman Gajan about Graus.

Keywords: Koloman Graus, holocaust, Frantisek Graus, Terezín

Rozhovor s panem profesorem PhDr. Kolomanem Gajanem, DrSc. (dále jen K. G.), 19. 8. 2010, v Praze v Dejvicích, vedla Naděžda Morávková (dále jen N. M.)

N. M.:

Pane profesore, mohl byste na úvod říci něco o svém dětství?

K. G.:

Narodil jsem se jako Koloman Edelmann 7. 11. 1918, shodou okolností ten den, kdy v Rusku - podle našeho datování - vypukla bolševická revoluce, v malé vesničce Hamborek, v Šariši na východním Slovensku. To ještě nebyla republika, takže jsem se narodil v Rakousku - Uhersku. Tříbení poměrů zde, na východě pozdější republiky, trvalo téměř do roku 1920. Lidé zde nebyli nijak výrazně národnostně uvědoměli. Když jste se zeptali, kam by raději, jestli k Čechům nebo k Maďarům, dozvěděli jste se: „Keď bude dobre s Maďarmi, k Maďarom, keď s Čechmi, k Čechom.“

Vesnička Hamborek měla sotva sto obyvatel. Byli jsme jednou ze dvou ortodoxních židovských rodin, které dodržovaly všechny předpisy. Otec byl velmi chudým malým obchodníkem se smíšeným zbožím. Bylo nás devět sourozenců, takže jsem vyrůstal za sociálně dost obtížných poměrů.

N. M.:

Pane profesore, jak jste se seznámil s Františkem Grausem?

K. G.:

Byl můj spolužák a kamarád. Já jsem odešel ze Slovenska, kde jsem studoval na soukromé měšťanské škole v Prešově, na Spolkové židovské reformní reálné gymnázium do Brna.²⁷ Vzhledem k věku jsem dělal zkoušky do terciie, ale nebyl jsem z původní školy dostatečně připraven, tak jsem byl nakonec přijat do sekundy. A tam jsme se s Frantou poznali, když přibyl v kvartě do naší třídy. Byli jsme velmi dobří kamarádi, často jsem k nim domů chodíval na návštěvu, jeho maminka byla milá paní, přátelil jsem se i s jeho bratrem Bedřichem.

N. M.:

Jaký byl František Graus coby student a spolužák?

K. G.:

Franta byl velmi hloubavý hoch, hodně četl, zajímal se o mnoho věcí, literaturu, dějiny, kulturu, začal ho zajímat i judaismus, ale zpočátku jen velmi decentně. Já jsem byl v sionistickém znutí mládeže Tchelet-Lavan (Modrá-bílá), většina spolužáků byla organizována v nějakých skupinách. František Graus, pokud se pamatuji, v žádné organizován nebyl.

N. M.:

Vzpomenete, pane profesore, na některé vaše významné učitele na gymnáziu?

K. G.:

Tak například profesor Dr. Oskar Epstein.²⁸ To byla mimořádně zajímavá osobnost. Naštěstí pro něj zemřel dříve, než by ho zajisté deportovali, neboť byl stoupencem sionismu a humanismu a oddaným stoupencem Masaryka. Byl autorem zhruba třiceti hesel *Pedagogické encyklopedie*.²⁹ Později jsem se jeho dílem také zabýval, zajímalo mě, jak hodlal skloubit ideje sionismu a Masarykovu filosofii. Vzpomínám si, že když v roce 1937 Masaryk zemřel, přišel profesor Epstein velmi pohnutý a celou hodinu o Masarykovi vyprávěl. Měl jeho filosofické postoje a názory. Učil nás němčinu, francouzštinu a novohebrejštinu. Velmi jsme si ho vážili. Franta Graus obzvláště. A on Frantu také často vyvolával. Měl takové legrační průpovídky. Grause například při hodinách němčiny vyvolával slovy: „Graus, kommen Sie raus.“ Dalším významným profesorem byl Dr. Philipp Bock, kterého jsme měli na matematiku. Graus ho velmi uznával. Pro Františka Grause se stal významnou osobností, která později v Terezíně podstatně ovlivnila jeho názor na svět, profesor Dr. Bruno Zwicker.³⁰ Naším profesorem byl také Ota Ungar, akademický malíř. I on byl deportován do Terezína, kde působil ve

²⁷ O gymnáziu viz více: GAJAN, Koloman. K historii spolkového židovského reformního reálného gymnázia (1920 - 1940). In: KRATOCHVÍL, Jan (ed.) *Židovská Morava, židovské Brno*. K 2001 : Brno, 2000.

²⁸ Oskar Epstein, pedagog, filosof a spisovatel, nar. 5. 4. 1888 v Českém Krumlově, zemřel 12. 1. 1941 v Brně.

²⁹ CHLUP, Otokar - KUBÁLEK, Josef - UHER, Jan. (eds.) *Pedagogická encyklopedie*, I - III. Praha 1939 - 1940.

³⁰ Bruno Zwicker, sociolog a pedagog, nar. 7. 2. 1907 v Knínicích u Boskovic, zemřel 28. 9. 1944 v Osvětimi, v letech 1934 a 1939 působil na FF MU v Brně, kde vedl Sociologický a pedagogický seminář. Dle vzpomínek Ireny Seidlerové, právě tento dlouholetý člen komunistické strany strhl myšlení mladého Grause směrem k marxismu a nadchl ho pro tuto filosofii a ideologii za pobytu v terezínském ghettu.

skupině výtvarníků a architektů³¹, v níž se sešel s naší spolužačkou Helgou Wolfsteinovou - Kingovou. To je mimochodem dosti zajímavá historie.

N. M.:

Mohla bych ji slyšet, prosím?

K. G.:

Helga Wolfsteinová byla naše spolužačka. Pocházela z významné kulturní rodiny. Její dědeček Gustav Bondy byl divadelním ředitelem. Helga byla všestranně nadaná dívka, přešla k nám do septimy z německého lycea. Já jsem v Brně bydlel v rodině Fleischerových, kde jsem také působil jako domácí učitel jejich syna. Paní Fleischerová byla sestrou maminky Helgy Wolfsteinové. Helga byla jemná a vnímavá dívka, měli jsme ji rádi, byli jsme všichni přátelé, mám tu nějaké fotografie z našich tehdejších společných výletů. Za okupace byla deportována do Terezína, kde poznala mladého malíře Petera Kiena. Patřil ke skupině terezínských umělců, o které jsme před chvílí mluvili v souvislosti s Ottou Ungarem. Byl to velmi talentovaný mladý umělec a Helga ho okouzila. Rozvinul se mezi nimi křehký vztah, i Kien byl v té době již ženatý. Píše o tom také německý spisovatel a novinář Jürgen Serke. V říjnu 1944 byl Kien deportován do Osvětimi, kde patrně krátce po příjezdu s celou rodinou zahynul. Před deportací věnoval Helze Wolfensteinové, již se poštěstilo válku přežít, kufr plný skic a kreseb, který ukryla její matka na infekčním oddělení nemocnice ghetta, jemuž se esesáci vyhýbali. Po válce Helga odjela za sestrou a švagrem do severní Afriky, dále do Londýna a nakonec na Floridu. Zde se provdala za Erica Kinga, v USA naturalizovaného Čechoslováka, a usadila se zde. Máme spolu bohatou korespondenci, kde také několikrát zmiňuje Františka Grause. Kufrík se skicami Petera Kiena darovaný Helze získal Terezínský památník, ale po celou dobu se Helga, s pomocí své staré tety, která zde zůstala, snažila získat jej zpět. Nepodařilo se.³²

N. M.:

Vzpomínáte ještě na další spolužáky?

K. G.:

Připomněl bych ještě významného znalce biblických textů profesora Jakuba Lichta, působícího potom na univerzitě v Tel Avivu, mimochodem velmi dobrý přítel Franty Grause. Z přeživších pak ještě Frantu Maiera, také vychovatele mládeže v Terezíně, jako Franta Graus. Odjel pak po válce do Ameriky, kde měl příbuzné. Dále Liselotte Teltscherovou. Její strýc Richard Teltscher byl zakladatelem a vůdčím duchem Židovského ústředního musea pro Moravsko-Slezsko v Mikulově.³³

³¹ Skupina působila při kreslárně Technického oddělení, kterou vedl ing. arch. Otto Zucker. PAŘÍK, Arno. Jeden z posledních: Výstava v Terezíně připomíná Franze Petera Kiena. *Roš Chodeš*, červenec 2009, s. 12 - 14.

³² Viz též CASTELLO, Victoria. The Art of Helga King.

Dostupné z [www: http://www.westpalmbeach.com/art/helgaking/index.html](http://www.westpalmbeach.com/art/helgaking/index.html) [Cit. dne 2010-12-20].

³³ Liselotte Teltscherová (1921 - 2009), bioložka.

V roce 1940 se rodině Teltscherových podařilo na poslední chvíli opustit protektorát a odjet do Itálie. S těmi, kdo z příbuzenstva zůstali v protektorátu, se již nikdy nesetkali. Všichni zahynuli v nacistických vyhlazovacích táborech. Z Itálie odjeli rodiče se sestrou do Šanghaje, Lola se však rozhodla pro Palestinu. Zde také na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě vystudovala botaniku, zoologii a biochemii. V roce 1947 se vrátila do Československa. Musela nostrifikovat své vzdělání složením státní zkoušky na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V roce 1948 získala na katedře fyziologie a anatomie rostlin doktorát přírodních věd. Do roku 1964 byla zaměstnána jako vědecká pracovníce ve Výzkumném ústavu rostlinné výroby v Praze-Ruzyni, odkud přešla do Ústavu experimentální botaniky ČSAV, kde působila

Byla nejlepší přítelkyní Helgy, výborná botanička, bohužel asi před rokem zemřela. Ostatní spolužáci ze třídy bohužel válku nepřežili.

N.M:

Pane profesore, jak to, že jste unikl transportu do Terezína?

K. G.:

Po maturitě v roce 1940, kdy byli Židé z Brna postupně deportováni, odešla většina mých spolužáků, i Franta Graus. Celá rodina Fleischerů byla zatčena Gestapem. Já jsem byl také zatčen a vězněn v Kounicových kolejích. Při výsleších to vypadalo nejdřív velice špatně. Zjistili, že jsem v Tchelet-Lavan. Vyšetřovatel mi říkal, že jsem velezrádce, ale potom při dalších výsleších ho vystřídal jiný. Ten řekl, že nemá čas se se mnou zabývat, že jsem slovenský občan, a ať odejdu na Slovensko. Já jsem se tehdy rozhodl, že do žádného koncentráku nepůjdu, a ponořil jsem se do ilegality. U mě to bylo snazší o to, že jsem navypadal židovsky, měl jsem modré oči a světlé vlasy, mluvil jsem také dobře německy. Ilegálně jsem se vlakem dostal z protektorátu na Slovensko. Bydlel jsem nějakou dobu u sestry. Bylo to totiž tak, že na Slovensku začalo pronásledování Židů o něco později. Tady v Čechách už byly transporty do Terezína koncem listopadu 1941, kdežto na Slovensku to začalo až v březnu 1942. Sami Slováci, ne Němci, organizovali pracovní deportace mládeže. Pro chlapce v tom věku, kdy se chodí na vojnu, byla místo vojny povinná pracovní služba, tzv. 6. Pracovní prapor, a tam měli místo zbraně lopatu. V tomto pracovním odílu byl i můj bratr. Stejně posbírali i mladá děvčata. Stala se mi taková zvláštní příhoda. Když jsem v Žilíně čekal na příjezd vlaku, tak tam stály vagony, ke kterým se nesmělo. Ptal jsem se, kdo v těch vagónech je, a dozvěděl jsem se, že jsou tam židovská děvčata a jedou někam na práci. Tehdy tam v těch vagónech byly s největší pravděpodobností moje dvě mladší sestry. To jsem pochopitelně nevěděl, ale měl jsem takové zlé tušení.

N. M.: Jak se vám, pane profesore, dařila na Slovensku udržet ilegality.

K. G.: Já jsem měl slovenský pas, ale jen na jeden rok, 1940 - 1941. Pomohla mi moje nejstarší sestra, ke které jsem se uchýlil, do Prešova. Opatřila mi falešné dokumenty na jméno Ján Gajan, od nějaké paní z venkova, která jí nosila vajíčka a mléko. Přijal jsem zaměstnání u jedné dřevozpracující firmy v Prešově, vyrábějící dřevěné produkty od pražců až po nábytek. Dokonce jsem se zapojil o odboje, protože můj šéf Karol Miklánek byl napojen na odbojové buňky spolupracující s partyzánskou skupinou Čapajevců. Po porážce Slovenského národního povstání obsadili Slovensko, tedy i Prešov, Němci. Museli jsme odejít i s nadřízeným Miklánkem na venkov, to byl prosinec 1944, byl to čas bombardování východního Slovenska. 20. prosince byl bombardován Prešov a my jsme se dozvěděli, že gestapo opustilo město a že se můžeme vrátit. Tak jsme se s Miklánkem vrátili, protože jsme měli vyplácet dělníky. Jenomže nás někdo udal. Čekalo na nás gestapo. Zatkli Mikláňka, já jsem začal utíkat, ale stříleli po mně, chytili mě a zatkli mě také. Odvezli nás do Kežmarku a odtud pak, 13. 1. 1945, spolu se skupinou asi sto padesáti partyzánů do Sachsenhausenu. Tam jsme zůstali čtrnáct dní a vezli nás do Bergen Belsenu. Mezi lednem a květnem 1945 jsem postupně prošel celkem šest

jako vedoucí vědecká pracovnice až do roku 1977. Téměř 10 let vedla Oddělení fyziologie vývoje rostlin a po řadu let přednášela na Přírodovědecké fakultě UK fyziologii vývoje rostlin. Po roce 1969 byla její přednášková činnost ukončena. Po dosažení penzijního věku se musela vzdát veškerých vědeckých aktivit a odejít do důchodu. Pracovala pak jako tlumočnice v Pražské informační službě a dělnice, úřednice v České pojišťovně a do pozdního věku působila jako překladatelka z a do němčiny a angličtiny a jako učitelka němčiny. Viz <http://cs.wikipedia.org/wiki/Lola_Teltscherov%C3%A1>.

koncentračních táborů, ještě Kaufering, Landsberg, Lauingen. Nejhorší podmínky byly v Bergen Belsenu. V Lauingenu jsem onemocněl tyfem, naštěstí nemoc neměla ten nejhorší průběh, kamarádi mě dávali na sluníčko za barák, snad mi to březnové sluníčko pomohlo, nějak zázrakem jsem zkrátka přežil.

Osvobodili nás Američani v noci z 30. 4. na 1. 5. Shodou okolností jsme byli v sousedství tábora, kam přicházeli vězni v východních táborech. Potkal jsem tu několik známých a hned jsem se vyptával na rodinu a kamarády. Z mých osmi sourozenců přežili jen dva bratři, oba roiče také zahynuli. Mezi vězni z východu byl Erich Turner., který se znal s Frantou Grausem, Franta u něj pak nějakou dobu v Praze i bydlel, a od něj jsem se dozvěděl, že Franta zůstal naživu.

Já figuruju na evidenčních kartách deportovaných osob jako Edelmann, a když zjistili, že jsem nebyl v transportu, ani v místě bydliště Na Ponávce, napsali, že jsem zahynul. I jim se stávaly omyly.

N. M.:

Jak jste se, pane profesore, dostal na studia do Prahy?

K. G.:

Po válce jsem se vrátil do Prešova. Ale chtěl jsem studovat, vždyť jsem maturoval s vyznamenáním. Nejprve jsem uvažoval o medicíně, kterou studoval můj starší bratr, který zahynul, nebo strojní inženýrství. Pak jsem se ale dozvěděl, že na filosofickou fakultu do Prahy berou na 5 semestrů. Já už válkou ztratil několik roků, předtím dva roky na škole v Prešově, tak jsem se rozhodl pro filosofickou fakultu, obor historie - francouzština. Historii proto, že mě zajímalo mezinárodní dělnické hnutí a dějiny revolučního myšlení, francouzštinu proto, že jsem ji měl od tercií a také proto, že jsem se cítil Francouzům, které jsem potkal v koncentráku, jaksi zavázán.

N. M. :

Cítil jste se zavázán Francouzům?

K. G. :

To bylo tak. Když jsme přišli do tábora Landsberg, byli tam Francouzi, odbojáři všech možných politických směrů. Přišli jsme tam totálně vyčerpaní. Jeden můj kamarád, Bedřich Friedmann, měl tyfus. Francouzi měli ještě na rozdíl od nás Židů možnost dostávat balíčky. Když viděli, v jakém jsme stavu, tak nám dali svoji večeři a ještě pak každému podle potřeby ze svých zásob něco poskytl. Například česnek, který kamarádovi s tyfem velmi pomohl. Kamarádi mě pak pověřili, abych jim za všechny francouzsky poděkoval. S některými jsem se sblížil, dopisovali jsme si do roku 1948. Ještě jsem roku 1948 dostal stipendium na Sorbonu na dva měsíce.

N. M.:

Setkal jste se v Praze s Františkem Grausem?

K. G.:

Jakmile jsem se dozvěděl, že je tam také, sešli jsme se. On při studiu ještě pracoval v archivu, byl nesmírně pilný a schopný, nebývale jazykově vybavený, bystrý, už roku 1949 se přihlásil na habilitaci. Chtěl jít vědeckou dráhou, měl jasno. Já jsem naopak chtěl učit francouzštinu a dějepis. Přátelili jsme se stále, ale nebylo už tolik společných příležitostí. On se hodně přátelil s Josefem Mackem. Říkali mi oba Coolman. Tak mi kdysi říkal v Brně na gymnáziu profesor Bock.

N. M.:

Jaký byl František Graus jako vysokoškolák. Změnil se od dob gymnázia?

K. G.:

Určitá změna u něj nastala. On byl přetím ohleduplný, bral ohledy na okolí. Ale moc kazí. V KSČ věděli, jak získat mládež, schopné mladé lidi, a on schopný byl. Od začátku byl šéfredaktorem ČSČH. Navíc byl v té době přesvědčeným marxistou, chtěl do boje za své ideály dávat všechno. Věřil, že buržoazní demokracie selhala, že je třeba jiného systému, aby se jisté věci nestaly znovu. Chtěl bojovat za svou věc.

N. M.:

Jak ho tehdy vnímali kolegové? Jaký byl jako mladý úspěšný vědec?

K. G.:

Já jsem v padesátých letech přicházel do styku s Frantou hlavně v reakční radě ČSČH. Byl zaníceným, velmi sečtělým a přesvědčeným obhájcem marxismu. On měl Marxovo učení skutečně nastudované, precizně, v originálu, mohl každého v diskusi rozmetat. Mnozí věděli, že jsme spolužáci a přátelé, tak se na mě někdy obraceli. Tak např. profesorka Paulová, žačka Bidla, poznala se osobně s Masarykem, napsala Dějiny Maffie, velká demokratka. Často se mi svěřovala a stěžovala si na režim. Pamatuju se, že když zemřel Stalin, ona seděla na katedře v dobré náladě a řekla: „Umřel největší tyran všech dob.“ Uváděla jména dalších stěžujících si, např. F. M. Bartoše. Nebo Chaloupeckého. Toho Graus uznával. Vzpomínám, jak jsem byl na zkoušce u profesora Dobiáše. Dobiáš mě zkoušel starověk a přišla řeč na Grause. Profesor říkal, že Graus výborně zvládl hebrejštinu, zatímco on, Dobiáš ne, tak mu trochu záviděl. Graus byl schopný a byl si toho vědom. Když s někým nesouhlasil nebo si někoho nevážil, dal to najevo. S některými se tak dostal do ostrého konfliktu. Např. s Václavem Černým, kterého kritizoval, ten však kritiku nesnesl, Grause doslova nenáviděl a kde mohl, tak ho znectil. Psal pak o něm ve svých Pamětech ty nesmysly. Černý nesnášel i jiné, např. Vodičku, protože se přátelil s Mukařovským. Někteří mluví o Černém jako o antisemitovi, on ale antisemita v pravém slova smyslu nebyl. Byl např. prosazovatelem díla židovského básníka Ortena. Spíše nesnášel kritiku. Spílal např. Růženě Grebeníčkové (Kosíková žena), jedné z našich nejlepších vědkyň v oboru srovnávací literatury. Už jako studentka byla mimořádně nadaná. Odvážila se mu oponovat v semináři a on o ní píše jako o „ženštině“, která mu kouří přímo do tváře, a podobné dehonestující věci. Tyhle věci pak tvoří tak třetinu jeho Pamětí, což je velká škoda. Já jsem chodil na všechny jeho přednášky, přednášel velmi poutavě.

Neměl ho rád Josef Polišenský. Polišenský měl výbornou paměť, byl sečtělý, také dobře jazykově vybavený a měl vždy možnost cestovat. Pokládal se za skvělého historika, Graus s Mackem ho pokládali spíše za popularizátora, to nemohlo dělat dobrotu. Možná v tom byla i jakási řevnivost mezi pracovišti. Kromě toho profesor Říha také nebyl asi vždy k Polišenskému spravedlivý. Polišenský byl původně sociální demokrat a Říha ho jako takového stále viděl. Někdy se věci přeháněly.

N. M.:

Jak si František Graus vedl jako šéfredaktor?

K. G.:

Jako šéfredaktor dával vždy posuzovat články těm, kteří se danou problematikou zabývali. Řekl bych, že mu šlo o věc, měl pak tendence být přísný a nekompromisní, ale dal si říct. Já jsem mu často říkával: „Podívej se, Franto, to nemůžeš takhle postupovat. Lidi potom posuzují celou redakční radu, nejenom tebe.“ A on si dal říct. Vzpomínám na několik sporů v redakční radě. Jednu dobu byl jejím členem Gustav Bareš, tajemník ÚV KSČ, měl na starosti kulturu. To byl vzdělaný komunista, ale ambiciózní a hájil všechny práce, které doporučoval Ústav dějin KSČ. Graus byl však vždy obezřetný a kritický, pokud to bylo v rozporu s jeho vědeckým přesvědčením, nepovolil. Vznikl např. spor Gustava Bareše s Janem Mlynáříkem, shodou okolností tehdy navštěvujícím můj seminář a hlásícím se ke mně jako žák. Mlynářík zjistil poctivou cestou z pramenů, že v prosincové stávce 1920 nestávkovalo 1 000 000 pracujících, jak strana všude uváděla, ale 100 000. Ústav dějin napsal odmítavý posudek, Graus se však postavil na správnou stranu.

Jindy zase nastal konflikt v radě kvůli Alici Teichové. Byla velmi pracovitá a svědomitá myslím. Napsala článek a Franta ho dal posoudit Václavu Královi. Ten také některé lidi snášel, některé ne, a hlavně byl myslím napojen na KGB. Král článek Teichové sepsal, že to nemůže být publikováno. Druhý oponent byl ale pro, takže se rozvinula diskuse. Probíhala asi tři hodiny, Král se neznal, řval na ni, nadával, začal úplně rudnout, až já jsem řekl, že odeju, jestli nepřestane. Až teprve potom Franta zasáhl. Bývalo to různé, ale už jen fakt, že zůstal šéfredaktorem až do konce, nasvědčuje tomu, že ho všichni víceméně uznávali a že by se těžko našel někdo lepší. Graus měl totiž velmi široký záběr. Vyznával zásadu, že nikdo nemůže být odborníkem na všechny etapy dějin, ale že by měl každý historik číst alespoň povšechně hlavní práce a udržovat si přehled. Sám to dělal.

N. M.:

Měl František Graus přátele?

K. G.:

Franta byl na gymnáziu spíše uzavřený, nenápadný. My dva jsme byli dobří přátelé neměli jsme spolu žádné konflikty a zůstali jsme přátelé do smrti. V Terzíně k jeho přátelům patřila Helga, Franta Maier, Erich Terner. Po válce chodil s Irenou Seidlerovou, ta pak žila s matematikem Katětovem. Byla příbuzná Pavla Olivy, s profesorem Olivou a jeho paní se Grausovi stýkali i po emigraci. Nejbližší však ke Grausovi měl Josef Macek. Kromě Macka asi také tajemník časopisu ČSČH Bohumil Černý, Bodka. Říkával jsem mu, že je jeho „šabes“, jako „posluha“, a že to nesmí dělat. On mu ale byl velmi oddaný. Macek se kamarádil také s Josefem Kočím, takže se Kočí vyskytl i v Grausově společnosti, ale neřekl bych, že byl přímo jeho kamarád.

N. M.:

Myslíte, pane profesore, že František Graus věřil idey komunismu upřímně?

K. G.:

Ano. Jsem o tom přesvědčený, že to bylo poctivé. Když jste měla před sebou realitu Mnichova a protektorátu, bylo to přirozené. Samozřejmě chyběly zkušenosti. Dnes se jako chyba jeví věřit, že to byla jediná možná cesta, jediná vědecká metoda, ale to vidíte zpětně. Většina lidí zažila pochybnosti až po roce 1956. Já sám jsem pocházel z chudých poměrů. Cítil a viděl jsem sílu těch ideálů. Díky manželce Aleně Nejepínské z Kácova, jsem se dostal do rodiny, kde matka byla velmi silně věřící katoličkou a otec národním socialistou, masarykovcem. Tchyně si dopisovala se Šaldou, neboť byla sekretářkou Růženy Svobodové. Mám tu celou korespondenci, Šalda změny v roce 1948 vítal. Moje budoucí žena se nadchla pro komunistickou myšlenku. Byla velmi bystrá a sečtělá, přesvědčila nakonec i rodiče. Měla blízkou přítelkyni Marii Štěchovou,³⁴ mimochodem je to autorka životopisu Dona Bosca.³⁵ I ta díky Aleně uvěřila, že socialismus změní vše k lepšímu.

Spousta lidí uvěřilo.

Já mám jednoho přítele, Itala. Jmenuje se Francesco Leoncini, je profesorem pro východoevropské a slovanské dějiny na Benátské univerzitě.³⁶ Pobýval tu ještě jako student a navštěvoval tehdejší Školy slovanských jazyků. Od té doby se známe, od té doby se stýkáme. Stal se z něj postupně velký stoupenec Masaryka. Čím víc četl a poznával Masaryka, tím víc se mu zdálo, že je to nejlepší řešení. Když potom u nás nastal osmašedesátý rok a přišel Dubček, vnímal ty názory, četl, přemýšlel a nadchl se pro Dubčekův program. Vstoupil o sociální demokracie a začal v Itálii propagovat „socialismus s lidskou tvář“, vydává tam dokumenty, texty, napsal knížku nejen o Dubčekovi.³⁷ On má tyhle názory, je pro socialismus a v tom se shodujeme. Liberalismus není řešení, nemůže svět udělat spravedlivějším. Nadále roste propast mezi chudobou a bohatstvím. Leoncini se stal také členem Masarykovy společnosti. Tady je italské vydání *Nové Evropy*, které jsme s Leoncinim připravili. Je to dá se říct ne přímo kritické vydání, ale s vysvětlením. Díky tomu se s Masarykem seznámila celá kulturní Itálie.

N. M.:

Pane profesore, vrátila bych se ještě s dovolením k Františku Grausovi. Jak se projevoval na stranických schůzích?

K. G.:

On nebyl ten, který se stále hlásil. Spíš o věcech přemýšlel. Na počátku padesátých let, podle toho, jak vystupoval proti obhájcům nemarxistických názorů, které považoval za zpátečnické, byl radikál a přesvědčený marxista. Nebyl ale žádný sekyrář. Dokázal diskutovat, když měl k diskusi partnera na úrovni. Od poloviny padesátých let se postupně jeho přesvědčení vnitřně mění a transformuje, až

³⁴ Marie Štěchová byla sestrou profesora Václava Viléma Štěcha. V. V. Štěch (1885 - 1974), byl český historik umění, je autorem teoretických studií o pravěkému umění, historických prací ze všech období českého umění, zejména baroka (*Malířství a sochařství nové doby v Čechách a na Moravě*) a 19. a 20. století.

³⁵ ŠTĚCHOVÁ, Marie. *Život světcův: Svatý Jan Bosco*. Nakladatelství A. Neuberta : Praha, 1937.

³⁶ Viz <<http://blisty.cz/art/13207.html>>

³⁷ LEONCINI, Francesco. *Alexander Dubček - Jan Palach - protagonisti della storia europea*. Rubbettino 2009.

dospěl do pozic, které můžete vysledovat z jeho textů těsně před emigrací. Posunul se spíše k sociální demokracii a ztratil na někdejší bojovnosti. Řekl bych však, že levicové pozice nikdy neopustil.

V základní organizaci KSČ v ústavu měl na starosti ideové vzdělávání. To mu bylo blízké, ty myšlenky a literaturu neovládal nikdo líp.

N. M.:

Pane profesore, uvažujete, že byste sepsal paměti?

K. G.:

No přemlouvají mě k tomu, zejména z Masarykovy společnosti, kde jsem začal po jejím znovuoobnovení v roce 1988 působit.

N. M.: Vážený, pane profesore, velice vám děkuji za rozhovor.

Prameny a literatura / References

Rozhovor Naděždy MORÁVKOVÉ s Kolomanem Gajanem, dne 19. 8. 2010 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v archivu SOHI Plzeň, Veleslavínova 42.

CASTELLO, Victoria. The Art of Helga King. Dostupné z [www: http://www.westpalmbeach.com/art/helgaking/index.html](http://www.westpalmbeach.com/art/helgaking/index.html) [Cit. dne 2010-12-20].

GAJAN, Koloman. K historii spolkového židovského reformního reálného gymnázia (1920 - 1940). In: KRATOCHVÍL, Jan (ed.) *Židovská Morava, židovské Brno*. K 2001 : Brno, 2000.

CHLUP, Otokar - KUBÁLEK, Josef - UHER, Jan. (eds.) *Pedagogická encyklopedie*, I - III. Praha 1939 - 1940.

LEONCINI, Francesco. *Alexander Dubček - Jan Palach - protagonisti della storia europea*. Rubbettino 2009.

PAŘÍK, Arno. Jeden z posledních: Výstava v Terezíně připomíná Franze Petera Kiena. *Roš Chodeš*, červenec 2009, s. 12 - 14.

ŠTĚCHOVÁ, Marie. *Život světcův: Svatý Jan Bosco*. Nakladatelství A. Neuberta : Praha, 1937.

Příloha

Student Koloman Gajan

(Archiv Univerzity Karlovy, složka Koloman Gajan)

Didaktická aplikace orální historie / Educational Applications of Oral History

Zařazení orální historie do dějepisu v základním vzdělávání / Use of Oral History in History Lessons in Czech Elementary Education System (*Lucie Böhmová*)

Abstrakt

Článek popisuje možnosti a způsob zařazení orální historie do hodin dějepisu na základním školství. Příspěvek je uchopen jako metodologický návod. Jsou zde nastíněny tématické oblasti, v nichž lze orální historii nejlépe využít, ale také je představeno dělení orálně-historických pramenů na primární a sekundární. V článku jsou představeny výhody a nevýhody a způsob práce s jednotlivými typy těchto pramenů.

Klíčová slova: české školství, narátor, primární orálně-historické prameny, rozhovor, sekundární orálně-historické prameny, tazatel, výstupy, žák.

Abstract

This contribution describes possibilities and way of inclusion of oral history to the history lessons in elementary schools. The paper is in fact the methodology user book. There are proposals of thematic areas in which are possible to use oral history. Further there is presented qualification of oral historian sources for primary and secondary. In the article I introduce advantages and disadvantages and way of use with these sources.

Keywords: Czech schools, the narrator, the primary oral-historical sources, interview, secondary oral-historical sources, the interviewer, outcomes, student.

Zařazení orální historie do dějepisu v základním vzdělávání

Události listopadu 1989 ovlivnily veškeré sféry lidského života v tehdejším Československu. Bylo potřeba provést změny vzdělávacího systému, který nevyhovoval demokratickým tendencím republiky. Reforma školství se netýkala pouze obsahu výuky, ale také přeměny školské soustavy. Byla zavedena devítiletá školní docházka, vznikala víceletá gymnázia a byl obnoven pětiletý první stupeň.

I dějepisné vyučování se proměnilo. Z obsahu výuky vymizela komunistická ideologie a učitelé začínali vykládat historii z demokratického pohledu. Změna proběhla ve všech historických etapách, ale nejvíce se projevila v pojetí moderních dějin. Na počátku 90. let učitelům chyběly učebnice i metodologické příručky, které by jim napomohly v novém úkolu. Již krátce po tzv. sametové revoluci

však začaly vznikat učební texty pro učitele šířené v sešitových vydáních, jež se většinou zabývaly událostmi po druhé světové válce.³⁸ Po republice byly také pořádány přednášky vedené zejména historiky, kteří před rokem 1989 nemohli působit v tomto oboru.

Také v historické vědě se objevují po roce 1989 nové tendence. Mezi jinými se přes počáteční obtíže rozvíjí také orální historie. Po prosazení se vedle tradičních historických oborů se objevuje také možnost jejího využití v hodinách dějepisu.

Ve výuce dějepisu je možno pracovat s výsledky orálně-historických projektů, ale také lze aplikovat pracovní postupy orální historie ve školním prostředí. Obojí může učitel zařadit do běžné výuky i využít v rámci projektu. Témat, pro něž lze zvolit orální historii jako nejvhodnější formu vyučování, je mnoho a nejčastěji se týkají období od druhé světové války.

Pro větší přehlednost můžeme náměty do výuky rozdělit do čtyř oblastí. Zaprvé je to skupina politických událostí, kam patří významné historické mezníky Československa, tedy zejména události druhé světové války, únor 1948, srpen 1968 a sametová revoluce v roce 1989. Nelze však opominout význačné události odehrávající se po roce 1989, jako například rozpad Československa, vstup České republiky do NATO nebo do Evropské unie. Žáci se mohou od pamětníků dozvědět mnohé také o politických osobnostech, jejich životních osudech, ale mohou zkoumat také názory a vzpomínky, jaké měli lidé na komunistické představitele nebo účastníky odboje, disidenty a exulanty.

Vedle politického života lze zkoumat také každodennost. Tato tématická oblast je velice široká a pestrá. Žáci mohou zkoumat zážitky z všedního života jedinců, ze základní vojenské služby, z dob školní docházky, ale také specifika české společnosti, jako je kutilství, chatařství a chalupářství nebo melouchaření.

Třetí oblastí je kultura a sport, kdy je možné sledovat vývoj sportovních odvětví, technický pokrok, rozmach televize, ale také místní události jako byly oslavy prvního máje.

Poslední oblastí jsou regionální dějiny. Zde se žáci zabývají událostmi, které výrazně zasáhly do podoby regionu, jako je výstavba sídlišť, továren, moderních budov, stavba soch a pomníků. Žáci v této oblasti zkoumají vliv celospolečenských událostí na místní dějiny, například vzpomínání místních obyvatel na tzv. pražské jaro a následnou okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy nebo měnovou reformu v odrazu plzeňských událostí. V každém kraji lidé prožili tyto a další události, mnohdy specifickým způsobem, proto je vhodné zařadit do vyučování regionální pohled. Je to velmi důležité, neboť by žáci měli znát skutečnosti, které ovlivnily místo, v němž vyrůstají a žijí. Lze také zařadit události z regionálních dějin, které získaly celospolečenský význam. Takové události se v českých moderních dějinách hledají hůře, neboť většinou byla centrem dění Praha. Jednalo by se například o nalezení relikvíáře svatého Maura v Bečově nad Teplou, který se po své rekonstrukci stal druhým nejvýznamnějším pokladem v České republice po korunovačních klenotech. Žáci mohou zkoumat lokální povodně, jejich popis, dopad na region a vymezení množství škod.

Témata zařazuje učitel do výuky podle vlastního uvážení, ale také podle zájmu žáků nebo podle specifického zaměření školy.

³⁸ Jednalo se například o sérii učebních textů Historie v nepokřiveném zrcadle, které byly vydávány od roku 1989, na nichž se podílelo několik autorů.

Před zařazením orálně-historického rozhovoru do výuky, ať ve formě záznamu nebo před zahájením vlastního výzkumu žáků, by měli být seznámeni s hlavními zásadami orální historie. Žák by si měl uvědomit, že pramen vzniklý v rámci orální historie je jiný než ty, s nimiž se dosud setkával či pracoval. Musí si uvědomit nezastupitelnost a význam role tazatele, kterým se také může stát. Při práci s orálně-historickými prameny se setkává se zajímavými lidmi prostřednictvím vlastního výzkumu nebo skrze záznam, což je pro žáka obohacující.

Práci žáků s orální historií lze rozdělit do dvou skupin. Vzniklé či vznikající prameny lze rozdělit na primární a sekundární podle jejich dostupnosti k žákům. Primární orálně-historické prameny jsou takové, na jejichž vzniku se podílí samotný žák. Sekundární jsou naopak výsledky orálně-historických projektů někoho jiného.

Při realizaci vlastního projektu žáků a následné tvorby výstupů se stává většinou žakovým pamětníkem rodič, prarodič nebo další příbuzný. Časté je také pozvání vybraného svědka událostí do školy, přičemž důvěrný rozhovor mezi narátorem a tazatelem mění svoji formu na besedu. Tento způsob zvaných pamětníků bývá nejčastější prací mnohých učitelů s orální historií, nelze však říci, že je nejvhodnější a nejvíce efektivní.

Žakovský orálně-historický výzkum musí být pečlivě připravený a naplánovaný. Stejně jako výzkum u historiků, prochází několika fázemi. První je přípravná, v níž se žáci seznamují s tématem projektu, jeho rozplánováním a výstupy, v nichž zaznamenají výsledky svého výzkumu. V tomto stádiu přípravy také osloví vhodného narátora, domluví s ním čas a místo konání rozhovoru, připraví si schéma otevřených otázek, na něž chce znát odpověď. Před vstupem do terénu se seznámí se základními aspekty orální historie i s historickým pozadím zkoumané problematiky. Vlastní realizace rozhovoru je stěžejní částí celého výzkumu. Odehrává se ve školním nebo mimoškolním prostředí. Při kontaktu s pamětníkem se žáci dozvídají jeho životní příběh, osobní pohled na jednotlivé události, ale zároveň se učí naslouchat staršímu člověku a dodržují zásady slušné komunikace. Analýza a interpretace rozhovoru je nedílnou součástí celého výzkumu. Žák musí podrobit získané vyprávění kritice, porovnat je s jemu dostupnými informacemi a vybrat důležité informace pro výsledky jeho výzkumu. Zda bude proveden přepis rozhovoru, záleží na rozhodnutí učitele, na schopnostech a dovednostech žáků a na jejich věku. V poslední fázi výzkumu žáci tvoří výstupy založené na získaných informacích. Ty mohou mít různou podobu podle zaměření a cílů orálně historické aktivity. Zpracovávají se nejčastěji do podoby letáků, plakátů, billboardů, banerů, historické nástěnky, novinových článků a dalších. Základní kostrou těchto statických výstupů jsou vzpomínky pamětníků, fotografie a ilustrační kresby. Může zde být popsána klíčová část narátorova vyprávění nebo může jít o některé myšlenky, hesla a slogany, které pamětník ve svém líčení použil. Výstupy mohou vycházet z forem, jež si žáci osvojili, například listy z deníku, zápisy v kronice, reportáže, životopisy. O průběhu orálně historického výzkumu mohou žáci vytvořit článek do školního časopisu, na školní webovou stránku nebo napsat zprávu, která se odvysílá ve školním rozhlase. Výstup však může mít také dynamický rozměr, zejména pokud byla pořízena nahrávka. Nejčastěji pak bývá vytvořen v programech MS Power Point a MS Movie Maker, kam mohou žáci zařadit i zvukové či obrazové části rozhovoru.

Na rozhovor odehrávající se v mimoškolním prostředí, tedy s příbuzným nebo známým, je třeba žáky vybavit teoretickými znalostmi realizace rozhovoru, vědomostmi o tématu, které budou zkoumat, ale také technickým vybavením (nejčastěji diktafon nebo jejich vlastní mobilní telefon), pokud je

v záměru výzkumu pořídit i nahrávku rozhovoru. Žák se na rozhovor s příbuznými musí připravit stejně jako na interview s cizí osobou, ale blízký vztah mu umožní zbavení se ostychu v komunikaci a také příbuzný-narátor se snaží pomoci žákovi ve splnění jeho úkolu. Vedle rodiny může žák realizovat rozhovor s osobami ze svého širšího okolí. Mezi takové patří učitelé, zaměstnanci školy, obyvatelé a představitelé obce, města či církve, odborníci z daného regionu a pracovníci historických institucí. Existuje několik rozdílů mezi rozhovorem s příbuzným a cizím pamětníkem. V přípravné fázi rozhovoru musí žák svého narátora oslovit, zda je ochoten s ním provést interview. V rámci rodiny se nejedná o formální žádost, na niž se musí připravit, vyhovění žádosti žák očekává. V rámci oslovení narátora ze svého širšího okolí musí vedle navázání kontaktu také domluvit místo a čas konání rozhovoru. V průběhu samotného rozhovoru se seznamuje více s osobností pamětníka, kterého nezná tak dobře jako narátora ze společné domácnosti. Ačkoliv historikové provádějí dva a více rozhovorů, na základní škole je vhodné provedení jen jednoho rozhovoru. Důvodem je časová náročnost, nedostatek vstřícnosti pamětníka a schopnosti žáků úměrné věku. Analýza rozhovoru probíhá shodně jako po interview s příbuznými.

Sekundární prameny jsou rozhovory, které vycházejí z orálně historického výzkumu a dostávají se k žákovi zprostředkovaně. Jedná se o zvukové a audiovizuální nahrávky nebo písemné záznamy. Ty jsou zařazeny do výuky zejména v případě, kdy není možné, aby se pamětník zúčastnil vyučování osobně. Mezi ně patří záznam rozhovoru natočený jako audio nebo video záznam, ale také různé formy přepisu rozhovoru, publikace založené na výpovědi pamětníků a podobně.

Výhodou využití sekundárních orálně historických pramenů ve výuce je možnost jejich opakované projekce nebo četby. Nevýhodou je, že u těchto pramenů je již přesně určena zkoumaná problematika a otázky kladené tazatelem, což znamená, že žák nemůže položit pamětníkovi dotazy, které by ho k tématu napadly. Musí tedy pracovat jen s informacemi, které jsou zmíněné a srovnávat s dalšími zdroji a prameny.

Zvukové, audiovizuální a písemné záznamy rozhovorů nabízejí celou řadu využití. Jsou součástí hodin dějepisu nebo projektové výuky. Při práci s nimi mohou vznikat podobné výstupy jako u primárních pramenů (historická nástěnka, plakáty, billboardy a podobně), ale lze je využít i následujícími způsoby. Část příběhu, nebo i celý, lze použít při tvůrčím psaní, v němž žáci dopíší zbývající část příběhu nebo jej popíší v některém ze slohových útvarů (životopis, novinový článek, deník a podobně). Pamětníkovy vyprávění mohou žáci sehrát jako dramatizaci, kdy mohou vytvořit začátek, konec nebo klíčovou část příběhu, k čemuž využívají hraní v roli. Vybrané části rozhovoru mohou také představit do tzv. živého obrazu, který využívá pantomimické prvky a fantazii žáků. Rozhovor lze ztvárnit také výtvarně. Jedná se například o comics zachycující pamětníkův život a jeho vyprávění nebo o prostorové lepoporelo, na jehož výrobě se může podílet jedinec, skupina nebo celá třída. Obsahem lepoporela mohou být ilustrační obrázky, úryvky narátorova vyprávění a jeho fotografie, přičemž každá strana popisuje dílčí část příběhu, který je sestaven v chronologickém sledu. Nejčastěji bývá k rozhovorům vytvořen pracovní list, který žáci vyplňují v průběhu projekce nahrávky nebo četby záznamu. Je vhodné, aby v pracovním listu byla zachována chronologie vyprávění, což žákům umožňuje lepší orientaci v něm a snazší doplnění informací.

Shrnutí

Je nesmírně důležité, aby byla orální historie zařazovaná do výuky nejnovějších dějin co nejčastěji. Nejedná se jen o zpestření vyučování, ale žák se jejím prostřednictvím seznámí s dalším historickým

pramenem, přičemž si uvědomí, že kolem něj žijí lidé, kteří mohou svým vyprávěním obohatit i jeho život. Konfrontace se zkušeností někoho jiného pro něj také může být dobrým vzorem pro vlastní jednání. Výhodou je také možnost zapojení rodiny žáka do výuky nebo jeho seznámení s osobnostmi, s nimiž by se jinak nesetkal.

Oral History in Czech Elementary Schools / Orální historie v českém základním školství (Lucie Böhmová)

Abstrakt

Ve svém příspěvku popisuji využití orální historie v hodinách dějepisu v České republice. Zaměřuji se v něm na základní školství a konkrétní realizaci projektů. Hlavním přispěním orální historie do školství je možnost propojení rodiny a školy. V článku je představeno české základní školství, propojení orální historie s dějepisem, tématické oblasti a návrhy tří konkrétních projektů. První se zabývá každodenností a tedy životem v době tzv. normalizace. Druhý s názvem *Staň se průzkumníkem* popisuje zaznamenání historických změn prostřednictvím proměny názvů ulic. Třetí se zabývá listopadovými událostmi roku 1989 a jeho výstupem je tzv. živé muzeum. Žáci zde prezentují své znalosti a dovednosti, které získali prostřednictvím výuky. Svými výtvary pak zdobí stěny ve třídě i chodbu školy.

Klíčová slova: české školství, demokracie, každodennost, listopad 1989, normalizace, orální historie, primární orálně-historické prameny, sekundární orálně-historické prameny.

Abstract

In my work I present possibilities of oral history usage in history lessons in the Czech Republic. I focus on primary schools and present tasks and realization of concrete projects. Main task is communication among the children and narrators, and cooperation among the families and the school. In my paper is introduced Czech elementary education, connection of oral history and history lessons, thematic areas and proposals of three concrete projects. First project is about daily life in normalization. The second one named "Become an explorer" describes record of historical changes through the street name changes. The third one deals November's events in the 1989 and its output is "living museum". Students present here their knowledge and skills, which they gained at the school. With their creations they decorated walls of the classes and corridors of school.

Keywords: Czech education, democracy, everyday life, November 1989, oral history, oral-historical primary sources, secondary oral-historical sources.

1.1 Elementary schools and Oral history

Czech elementary schools are divided into two stages. In the first are children about 6 to 11 years, the second one most pupils attend 12 to 15 years. History is taught only in the second stage that means 4 years. In the first one students learn history in subject „Vlastivěda“ (subject about homeland), where they learn only about their own nation.

Currently is in the Czech Republic an education reform in progress, which allows teachers to have more freedom in management of teaching and in selection of themes. Oral history can best be used in teaching in the 9th year of elementary school (means in the last year), where is usually taught the period from the beginning of World War II to the present. In Czech contemporary history there are many topics where eyewitnesses can be used.

A new trend, not only in history classes, is called project days or project weeks which take place at the end of semester or around holidays. We can apply Oral history to everyday lessons as well as to projects. The students' work can be divided into two parts.

1. Use of primary sources – i.e., students work directly with the narrator
 - a) Witness can attend the lessons
 - b) The interview with witness is done outside the school (e.g. parents, grandparents, teachers or friends)

Students learn principles of interview and how to work with it and use it.

2. Use of secondary sources

In lessons can be used already recorded interviews with witnesses, either through video, audio or text transcript, eventually published book.

In Czech contemporary history there are many topics where we can work with narrators. There may be topics that are commonly taught or the topics which extend the normal subject matter.

- World War II (concentration camps, extermination of Lidice .)
- Life in socialism (food, coal holidays, life without phones, computers and big cinemas)
- Communistic fairs (1st of May, Spartakiada....)
- The “octal years” important for Czech history – 1938, 1948, 1968 (Munich agreement, getting communist to power, Prague Spring)
- The Velvet revolution
- Disintegration of Czechoslovakia
- The cultural life (music, TV, theaters, sport)
- Personalities of second half of 20th century

- Events after disintegration of Czechoslovakia (entry to NATO, EU)

Emphasis is placed also on regional history, means a history of the place where students come from (the history of school and cities, towns...). Specific example may be regional history of the West Bohemian city Pilsen which was liberated by the US Army in 1945. As well as in other cities the political changes were reflected in the change of street names and building settlements. Also there was a big company Skoda which significantly influenced life in the city. For these topics we can find witnesses easily but mostly we work with student families.

1.2 Specific projects proposals

In this part I will present concrete project proposals. This is a brief outline of the course not detailed elaboration. In all following examples is used cooperation of school and family, not just commonly used meetings with witnesses.

1.2.1 How could I live in the normalization

This is a long term project which is designed for students of 9th year. Students are divided into 4 groups and each group has the task to describe one area of human life in the period of normalization. Students in group will prepare questions according to what they are interested in that field. Theme suggestions may be teacher proposals for each area and students' witnesses can be parents, grandparents, another relative or person from their surrounding (e.g. football coach). In the group students allocate their roles: editor in chief (team leader), editor, photographer/cameraman, reporter..... Each student interviews his narrator (parents, grandparents) and then shares the best memories with others. Outcome of the project is a report which students perform in the specified date. It depends on students how they will present their report; they can use Power Point presentation or Movie Maker. Evaluation of project will be done by students themselves, they will vote and the best team will receive award "Best Retro Team". The main aim of this project is to teach students to work in group, to recognize the difference between the recent past and present and to teach them the basics of oral historian through a role in the journalist team and bring the students environment to the school.

The fields:

1. Fashion (clothes, shopping centers, prices, fashion magazines .)
2. Culture (cinema, theater, films that were played, prices, description of how the theater looked like .)
3. Entertainment (pubs, clubs, food, drink, discos, price, fun in the clubs)
4. Sport (the sports sectors which were developed regionally, halls, playgrounds, training method, races, personalities in sport)

1.2.2 Become an explorer

This long-term project is intended for all years of second stage of elementary school. Students are divided into groups, whose task is to map one street in the city through the ages. The task is to take the role of a journalist who describes the key moments of city history in connection with changes of street names. Concrete key moments applied to Pilsen: arrival of the U.S. Army to Pilsen in 1945 and restoration of Czechoslovakia (protectorate street names to Czech names), getting Communist party to

the power in 1948 (names according to important communistic ideologists and events) and the Velvet revolution 1989 (current names).

Student should ask their grandparents and parents if they remember the change of street names and if there was something significant in the street what caught their attention (monument, stores....)

Students will verify memories by maps of that time and by using picture books of the city history. Then they will write memories as a newspaper article where will describe visible changes of streets. The project can be completed by a survey among schoolmates, friends or inhabitants inspired by entertaining television game „Nobody’s perfect“. The essence of this game is to ask random passers-by for their knowledge. The main aim is to acquaint student with the native land and encourage family to cooperate with school as well as teach students the basics of Oral history.

1.2.3 Year 1989 the democracy in which we were born

This project is focused on the students of 8th and 9th year. The theme of the whole project is event of Velvet revolution means Czechoslovakia transition to democracy. This project will be realized within one day. First will students learn about events in November 1989 through the work sheet and video clips. Subsequently will interview one person from the school staff, how he remembers these events (teacher, school porter, char, cook, etc.). The output of the project is to process all the information that students learned during the project to so-called “Living museum”. That means children themselves will present their gained experiences and knowledge to their school environment. Students will record the witness memories at their discretion, for example in the form of leaflets, posters or banners with slogans. In already finished project was Living museum placed to the school corridor and contented just these creations, the state flag (before 1989 and thereafter) and on the floor in the direction of exhibition were marked human footprints which show the transition from communism to democracy.

Summary

The Oral history is in my opinion very important for current world. Children who were born in democracy have no idea about the communist regime in Czechoslovakia. Oral history can help them to learn about the period in which their parents live. Moreover, through the Oral history we can lead the family to the cooperation with the school.

Ústní tradice a folklór jako historický pramen / Oral Traditions and Folklore as a Historical Source

Z úst na internet. Cesta pana Půty do 21. století / From the Mouth to the Internet. The Way of Mr. Půta to the 21th Century (*Milada Krausová*)

Abstrakt

Příspěvek se zabývá rozborem v západních Čechách populárních pověstí o Půtovi Švihovském z Rýzmběrka a obrazem této osobnosti v českém historickém vědomí. Přední šlechtic jagellonské doby (zemřel roku 1504) je dodnes známější jako aktér pověstí, než jako historická osobnost. Historický Půta byl nejvyšším zemským sudím. Proslul také jako přesvědčený katolík, protivník českých bratrů a stavebník. Právě k jeho dvěma hradům, Švihov a Rabí se vztahuje vyprávění o jeho konci (dle tradice ho měl odnést čert) a posmrtném trestu. Autorka analyzuje pověsti o Půtovi, způsoby jejich šíření a zpracování ve vybraných novějších sbírkách pověstí. Rozebírá rovněž příklady novodobého prezentování historických pověstí za pomoci internetu.

Klíčová slova: Bohuslav Balbín; historické pověsti; historické vědomí; Horažďovice; hrad Rabí; hrad Švihov; pověsti v internetovém věku; Půta Švihovský z Rýzmběrka; vývoj pověsti o Půtovi Švihovském;

Abstract

The paper deals with the analysis legends about Puta Svihovsky from Ryzmberk, very popular story in western Bohemia and shows an image of this personality in the Czech historical consciousness. The leading nobleman of Jagiellonian period (died 1504) is still a well-known reputation as an story character than as a historical personality. Historical Puta was the highest provincial referee. He also became famous as a convinced Catholic, an opponent of the Czech Brethren and the builder. The story about his end relates to the two castles, Rabi and Svihov, (according to tradition, he was taken by the devil) and his posthumous punishment. The author analyzes the reputation of wander, their methods of distribution and processing in recent collections of selected tales. She examines also presenting examples of modern historical legends by the Internet.

Keywords: Bohuslav Balbin; castle Rabi; castle Svihov; historical legends; historical legends in the Internet age; historical consciousness; Horazdovice; Puta Svihovský from Ryzmberk; development of Puta Svihovsky-legends;

Historické pověsti se dnes těší velké vlně zájmu. Sbírky pověstí přinášejí řadu tradičních příběhů; pověsti ožívají v líčení průvodců na hradech a zámcích i jinde; jsou vítaným oživením výuky³⁹, oblíbenou součástí nejrozličnějších internetových stránek osobních i institucionálních. Více než na odborné rozborů či vědecké edice je dnes kladen důraz na vlastní příběhy a možnosti komerčního využití.

Použijeme-li jistou parafrázi definice pověsti z Československé vlastivědy (1968) je pověst mimo jiné také výrazem „lidových vědomostí o světě, představ o souvislostech věcí a vztahů, pověrečných představ i básnivé fantazie.“⁴⁰ Častá je aktualizace putujících motivů připojených k různým postavám a událostem. Soubor pověstí o Půtovi Švihovském z Rýzmburka patří v regionu k těm známějším.⁴¹ Typově je lze zařadit k vyprávění o potrestané vrchnosti.⁴² Populárnější je v kraji zejména trhanovský Lomikar, údajně strašící v desítkách podob od své náhlé smrti roku 1696. Půta je „služebně starší“ – žil na přelomu 15. – 16. století. Marxistická literatura označuje tyto pověsti také jako „antifeudální“. V českém prostředí se jich nejvíce vztahuje až k době po třicetileté válce, tedy k 17. a 18. století, především k různým místním vzpourám a nepokojům.⁴³ Psychologická potřeba demonizovat určité postavy historie tímto způsobem je však nadčasová. Pověst se tak v tomto případě vždy přibližovala žánru pověrečné povídky.⁴⁴

Připomeňme si alespoň ve stručnosti, kdo byl historický Půta Švihovský z Rýzmburka. Tento západočeský pán patřil k předním osobnostem společensky bouřlivé jagellonské doby (1471–1526). Šlo o období nepříliš silné královské moci, ale i rozvoje šlechtického a městského podnikání a soupeření. V marxistické historiografii bylo v této souvislosti opakovaně zdůrazňováno především, že Půta měl podíl na vydání zákona o znevolnění poddaných roku 1487. Nedostatek lidí i devalvace měny vedly ke snaze zakázat zbíhání z panství, docházelo také k zabírání poddanské půdy vrchností i k všeobecnému utužování poddanských povinností. Odtud byl v lidovém podání jen krok k černobílému ztvárnění – zlý pán kontra chudý bezmocný poddaný.

Historický Půta svou kariéru zahájil ve věku dvaceti let. Léta úspěšně působil jako nejvyšší zemský sudí.⁴⁵ Okolí ho uznávalo i pro jeho vzdělanost. Čechy byly stále zemí „dvojího lidu“, tj. kališníků a katolíků. O Půtovi se vždy dočteme, že patřil k přesvědčeným katolíků, což přispělo k jeho značné neoblíbenosti u druhé strany. Byl také velkým odpůrcem další české náboženské skupiny, českých bratrů. Do učebnic dějepisu vešel Půta především jako stavebník (zejména hrady Švihov a Rabí), které byly sice majestátní, ale také drahé. Jejich výstavba přispěla k zadlužení rodu, který po Půtově smrti již

³⁹ V příloze článku dva obrázky (příloha č. 1 a 2), které k referátu o Půtovi Švihovském k předmětu české dějiny středověku namalovala v roce 2010 Jaroslava Škudrnová.

⁴⁰ MACEK, Josef (red). *Československá vlastivěda. 3. díl. Lidová kultura*. Praha: Orbis, 1968, s. 269.

⁴¹ Ke sběru pověstí v tomto regionu souhrnně srv. JÍLEK, Tomáš aj. *Západočeská vlastivěda. Národopis*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1990. ISBN 80-7088-027-9, s. 153–171. Největší pozornost v tomto směru byla v západních Čechách vždy věnována Chodsku.

⁴² KRAUSOVÁ, Milada. Die Sage vom bestraften Herrn. Ein Beispiel aus dem böhmisch-bayerischen Grenzgebiet. In: *Oberpfälzer Heimatsspiegel 2010*, Jahrgang 34. Pressath/Oberpfalz: Verlag der Buchhandlung Eckhard Bodner, 2009, ISBN 978-3-937117-78-2, s. 154–63.

⁴³ Patří sem i zmíněný „Lomikar“, proti němuž byla vedena chodská rebelie roku 1695. Jeho protivníkem byl Jan Sladký Kozina, oběšený v tomto roce Plzni, kde dle tradice vyzval Lomikara „na boží soud“.

⁴⁴ MACEK, Josef (red). *Československá vlastivěda. 3. díl. Lidová kultura*, s. 273.

⁴⁵ K zemskému sněmu po kutnohorském míru roku 1485 srv. BARTLOVÁ, Milena – ČORNEJ, Petr. *Velké dějiny zemí Koruny české*. 6. díl 1437–1526. Praha – Litomyšl: Paseka, 2007, ISBN 978-80-7185-873-7, s. 457.

nikdy nedosáhl významu jako za jeho života. Méně známo je, že Půta byl velkým podporovatelem českého jazyka, také v úředním styku (zapisování do desek zemských).⁴⁶

Již tzv. „Staré letopisy české“ popsaly patřičně tendenčně okolnosti Půtova skonu roku 1504: „*Téhož roku v sobotu před sv. Marií Magdalenou zemřel na Rabštějně (!)*“⁴⁷ pan Půta Švihovský, úhlavní nepřítel a odpůrce pravdy boží. Jeho smrt se mnohým zdála podivná, protože se zalil krví, a přitom byl takový odpůrce kalicha. Ale Pán Bůh umí takové bezbožníky trestat nejpodivnějšími ranami.“⁴⁸ V podstatně jiném světle však představuje Půtu dobová oslavná latinská báseň z pera českého humanistického básníka Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, přeložená pro Časopis českého muzea K. Vinařickým roku 1838.⁴⁹

Půta sám je pohřben v Horažďovicích ve „svém“ klášteře minoritů, konkrétně v kostele sv. Michaela, což přispělo ke vzniku pověstí o něm i v tomto městě a jeho okolí.⁵⁰ Horažďovice získala také jeho vdova Bohunka Meziříčská z Lomnice při dělení statků.⁵¹ Jeho náhrobní kámen byl vyroben z červeného mramoru. V odlitku je k vidění i na hradě Švihov⁵². Jedná se o klasický kámen se

⁴⁶ Vydařený portrét pana Půty napsala D. Menclová pro brožuru o hradu Rabí. (MENCLOVÁ, Dobroslava. *Rabí. Státní hrad a památky v okolí*. Praha: Olympia, 1971, s. 14–15.)

⁴⁷ Půta zemřel dle tradice na Švihově nebo na Rabí.

⁴⁸ PORÁK, Jaroslav – KAŠPAR, Jaroslav (ed.). *Ze starých letopisů českých*, Praha, Svoboda, 1980, s. 285.

⁴⁹ „*Jasná perla naší koruny v té ukryté hrobce, /Půta Ryžemberských sláva i chloubu domu. /Vzácným jej činila šlechta starého rodu; /Vzácnějším ale vtíp, v řeči, výmluva, víra, počestnost./I tak sama zármutkem zalkala vlast' milená. /Shasnul', ač věku jej posavade netížilo břímě; /Neb čtyřikrát deset jar tady sotva viděl. /Jestli neobětuješ slzy na hrobu tomtu, cizince, /Tvrdší Hyrkanské tygřice srdce chováš.*“ (Citováno dle: SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze království českého*. 2. nezměněné vydání. 9 díl, s. 15).

⁵⁰ August Sedláček zmínil ve svých „Hradech“, že ještě čtyři sta let po Půtově smrti je možno v okolí Horažďovic zaslechnout doporučení, jak se chovat při setkání s duchem pana Půty. Důležitá měla být v tomto případě hlavně zdvořilost a úcta. Půta si i po smrti prý potpěl na pěkné pozdravení. (SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze království českého*. 2. nezměněné vydání. 9 díl, s. 15.) Z pověstí je nejrozšířenější ta *O propadlém zvonu*. Vypráví o rozhořčené ženě, která musela dát své poslední peníze na stavební aktivity pana Půty na hradě Prácheň. Jistá stařena (vdova) měla vhodit příspěvek do obráceného zvonu (nového či opravovaného). Obrátila svůj hněv ne proti Půtovi, (který buď „projížděl kolem“, nebo peníze požadovali jeho lidé), ale proti objektu samému. Zvon se po jejích slovech propadl do země, odkud je dodnes slyšet cinkání mincí. Mnozí se ho marně snažili vyzvednout. Má ho hlídat pes s ohnivýma očima. Pověst s obecnými motivy (nešťastný chudák, tajemný předmět, ukrytý poklad, marné hledání pokladu) známe od řady starších sběratelů, které zde nemá smysl všechny vyjmenovávat. Zmíňme alespoň Josefa Pavla (1889–1948), který se narodil ve strážním domku přímo pod hradem Práchní (autor „*Pověstí českých hradů a zámků*“). Zvon a pan Půta nemohly nejnověji chybět např. v televizních dokumentech v rámci „*Výpravy za českými čerty*.“ (Knižně srv.: ŠTĚTINA, Jaromír. *Výprava za českými čerty*. Praha: Lidové noviny, 2005. ISBN 80-7106-770-9, s. 16–17.) Pověst zařadil do oblíbených jihočeských pověstí také R. Krátký (KRÁTKÝ, Radovan. *Jihočeské pověsti*. 1. vydání. Vimperk: Vik, 1972. ISBN 80-86618-38-9, s. 266–269.) Nechybí také na internetových stránkách města: Internetové stránky města Horažďovice. Sládková, Simona. *Pověst o Práchni*. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.mesto-horazdovice.cz/horazdovice/fr.asp?tab=snet&id=5118&burl=&pt=HS>> [2011-01-14].

⁵¹ Půta měl dvě dcery a pravděpodobně čtyři syny. Kateřina byla provdána za Zdeňka Lva z Rožmitálu; Johanna za pana ze Šternberka. Synové se jmenovali Břetislav, Jindřich, Vilém a Václav. Roku 1720 vymřela česká linie rodu. Půtův syn, Jindřich Švihovský z Rýzemberka, se nechal vymalovat na zdi kaple na hradě Švihov na známé fresce. Stylizoval se zde do postavy sv. Jiří. Na fresce je zobrazen rovněž hrad Švihov a Jindřichova manželka jako princezna.

⁵² V souvislosti s odlitkem a sousedící hodovni síní se traduje nové podání. Do hodovni síně totiž dle četných svědectví odmítají vstoupit psi. Na internetových stránkách hradu se v souvislosti s tím dočteme: „*Tak jako každý správný hrad, má i Švihov svá tajemná místa. Tím prvním je hodovni síň. Kdoví, co se tu odehrálo... Možná je zeď, sousedící s vedlejší místností hostitelkou nedobrych sil, vždyť právě ve vstupní hale nese odlitek náhrobku Půty Švihovského. Můžeme se jen dohadovat, ale něco tu určitě nebude v pořádku. Vždyť psa prý do této místnosti nedostanete ani násilím.*“ (Internetové stránky hradu Švihov. Co v průvodci nenajdete. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.hrad-svihov.cz/v-pruvodci-nenajdete.php>> [2011-01-14].)

zobrazením celé postavy idealizovaného mladě vyhlížejícího rytíře (stojící postava v brnění, bezvousá, s delšími vlnitými vlasy).⁵³

Obecně lze říci, že si Půta v historické tradici za své aktivity vysloužil opravdu jen málo vděku, i hodnocení jeho současníků byla ostatně velmi rozdílná. O své statky se staral vždy pečlivě,⁵⁴ jeho systematickost i tvrdost mu však logicky oblibu nepřinesly.

Kdy se příběhy o Půtovi objevují poprvé, není zcela jasné. Starší doklady tradice spojené s Půtovým koncem zaznamenal historik August Sedláček (1843–1926). Jeho skon popisuje rovněž „střídavě“ v souvislosti s oběma hrady. Podívejme se nejprve na Švihov. Sedláček v 9. díle svých „Hradů“ zmiňuje písemné svědectví dvou německých návštěvníků hradu Švihova, kterým roku 1734 místní vyprávěli o zlém pánovi, který prý umořil spoustu lidí v hladomorně a mořil je i prací na svých stavbách. Za to ho prý odnesl čert. Viděli i díru, kterou prý nikdy nepršelo ani nesněžilo a nešla opravit. Zmíněna je také Půtova manželka Bohunka, které se po modlitbách zjevuje duch jejího manžela celý v „ohni“, tedy opět v souvislosti s červenou barvou. Pokud jste slyšeli dojemné líčení o snaze „Černé paní“⁵⁵ odčinit hříchy svého muže tím, že hrad po nocích rozebere, mohla by Vás tato verze překvapit. Duch jí měl prý pouze odpověď: „*Tak jako ty nemůžeš svýma rukama tento pevný hrad a veliký hrad rozebrati a každý kámen, vápno, písek a dříví zase tam položit, odkud byly vzaty, tak i já nemohu býti spasen.*“⁵⁶ Bohunčino rozebírání objektů přišlo teda až jako jeden z dalších doplňků jednoduchého příběhu.⁵⁷

Podoba pověstí o Půtovi je relativně „stabilní“. Půtu odnáší čert a zjevuje se, zpravidla obklopen ohnivou září. Proměňuje se jen líčení jeho údajných přečinů.⁵⁸

Za zmínku stojí dále po staletí trvající nevypsání „boj“ mezi Rabím a Švihovem. Rabští mají dnes jistou výhodu. Průvodci zde (na rozdíl od Švihova) zavedou turisty přímo na místo údajného děje (místní sklepení)⁵⁹, spojením se švihovskou verzí se však hovoří také o místní Půtově ložnici.

⁵³ Viz příloha č. 4.

⁵⁴ Švihov i osadu pod nedokončeným hradem Rabím povýšil Půta na město a vybavil privilegii. Brožura k 500. výročí propůjčení městských práv Švihovu už pragmaticky představuje Půtu v pozitivnějším světle, neodpustí si však tradiční zmínku o faktu, že Půta jako aristokrat k prostému lidu „*tak milosrdný nebyl.*“ Kromě povinně citované oslavné básně najdeme i zmínku, že se dle lidové tradice pan Půta zjevuje v podobě „*ohnivé koule*“. (ČIHÁKOVÁ, Linda aj. Švihov. *Zajímavosti a obrázky z historie města. Švihov: Město Švihov, 2001, s. 21.*)

⁵⁵ Bohunka se zjevuje jako „Černá paní“ (tedy snad jako vdova?). Černé paní totiž nejsou v českém světě pověstí tak obvyklé jak paní „Bílé.“ Bílé paní (zejména ta rožmberská) jsou zjevení hodná a dobrá. Často předpovídají budoucnost svého rodu. Černou paní mají např. na hradě Buchlov, zde je však chození „v černém“ trestem za hříchy. Bohunka je naopak vždy líčena jako duch veskrze dobrý, přesto v černém odění. Střídavě rozebírá Švihov (původní a častější verze), i Rabí.

⁵⁶ SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze království českého*. 2. nezměněné vydání. 9 díl, s. 15.

⁵⁷ Sedláček zařadil svá vyprávění o Půtovi i do své známé sbírky pověstí, která naposledy v reedici vyšla roku 1998. Z pramenů se u líčení o trestu pro Půtu odvolává na Hans und Wolf Schmidisches Stammbuch (tehdy v archivu na zámku Planá), na zmiňované svědectví dvou německých hostů na Švihově. Lidovost pověstí dokladuje opět chováním babiček v okolí Horažďovic. (SEDLÁČEK, August. *Historické pověsti lidu českého*. 5. vydání. Praha: Melantrich, 1998, ISBN 80-7023-280-3, s. 254–256, 308)

⁵⁸ Krausová, Milada. Die Sage vom bestraften Herrn. Ein Beispiel aus dem böhmisch-bayerischen Grenzgebiet, s. 163.

⁵⁹ Rabí zdědil Půta Švihovský po Vilému z Rýzmburka, roku 1480 tak sjednotil dvě linie rodu. Koncem století zahájil rozsáhlou přestavbu hradu i podhradí. Konec Půty je někdy situován do hradního sklepení, kde se prý pán měl zamknout, a vynesli ho až v truhle. Jeho konec doprovázela údajně (jak se na budoucího ducha slušelo) děsivá bouře. (Shrnutí pramenů k této verzi (zde zatím bez čerta!) srv. SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze království českého*. 2. nezměněné vydání. 11. díl. Praha, Nakladatelství Šolc a Šimáček, společnost s r.o., 1936, s. 90. – Ke stavebnímu vývoji hradu za pana Půty srv. MENCLOVÁ, Dobroslava. *Rabí. Státní hrad a památky v okolí*, s. 16–17, 24–25.)

Koluje také kompromisní varianta tvrdící, že čert si s Půtou zaletěl ze Švihova nejprve na hrad Rabí, aby se naposledy podíval na svá panství. Nešikovnému pekelníkovi prý pan Půta propadl stropem do hradní síně – tak prý vznikla pověstná díra i na Rabí.⁶⁰

V souvislosti se šířením pověstí o Půtovi v okolí Švihova je třeba alespoň stručně zmínit vlastní prostředí, ve kterém vznikaly. I zde se totiž setkala pověst historická s typem pověsti místní. Zejména hrad Švihov je a byl jedním z hlavních účinkujících v dojemném (s motivem Černé paní) či strašidelném příběhu.

Za Půty byl původní hrad značně rozšířen (v letech 1480–1504) Vznikl severní a jižní palác, kaple či složitý systém nového opevnění dle návrhu B. Rejta (Zlatá, Červená, Bílá a Zelená bašta...) Po třicetileté válce však hrady pozvolna začaly ztrácet svou funkci, Ferdinand III. nařídil řadu z nich z bezpečnostních důvodů zbořit. Tehdy již patřil Švihov rodu Černínů (vlastnili hrad do roku 1945). Rozpad i postupné boření sice rovněž začaly, přesto se hrad nakonec z velké části dochoval, především díky vlivu Černínů. Zmizela jen jedna bašta a část opevnění. Stav hradu však rozhodně nebyl právě utěšený, protože vrchnost ho nadále neobývala a byl určen k hospodářským účelům (sýpka, skladiště). Není proto divu, že místní s oblibou vykládali historky z minulosti hradu a o jeho nejslavnějších majitelích.⁶¹

Sám hrad⁶² byl na svou dobu mimořádnou stavbou. Z dobových popisů je často citována především pasáž z díla nejznámějšího českého barokního historiografa, „vlasteneckého jezuita“, Bohuslava Balbína (1621–1688), který v letech 1672–3 žil v nedalekých Klatovech. Jeho pobyt je spojován především se vznikem legendární *Obrany jazyka českého*, Balbín zde však pracoval také na svém díle *Miscelanea historica regni Bohemiae (Rozmanitosti z historie království českého)*.

Balbína objekt mimořádně zaujal, byť je dnes jeho líčení hodnoceno jako značně nadnesené, svou poetiku bezpochyby má. Balbín si poznamenal: „Švihovský hrad.... Viděl jsem, jak hrad stál a byl skvěle připraven odrazit a oklamat útočníka. Výška zdí byla taková, že ven nevyčnívalo z věže nic než špička. Podivuhodná byla šíře zdí, že totiž mohly na hradbách jet proti sobě dva povozy. Když jej sedláci bořili, pokřikovali, že, lámají skálu. Z hradeb získali jen tolik hlíny, kolik by jí lopatami a rýči narypali za jediný den z kopce, vápno se totiž stářím proměnilo v kámen. Všichni pak se okolí shodovali v tom, že ten hrad měli vidět páni, kteří nařídili jeho stržení. Sotva by proti němu co podnikli.“⁶³

Švihov patří dnes k vzácně zachovaným hradům pozdně gotické doby, jako hrad vodní je v Českých zemích také jedním z mála. Do slavné Půtovy ložnice se běžný návštěvník dnes podívat nemůže. Na internetových stránkách hradu se v souvislosti s ní uvádí: „Dalším místem obestřeným tajemstvím je veřejnosti nepřístupná ložnice Půty Švihovského. Podle pověsti ho právě odsud odnesl čert do pekla. V ložnici dodnes najdete chybějící kus klenby a otvor, kterým ďábel s krutým Rýzmbarkem odletěl. Kdokoli se pokusil otvor zazdít, splakal nad výdělkem, protože klenba se do druhého dne opět

⁶⁰ KRAUSOVÁ, Milada. Die Sage vom bestraften Herrn. Ein Beispiel aus dem böhmisch-bayerischen Grenzgebiet, s. 163.

⁶¹ K historii hradu Švihov v 17. a 18. století srv.: FIALA, Zdeněk (red). *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 4. díl. Západní Čechy. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1985, s. 338.

⁶² Dnešní podoba ústřední části hradu, viz příloha č. 3.

⁶³ BALBÍN, Bohuslav. *Krásy a bohatství české země*. Praha: Panorama, 1986, s. 278.

zřítíla.⁶⁴ V rámci různých turistických akcí odnáší dnes čert pana Půtu opakovaně a s publikem,⁶⁵ byť zpravidla z jiného prostoru.

V souboru „Půtovských“ pověstí nesmí chybět Balbínova „Bláznivá“ Hejná.⁶⁶ Obsahově je variantou oblíbených kocourkovských historek o hloupých vesničanech, kteří se v tomto případě chtějí zavděčit svému pánovi odchytem uprchlého čerta, za což si vyslouží jen málo vděku, protože oním „pekelníkem“ je uprchlý domácí miláček pana Půty.⁶⁷ Hlavní atraktivitou pověsti byl a je (kromě závěrečné pointy) lov na „čerta“,⁶⁸ ke kterému mělo dojít dle Balbína kolem roku 1494, když se Půta zdržoval v Praze u soudu. Samotný Půta je u katolíka Balbína zmíněn pochvalně, jako politik a „velký budovatel v té rodině“; jeho hněv nad lidskou hloupostí je zde aristokratický a přirozený. Balbín uplatnil rovněž metodu orální historie. Napsal, že se vydal do vesnice, aby zjistil, jaký je postoj místních k tradované historce. Zdálo se, že jim ani nevádí, že jsou zdrojem posměchu. Balbín se v této souvislosti podivil jejich postoji: *„Když jsem se před šesti lety či ještě trochu dříve dostal na hrad Rabí, odebral jsem se do této dědiny a nesměle jsem se otázal, zda je pravda, co se povídá o oné opici. Představte si, že ti lidé jsou pošetilí jako dřív! Nejen, že prohlašovali za pravdivé to, co jsem vyprávěl, ale vypočítávali ještě další hloupé výroky a činy svých předků, obzvláště když uslyšeli, že je chci jednou zveřejnit. Chtěli totiž svou obec proslavit pro budoucí časy, chtěli, aby získala zvučné jméno, ačkoliv ji téměř nikdo neznal.“*⁶⁹ Zda by Balbína místní za takovou propagaci své obce pochválili, je ovšem otázka, stejně tak i problém, zda v tomto případě nešlo spíše o jakousi uměleckou licenci, inspirovanou knížkami lidového čtení z jiných evropských zemí. Místní totiž nejen loví opici, ale i stěhují kostel z blízkého kopce blíže k centru (omotají ho řetězy a provazy a pokoušejí se ho odtáhnout)...

⁶⁴ Internetové stránky hradu Švihov. Co v průvodci nenajdete. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.hrad-svihov.cz/v-pruvodci-nenajdete.php>> [2011-01-14].

⁶⁵ Např. na závěr sezóny roku 2008. Klatovský deník popsal událost následovně: *„I na švihovském hradě uchystali zajímavý závěr sezony. Vedle oživených běžných prohlídek, během nichž návštěvníky tu a tam překvapily nějaká historická nebo mýtická postava, byly připraveny tři scény – příjezd Půty na hrad, hádka ve zbrojnici včetně souboje, a šašek i čert, který nebohého Půtu odnese „na věčnost“.“* „O netradiční prohlídky je zájem, protože klasika je trochu ohraná. Zájem je, i když termín je nešikovný a je zima,“ pochvaloval si kastelán Švihova Lukáš Bojčuk“ (KILIÁN, Milan. Sezonu na hradech zakončili Půta i „Lucka Bílá“. Klatovský Deník.cz. 27. 10. 2008. [Online] Dostupné z URL: <http://klatovsky.denik.cz/zpravy_region/sezonu-na-hradech-zakoncili-puta-i-lucka-bila.html> [2011-01-14]).

⁶⁶ Hejná se nachází na Klatovsku, čtyři kilometry jihozápadně od Horažďovic. První zmínka o obci pochází z roku 1045, dominantou je kostel sv. Filipa a Jakuba z druhé poloviny 13. století. (KUMPERA, Jan. *Západní Čechy od A do Z. Lexikon Historie & Památky & Příroda*. Praha – Plzeň, Praha – Plzeň: Beta – Dobrovský; Ševčík, 2002, ISBN 80-7306-060-4; 80-7291-068-X, s. 90.)

⁶⁷ BALBÍN, Bohuslav. *Krásy a bohatství české země*, s. 174–175.

⁶⁸ Balbín má již hotovou historku se všemi vtipnými detaily. Líčení ze zmíněného výtahu z Balbína převzal nejnověji např. Jindřich Francek do svých „Příběhů“: *„nejprve rozhodli, že porazí strom; opice to však pochopila a přenesla se skokem na druhý. Když se tam přihnuli se sekýrami, přeskočila opět na jiný a zas na další. Lidé ji sledovali, házeli klacky a kameny, které jim najednou dopadly na hlavu, a tak mnozí ještě utrpěli rány. Věřili, že jim je vrací sám čert. K poraněné opici, oslabené strachem, vylezl konečně na strom nějaký statný muž a velkým klackem ji několikrát udeřil do hlavy, až se zřítíla. Někteří chtěli život zvířete ušetřit, aby dárek přišel pánovi ještě více vhod, ale když opice podrážděna tolika údery vřeštěla a zuřivě kousala a drápala, začali lidé už doopravdy vykřikovat, že jsou před čertem bezmocní. A tak opici udolali ranami a mrtvou zanesli k sudímu.“* (BALBÍN, Bohuslav. *Krásy a bohatství české země*, s. 174–175. – FRANCEK, Jindřich. *Čarodějnické příběhy*. Praha: Paseka, 2005, ISBN 80-7185-697-5, s. 33 – 34.)

⁶⁹ BALBÍN, Bohuslav. *Krásy a bohatství české země*, s. 175.

Současné oficiální stránky obce mají k pověsti přirozeně velmi zdrženlivý postoj. Zmíněno je, že obec platila tzv. „opičí daň“⁷⁰, včetně historického výkladu termínu.⁷¹ I Hejnou si „vypůjčili“ v okolí Švihova, kde mají svoji nepůvodní opičí historku – o vsi Poříčí.⁷²

Opice z Hejné dodnes vede bohatý druhý život nejen v knihách pověstí klasického typu, ale i na internetu. Pověst má k tomu všechny předpoklady – vtip, jednoduchost i možnost smát se marné snaze někoho jiného zavděčit se „nadřízenému.“ Nehledě na výtvarné možnosti (doprovodné fotografie zástupců tohoto živočišného druhu.)⁷³ Stránky Informačního systému Písecka poctily celou historku nadpisem „*Pověst jako ze Švejka*“.⁷⁴ Komentáře jistě netřeba.

Postava pana Půty se objevuje pravidelně v rámci různých historických akcí na hradech i ve městech, často v souvislosti se zmiňovanými pověstmi, ale nejen s nimi. Švihovští nejnověji zapojili Půtu např. do pátrání po vrahovi purkrabího v rámci oživených prohlídek v srpnu 2010. Zdá se, že 21. století obraz „zlého pána“ přece jen trochu vylepšuje, byť se nemůže zároveň vzdát staršího vidění této osobnosti. Rabští tak např. na internetových stránkách hradu pana Půtu charakterizují následovně: „*Půta II. Švihovský z Rýzmběrka – nejvýznamnější majitel hradu, vzdělaný, renesanční aristokrat, zastávající funkci nejvyššího královského sudí. Na svých panstvích proslul jako zdatný hospodář a štedrý mecenáš.*“⁷⁵

Pověsti o Půtovi jsou tak příkladem stále živého souboru příběhů nadčasové oblíbenosti. Šíření je dnes i díky internetu více spontánní, není omezeno jen na několik tištěných sbírek pověstí. Objevitelské nadšení internetovým zájemcům rozhodně nechybí. Přispívá k tomu, aby se jméno pana Půty udržovalo v obecném povědomí. Historik, pravda, mnohdy varovně zvedne prst, když vidí některé texty. Pro vážné zájemce však přece není problém sáhnout i po odborné literatuře k tématu. Byť v případě pana Půty a jeho druhého života zůstává i v ní ještě mnoho mezer k vysvětlení a interpretaci.

⁷⁰ Šlo pravděpodobně o zkomoleninu od slova „opicné“ (tedy od slova „píce“, nikoliv „opice“). Místní platili tuto daň své vrchnosti již od poloviny 14. století. Postupně bylo zrušeno placení daně některým vesnicím. Povinnost měla už jen Hejná a Nezamyslice (do konce 17. století). Tak mohly vzniknout podobné interpretace pozastavující se nad zbytkem této zvyklosti.

⁷¹ Oficiální internetové stránky obce Hejná. *Obec Hejná*. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.sumavanet.cz/hejna/fr.asp?tab=snet&id=4008&bur1>> [2011-01-12]

⁷² Nejnověji srv. Úryvek z knihy Davida Růžičky „*Strašidla, přízraky a skřítky našich hradů a zámků*“ (2009). Internetové stránky hradu Švihov. [Online] Dostupné z URL: <http://www.hradsvihov.cz/sezona2009/akce_ostatni_krest-knihy_ukazka.pdf> [2011-01-14].

⁷³ Na internetu patří k těm nejčastěji uváděným a komentovaným. Dva příklady: V klasickém znění – text a nepostradatelné foto opičky (spolu s pověstí o zazděných chůvách) je na Blogu Švihov. *Pověsti*. [Online] Dostupné z URL: <<http://svihov.blog.cz/0805/cert-v-hejne>> [2011-01-12]; <<http://svihov.blog.cz/0805/tri-zazdene-chuvy>> [2011-01-12]. Zaujala i autory stránek „Horoskop na míru“ (*Tajemný hrad Rabí a opičí daň*). [Online] Dostupné z URL: <<http://www.horoskopnamiru.cz/tajemny-hrad-rabi-opici-dan>> [2011-01-14].)

⁷⁴ Informační systém cestovního ruchu Písecka. *Pověst jako ze Švejka*. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.icpisek.cz/docs/cz/horazdovice.xml>> [2011-01-14].

⁷⁵ Internetové stránky hradu Rabí. *Osobnosti*. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.rabi.cz/hrad/index.php?kat=o-nas&str=historie-a-zajimavosti&m=1&jazyk=cs>> [2011-01-14].

Shrnutí

Historické pověsti se dnes těší velké vlně zájmu. Sbírky pověstí povětšinou komerčního ražení přinášejí řadu tradičních příběhů; pověsti ožívají v líčení průvodců na hradech a zámcích i jinde; jsou vítaným oživením výuky, oblíbenou součástí nejrůznějších internetových stránek osobních i institucionálních. Příspěvek se zabývá rozbořem v západních Čechách populárních pověstí o Půtovi Švihovském. Přední šlechtic jagellonské doby (zemřel roku 1504) je dodnes známější jako aktér pověstí, než jako historická osobnost. Historický Půta byl nejvyšším zemským sudím. Proslul také jako přesvědčený katolík, protivník českých bratrů a stavebník. Právě k jeho dvěma hradům (Švihov a Rabí) se vztahuje vyprávění o jeho konci (dle tradice ho měl ho odnést čert) a posmrtném trestu. Typově je lze zařadit k vyprávění o potrestané vrchnosti. Autorka analyzuje pověsti o Půtovi, způsoby jejich šíření a zpracování ve vybraných novějších sbírkách pověstí. Rozebírá rovněž příklady novodobého prezentování historických pověstí za pomoci internetu. Starší doklady tradice spojené s koncem Půty Švihovského, jak je shrnul August Sedláček, nabízejí základní dějovou linii, kterou pak další vypravěči i literáti patřičně rozvinuli (převážně o nepůvodní migrující motivy). Z pověstí o Půtovi je zařazena dále oblíbená „opičí pověst“ z Hejné, zachycená již barokním historiografem Bohuslavem Balbínem při jeho pobytu na Klatovsku. Na Horažďovicku se dodnes vypráví také příběh o propadlém zvonu. Pověsti o Půtovi jsou příkladem stále živého souboru příběhů nadčasové obliby. I dnešní lidé se při nich rádi bojí i smějí. Šíření je dnes díky internetu více spontánní, není omezeno jen na několik knižních sbírek a klasické ústní podání. Nadšení novodobí sběratelé tak přispívají po svém k tomu, aby se jméno pana Půty udržovalo v historickém povědomí. Pro vážné zájemce pak není problém sáhnout po odborné literatuře k tématu. Byť v případě pana Půty a jeho druhého života zůstává i v ní ještě mnoho mezer k vysvětlení a interpretaci.

Summary

The historical reputation is now enjoying a great wave of interest. Collections of tales mostly commercial-style provide a number of traditional stories, legends come to life in makeup wizards of the castles and elsewhere, are a welcome revival of learning, a popular part of various web sites both personal and institutional. The paper deals with the analysis in western Bohemia popular legend about Puta Svihovsky. Jagiellonian period leading nobleman (died 1504) is still a well-known reputation as an actor than as a historical personality. Historical Puta was the highest provincial referee. He also became famous as a convinced Catholic, an opponent of the Czech Brethren and the builder. Now to the two castles (Svihov and Rabi) relates the story of the end (according to tradition, it should carry him a devil) and the posthumous punishment. Type can be included to tell the landlords to be punished. The author analyzes the reputation of wander, their methods of distribution and processing in recent collections of selected tales. Examined also presenting examples of modern historical legends of the Internet. Older documents are traditions associated with the end Puta Svihovsky as summarized August Sedlacek, offer a basic story line that the other narrators and writers develop properly (mostly non-indigenous migrant themes). The rumors of Puta is ranked as the popular "monkey reputation" of the flock, has already captured a historian Bohuslav Baroque Balbín during his stay in Klatovy. In its surroundings are still telling the story of the sunken bell. Rumors of Půta are still living example of the timeless popularity of file stories. Even today people are afraid to love them and laugh. Dissemination through the Internet today is more spontaneous, not limited to a few book collections and the classic

oral tradition. Enthusiastic collectors of modern-day and after their help to the name of Mr. Puta kept in historical awareness. For those who are serious, then no problem reaching the literature on the subject. Even if Mr. Puta and his second life, even in her still many gaps to explain and interpret.

Prameny a literatura / References

Prameny:

BARBORKA, Zdeněk. *Pověsti od Husího křídla*. Sušice: Nakladatelství Dr. Radovan Rebstock, 1995, ISBN 80-85301-41-5.

BALBÍN, Bohuslav. *Krásy a bohatství české země*. Praha: Panorama, 1986.

FRANCEK, Jindřich. *Čarodějnické příběhy*. Praha: Paseka, 2005. ISBN 80-7185-697-5.

KRÁTKÝ, Radovan. *Jihočeské pověsti*. Vimperk: Vik, 1972. ISBN 80-86618-38-9.

PORÁK, Jaroslav – KAŠPAR, Jaroslav (ed.). *Ze starých letopisů českých*, Praha, Svoboda 1980.

SEDLÁČEK, August. *Historické pověsti lidu českého*. 5. vydání. Praha: Melantrich, 1998. ISBN 80-7023-280-3.

ŠTĚTINA, Jaromír. *Výprava za českými čerty*. Praha: Lidové noviny, 2005. ISBN 80-7106-770-9.

TOUFAR, Pavel. *Od Blatné tajemnou českou krajinou k Otavě*. Benešov: Start, 2006. ISBN 80-86231-38-0.

Literatura:

ČIHÁKOVÁ, Linda aj. Švihov. *Zajímavosti a obrázky z historie města*. Švihov: Město Švihov, 2001.

FIALA, Zdeněk (red). *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 4. díl. Západní Čechy. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1985.

JÍLEK, Tomáš aj. *Západočeská vlastivěda. Národopis*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1990. ISBN 80-7088-027-9.

KRAUSOVÁ, Milada. Die Sage vom bestraften Herrn. Ein Beispiel aus dem böhmisch-bayerischen Grenzgebiet. In: *Oberpfälzer Heimatspiegel 2010*, Jahrgang 34. Pressath/Oberpfalz: Verlag der Buchhandlung Eckhard Bodner, 2009, ISBN 978-3-937117-78-2, s. 154–63.

KUMPERA, Jan aj. *Dějiny západních Čech. Od pravěku do poloviny 18. století*, Plzeň, Ševčík, 2004. ISBN 80-7291-108-2.

KUMPERA, Jan. *Západní Čechy od A do Z. Lexikon Historie & Památky & Příroda*. Praha – Plzeň: Beta-Dobrovský; Ševčík, 2002; ISBN 80-7306-060-4; ISBN 80-7291-068-X.

MACEK, Josef (red). *Československá vlastivěda. 3. díl. Lidová kultura*. Praha: Orbis, 1968.

MENCLOVÁ, Dobroslava. *Rabí. Státní hrad a památky v okolí*. Praha: Olympia, 1971.

NĚMEC, Karel. *Dějiny města Horažďovic*. Plzeň: Kobes, 1936.

SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze království českého*. 2. nezměněné vydání. 9 díl. Praha, Nakladatelství Šolc a Šimáček, společnost s r.o., 1935.

SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze království českého*. 2. nezměněné vydání. 11 díl. Praha, Nakladatelství Šolc a Šimáček, společnost s r.o., 1936.

Internetové zdroje:

Blog Švihov. *Pověsti*. [Online] Dostupné z URL: <<http://svihov.blog.cz/0805/cert-v-hejne>>; [2011-01-12].

Blog Švihov. *Pověsti*. [Online] Dostupné z URL: <<http://svihov.blog.cz/0805/tri-zazdene-chuvy>> [2011-01-12].

Informační systém cestovního ruchu Písecka. *Pověst jako ze Švejka*. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.icpisek.cz/docs/cz/horazdovice.xml>> [2011-01-14].

Internetové stránky obce Hejná. *Obec Hejná*. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.sumavanet.cz/hejna/fr.asp?tab=snet&id=4008&burl>> [2011-01-12].

Internetové stránky města Horažďovice. Sládková, Simona. *Pověst o Práchni*. [Online] Dostupné z URL:

<<http://www.mesto-horazdovice.cz/horazdovice/fr.asp?tab=snet&id=5118&burl=&pt=HS>> [2011-01-14].

Internetové stránky hradu Rabí. *Osobnosti*. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.rabi.cz/hrad/index.php?kat=o-nas&str=historie-a-zajimavosti&m=1&jazyk=cs>> [2011-01-14].

Internetové stránky hradu Švihov. *Co v průvodci nenajdete*. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.hrad-svihov.cz/v-pruvodci-nenajdete.php>> [2011-01-14].

Internetové stránky hradu Švihov. *Pověsti*. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.hrad-svihov.cz/povesti.php>> [2011-01-14]

KILIÁN, Milan. *Sezonu na hradech zakončili Půta i „Lucka Bílá“*. Klatovský Deník.cz. 27. 10. 2008. [Online] Dostupné z URL: <http://klatovsky.denik.cz/zpravy_region/sezonu-na-hradech-zakoncili-puta-i-lucka-bila.html> [2011-01-14].

Úryvek z knihy Davida Růžičky *„Strašidla, přízraky a skřítky našich hradů a zámků“* (2009). Internetové stránky hradu Švihov. [Online] Dostupné z URL:

<http://www.hradsvihov.cz/sezona2009/akce_ostatni_krest-knihy_ukazka.pdf> [2011-01-14].

Tajemný hrad Rabí a opičí daň [Online] Dostupné z URL:

<<http://www.horoskopnamiru.cz/tajemny-hrad-rabi-opici-dan>> [2011-01-14].

Seznam příloh:

Příloha č. 1. Veselá historika o opici (Hejná). Obrázek, který k referátu k předmětu české dějiny středověku v roce 2010 namalovala Jaroslava Škudrnová. (Archiv autorky)

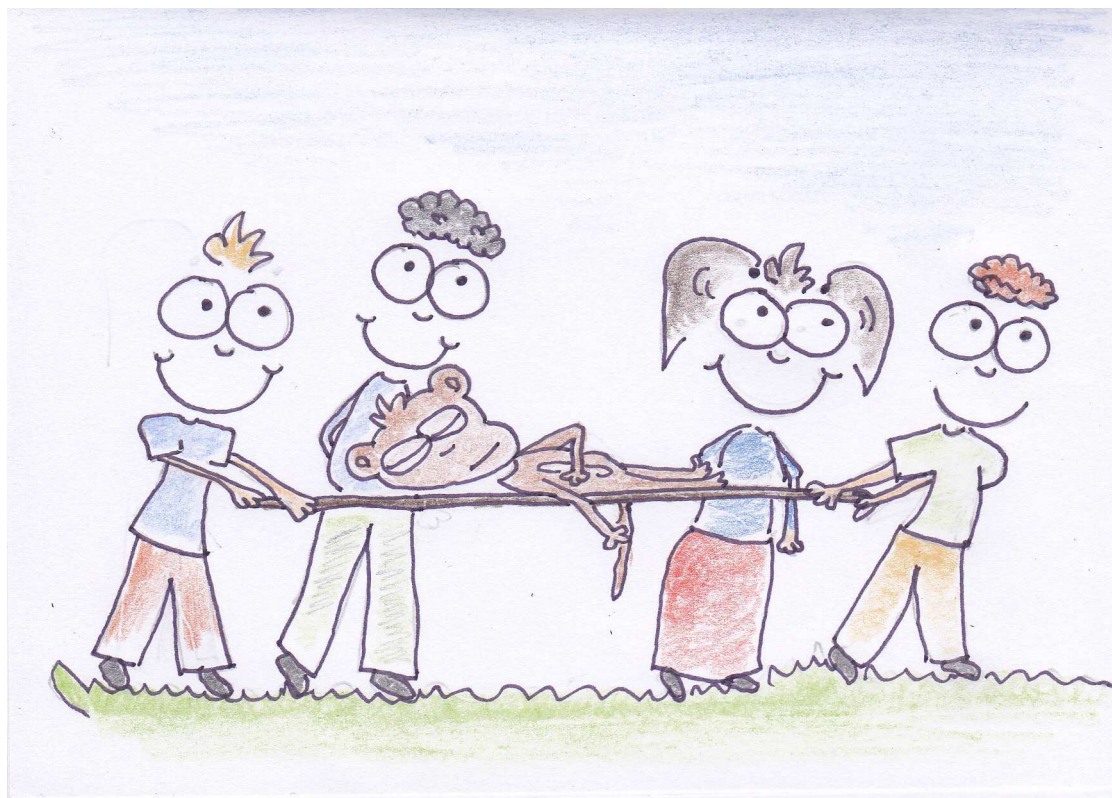
Příloha č. 2. O propadlém zvonu (Prácheň u Horaždovic). Obrázek, který k referátu k předmětu české dějiny středověku v roce 2010 namalovala Jaroslava Škudrnová. (Archiv autorky).

Příloha č. 3. Hrad Švihov (Foto autorka)

Příloha č. 4. Náhrobek pana Půty (Foto autorka)

Přílohy

Příloha č. 1. Veselá historika o opici (Hejná). Obrázek, který k referátu k předmětu české dějiny středověku v roce 2010 namalovala Jaroslava Škudrnová. (Archiv autorky)

Příloha č. 2. O propadlém zvonu (Prácheň u Horaždovic). Obrázek, který k referátu k předmětu české dějiny středověku v roce 2010 namalovala Jaroslava Škudrnová. (Archiv autorky).

Příloha č. 3. Hrad Švihov (Foto autorka)

Příloha č. 4. Náhrobek pana Půty (Foto autorka)

**Paměti Horšic. Místní názvy ve vzpomínkách pamětníků / Memory of Horšice.
Local Names in the Memories of Eyewitnesses (Helena Východská)**

Abstrakt

Příspěvek se zabývá rozbořem pomístních názvů venkovského regionu jihozápadních Čech. Centrem zájmu je obec Horšice. Hlavním cílem autorky bylo srovnat ústně tradované pomístní názvy s písemnými prameny posledních dvou staletí. Kombinací orálních a písemných pramenů se podařilo identifikovat některá místa ve vesnici a jejím okolí a rekonstruovat některé „zapomenuté příběhy“ spojené s jejich názvem. Budoucím zájmem autorky bude popularizace pomístních názvů ve zmíněném regionu s cílem jejich navrácení do živé komunikace

Klíčová slova: Horšice, pomístní názvy, hydronyma, oronyma, agronyma, hodonyma, urbanonyma, Henigarové ze Seeberka, Jindřich Švihovský z Rýzmburka, Židovka, Karlovka, Jindřín, Henigarov, Babylon

Abstract

This article describes the analysis of local proper nouns in rural region of the south-western part of the Czech Republic. The centre of interest is small village Horšice. The main purpose of the authoress was comparing local orally transferred names and written sources of last two centuries. The combination of oral and written sources was very useful for identification of some places in the village and the area around it. It was also useful for the reconstruction of some “forgotten stories” associated with the names of those places. The future interest of the authoress is popularization of the local proper nouns in the mentioned region. The aim is their returning into the contemporary communication.

Keywords: Horšice, local proper nouns, hydronymes, oronymes, agronymes, hodonymes, urbanonymes, the clan of Henigar and Seeberk, Jindřich Švihovský z Rýzmburka (Henry of Švihov from Rýzmburk), Židovka (Jewish Road), Karlovka (Charles Road), Jindřín (Henry's wood), Henigarov, Babylon

„Tak to musíte vzít přes Luh, kolem Staré pily... Na Štyráku se dejte doprava a sejděte kousek k Hůrce po Židovce nebo po Karlovce. Dávejte pozor, ať vás nesvede Hraběnka zpátky do Luhu a pak už jenom chvilku lesem Na jamach k Henigaru. Když to pak stočíte na Vitojno, do Radkovic už to máte kousek...“

Právě takového poučení se vám dodnes může dostat, pokud se budete ptát na cestu v kraji, jenž se dá v historickém i geografickém kontextu vymezit jako Horšicko. Bude to poučení, jež

je možno pouze vyslechnout. Na moderní mapě, vydané např. do roku 2011, si takto doporučenou cestu zkontrolovat nelze.

Pravděpodobně, stejně jako na mnoha místech českého venkova, je také v Horšicích, v malé vsi na jižním Plzeňsku, řada vlastních jmen pomístního sídlištního i nesídlištního charakteru zachována v současnosti pouze v ústní tradici. Přestože pamětníci dnes mohou potvrdit tradovaná anoikonyma⁷⁶ a urbanonyma⁷⁷ se zpětnou vazbou jen na posledních sedmdesát let, lze s využitím písemných pramenů a jejich interpretace tvrdit, že rozhovor z úvodu tohoto článku by ve stejném podání zazněl s jistotou před sto lety, s velkou pravděpodobností před sto padesáti roky a s malými obměnami nejspíš i před dvěma staletími. Právě do začátku 19. století se totiž dá výzkumem vystopovat ústně tradovaná historie, která se vyprávěnou formou zapisovala do názvů cest, kopců, míst a dvorů tohoto kraje. Pamětnické výpovědi o běžném používání a objasnění smyslu mnohých pomístních jmen i v tomto regionu dokumentují velmi zajímavé, v písemné formě nepostižitelné detaily z regionální historie.

Středem zájmu a života místních obyvatel, stejně jako nejdůležitějším objektem úřední dokumentace posledních několika staletí, je beze sporu samotná ves Horšice. Název obce, stejně jako názvy většiny sídel v okolí (Radkovice, Újezd, Vitouň, Dolce, Příchovice...), je prokazatelně zapsán již ve 13. století, a vyplývá tudíž z pramenů pro naše účely méně lákavých, totiž z pramenů písemných. Stejně tak některá vlastní jména pomístního nesídlištního charakteru, zejména hydronyma⁷⁸ a oronyma⁷⁹, lze v rozpoznatelné formě zachytit v dokumentech pořizovaných od předminulého století. Z posledních osmdesáti let se však v horšickém kraji zachovala řada anoikonym tradovaných výhradně ve formě ústní. Jedná se zejména o agronyma⁸⁰, hodonyma⁸¹, urbanonyma či další specifické názvy, např. skal či menších území k určitým účelům upravovaných.

Věnujme v úvodu krátkou pozornost několika písemně potvrzeným sídelním názvům.

Horšice jsou jednou z nejstarších obcí celého kraje. První známý údaj hovoří o vsi jako o součásti Přeštického újezdu, který se coby soubor 15 obcí stal roku 1245 předmětem dochované obchodní smlouvy. Prodejcem byla dosavadní držitelka újezdu, přemyslovská princezna Anežka, kupcem kladrubský klášter Svatého Benedikta a jedním ze svědků podpisu smlouvy pán horšické tvrze Adam z Horšic. Název vesnice je tedy od počátků zjevně spjat s vladyckým rodem Horšických z Horšic, přesněji řečeno s jeho zakladatelem Horešem (v původní formě se dá jeho jméno odhadnout na Hořislav či Hořeslav). Vesnice s později doloženou tvrzí, Horšice jako „vlastnictví Horešovo“, si název

⁷⁶ Anoikononymum: vlastní pomístní jméno neživých přírodních objektů na planetě Zemi a všech člověkem vytvořených objektů, které nejsou určeny k obývání.

⁷⁷ Urbanonymum: vlastní pomístní jméno sídelních i nesídelních objektů (např. pojmenování ulic).

⁷⁸ Hydronymum: jméno vodního toku, plochy či díla

⁷⁹ Oronymum: jméno horopisné – pohoří, kopce, údolí, sedla, nížiny atd.

⁸⁰ Agronymum: jméno pole, louky či lesa

⁸¹ Hodonymum: jméno cesty

odvozený od tohoto majitele, nebo nejspíš zakladatele, zachovala téměř osm staletí. Nářečný tvar Horčice, který dosud používá nejstarší generace horšických obyvatel, a to výhradně v orální podobě, vznikl mylným spojením jména se slovem horký a při jeho stupňování s tvarem horčejší. Používal se zhruba od začátku století, a roku 1916 byl dokonce zapsán oficiálně (např. v Ottově naučném slovníku). V úředních dokumentech a v dílech místních spisovatelů přetrvával do třicátých let.

Názvy mnohých okolních vesnic i další pomístní názvy reflektují středověké šlechtické, především zemanské držení, jež zde převažovalo minimálně do doby husitství, často až do doby pobělohorské – např. Radkovice, Příchovice, Újezd, Ochozí. Kromě původních horšických i okolních zemanů je třeba zmínit ještě další dva významné šlechtické rody, jejichž historické aktivity se v tomto regionu také výrazně zapsaly do zaznamenaných nebo jen ústně tradovaných jmen objektů sídlištního i nesídlištního charakteru - Rýzmberkové ze Švihova a Henigarové ze Seeberka. Jako příklady krajových historických a později oficiálních názvů spojených s dějinami obou rodů mohou posloužit např. vlastní jména Jindřín a Henigarov.

Jindřín (oronymum) - významný vrchol Švihovské vrchoviny (výška 535,3 m), jehož název je odvozen od jednoho z majitelů rozlehlých okolních panství, Jindřicha ze Švihova z rodu Rýzmberků. Tento nejznámější ze čtyř synů zakladatele hradu Švihova, Půty Švihovského, byl na počátku 16. století majitelem blízkého hradu Skála i přidružených vsí. Jindřich požíval v té době takové vážnosti, že se stal roku 1511 hofmistrem na královském dvoře Vladislava Jagellonského, a ve službách následujícího panovníka v letech 1522 – 1523 dokonce nejvyšším kancléřem. Kromě strmé politické kariéry zvládl napsat také rozsáhlé pojednání o historii vlastního rodu, udělit nedalekým (7km) Přešticím významná městská privilegia a dát svým jménem název zdejšímu buližníkovému kopci Jindřín.

Henigarov (oronymum a agronymum) - kopec cca 1,5 km západně od Horšic se zemědělskými pozemky původního poplužního dvora Adama Františka Henigara ze Seeberka, hejtmána a komořího plzeňského kraje, aktivního a úspěšného podnikatele. Významný rod Henigarů z Chebska získal rozsáhlé pozemky v jihozápadních Čechách vhodnou sňatkovou politikou, jejímž základem byl sňatek Adama Františka a Salomeny Příchovické z Příchovic v 17. století. Od svého příchodu ze západu Čech Henigarové v okolí usilovně nakupovali zemědělskou půdu a vesnice (Horšice roku 1676), takže tento rod vlastnil do roku 1799 již převážnou část kraje, který bychom mohli nazvat horšický. Poplužní dvůr nad Horšicemi obhospodařující cca 95 ha, založený Adamem Františkem Henigarem, proto „nemohl“ dostat jiné jméno nežli Henigarov, přičemž jádro zemědělského usedlosti, dnes s výkrmnou krůt, je dosud na původním místě.

Pro naše účely jsou však mnohem zajímavější ta regionální vlastní jména zeměpisná, k jejichž významu se dnes může na Horšicku vyjádřit jen několik pamětníků. Jejich věk se ve všech

případech pohybuje mezi sedmdesátými a osmdesátými narozeninami.⁸² Pamětnické výpovědi získané v průběhu let 2002 - 2005⁸³ byly bohaté na hodnotné historické detaily, jež se v povědomí mladé i střední generace již zcela a bohužel velmi důsledně ztratily.⁸⁴

Židovka (hodonymum)

Je to jedna ze dvou polních cest vybíhajících z Horšic jihovýchodním směrem do blízkého smíšeného lesa, zvaného Háje. Cíl cesty, který podstatnou měrou souvisí s jejím názvem, leží až za lesem – ve vesnici vzdálené zkratkou po lesní cestě tři kilometry. Jaká je tedy souvislost mezi historií Horšic a tematikou života židovských obyvatel? Je to objekt, který se od judaismu nedá oddělit ani v městském, ani ve venkovském prostředí - synagoga. Synagoga ve Vlčí. Tato synagoga byla založena roku 1822 a sloužila svému účelu jako jedna z mála v širokém okolí. Každou sobotu do ní vážilo cestu po pěšině vedoucí přes Horšice právě tolik obyvatel židovského vyznání, kolik jich uvádí církevních přehledy 19. a 20. století. Synagogy byly dále v Malinci, Dolní Lukavici, Lužanech a Merklíně, rabíni sídlili v Přešticích a Nepomuku. Počítejme tedy, že přes Horšice do Vlčí chodily minimálně 3 rodiny z Příchovic, 6 osob z Nezdic a nakonec 10 osob z Horšic, Újezda, Vitouně, Radkovic a Týniště.⁸⁵ A chodili tak na bohoslužbu sobotu co sobotu. Očití pamětníci vzpomínají na desítky putujících každý týden. Ústní výpovědi dnešních horšických seniorů můžeme srovnat s dostupnými statistikami. Např. roku 1862 žilo v přeštickém okrese 751 obyvatel židovského vyznání, roku 1890/455 a roku 1900/431 (což bylo 0,9% populace). „Úbytek ten vysvětlit se dá tím, že vzrůstající Plzeň láká k sobě ponejvíce obchodu oddané židovstvo...“, píše roku 1905 autor regionální historické příručky Adolf Šlégl.⁸⁶ Jak uvádí farní kronika, žilo v roce 1919 v Horšicích 14 občanů *israelitského vyznání*. Rabín pravidelně docházel na hodiny náboženství i za dětmi do školy. Na pravidelné cesty Židů za jejich vírou ve dvacátých a třicátých letech 20. století, na tento zajímavý úkaz spojený s Horšicemi a místy v nich, vzpomínají právě dnes poslední očití svědkové, i když ze všech obyvatel obce jsou to už jen dva místní pamětníci. Jejich vzpomínky jsou poměrně barvité, snad také proto, že v prvních třech desetiletích 20. století byl počet židovských obyvatel v Horšicích nejvyšší. Židovská jména v obecních zápisech⁸⁷ z dvacátých let jako Josef Löwith, Markus Bloch, Berhold Stern a další však najednou končí na začátku války. Po roce 1945 už nenajdete ani jedno.

Karlova (hodonymum)

Je to samozřejmě zmíněná druhá cesta. Dnes travnatá a kamenitá, ale před sto šedesáti lety zřejmě dost dobrá pro panský kočár. V kočáře přes Horšice směrem do Luhu jezdíval Karel hrabě ze Schönbornu - majitel místních velkostatků. V tomto případě byli očitými svědky

⁸² MUDr. Karel Východský nar. 1932, Vojtěch Janeček nar. 1931, Ludmila Hodanová nar. 1925

⁸³ Úplný záznam rozhovorů s pamětníky uložen v osobním archivu autorky.

⁸⁴ Z výzkumu prováděného v roce 2005 vyplynulo, že kromě tří oslovených pamětníků, již nikdo ze současných 292 obyvatel Horšic není schopen vysvětlit historické souvislosti pomístních názvů, z čehož druhotně vyplývá pozvolný odklon od jejich používání.

⁸⁵ Počty odpovídají farním údajům z let 1839 až 1848.

⁸⁶ MARČAN, A. - ŠLÉGL, A. *Politický okres Přeštický*. Přeštice : Cyrill M. Homan, 1905, s. 94

⁸⁷ Obecní kronika I a II uložena v Státním okresním archivu Plzeň-jih se sídlem v Blovicích

jeho cest už prarodiče současných horšických seniorů, neboť Schönbornové ve zdejším kraji kupovali a zcelovali zemědělské statky především od začátku 19. století. V roce 1848 Karel Schönborn v okolí vlastnil: „*panství majoratní Dolní Lukavici, statek alodní Lužany, statek majoratní Přestice-Žerovice a statek majoratní Příchovice*.“⁸⁸ Že do příchovického velkostatku patřily v polovině 19. století také Horšice, je jedna důležitá věc, druhá pak to, že do sousedního schönbornského lužanského panství spadala také Nová Ves, neboli Ochoze (Ochozí). Když bylo třeba obhlédnout rodinné statky, vedla trasa z Lukavice do Příchovic, z Příchovic do Horšic, z Horšic do Ochozí a odtud třeba do Lužan. Alespoň tak si lze vysvětlit časté jízdy hraběte Karla Schönborna po cestě, která už v povědomí horšických občanů zůstala provždy spojena s jeho jménem.⁸⁹

Na Babyloně (vlastní jméno budovy - obytného domu)

Jaká je prvotní asociace při vyslovení pojmu Babylon? Hlavní město jedné ze starověkých říší se slavnou věží. Měla by to být jedna z nejvyšších staveb starověku. Zmiňuje ji i Bible, První kniha Mojžíšova ve II. kapitole: „... Nuže, nadělejme cihel a vypalme je ohněm... Nuže vystavějme sobě město a věž, jejíž vrch by dosahal k nebi!...“ Pokračování jednoho z nejznámějších starověkých příběhů je všeobecně známo - Hospodinovi se znelíbily opovázlivost stavitelů a jejich pracovní výsledky, sestoupil proto do Babylonu mezi lidi, popletl jim jazyky, aby si vzájemně nerozuměli, a přestali tudíž se stavbou. Další pokračování příběhu přichází pak před sto dvaceti lety, kdy Robert Koldewey identifikoval stavbu jako chrám (také hvězdárnu a sýpku) z doby Nabukadnesara II. se čtvercovou základnou o straně 90 metrů a přibližnou výškou též 90 metrů. Téměř všechny podstatné otázky spojené se záhadnou stavbou zodpověděl. Pro nás zůstává otázka jediná, trochu úsměvná. Jak je spojen tento div starověké architektury s malou obcí na jižním Plzeňsku? Odpověď dnešních pamětníků je velmi prozaická: „*Někdo chytrý začal prostě v minulosti říkat nejvyšší budově v Horšicích Na Babyloně*.“⁹⁰ Ostatně z obytných stavení, která dnes představují ve většině případů rozšířené a zmodernizované původní chalupy jihoplzeňského typu, patří tento dům č.p. 25 k nejvyšším dodnes. Dům Na Babyloně už dnes svou výškou neudivuje, mnohé

⁸⁸ HOSTAŠ, K. - VANĚK, F. *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Přeštickém*. Praha : Česká akademie císaře Františka Josefa, 1907, s. 89.

⁸⁹ Schönbornové jsou starým německým šlechtickým rodem. Pocházejí z Westerwaldu a o prvním známém příslušníku (Eucharioví) je zmínka již roku 1180. Horšice koupili Schönbornové od Henigarů jako součást příchovického statku roku 1784. Přejdeme všechny jejich získané tituly, zastávané úřady, vyhrané a prohrané bitvy, rodové větve, a zastavme se až ve 20. století. To připravilo Schönbornům několik nepříjemných situací. První po vzniku republiky roku 1918, kdy pozemková reforma částečně rozbila jejich rostoucí panství (Lukavice, Příchovice, Přestice, Malesice a Kozolupy na Plzeňsku a Dlažkovice na Litoměřicku). Tu druhou po roce 1939. Začala II. světová válka a pro Schönborny znamenala těžkou volbu. Na jedné straně německý původ, vidina tisícileté III. říše, nacismus a na straně druhé stopadesátileté majetky v Čechách, pocit zodpovědnosti, svědomí. Bylo třeba se rozhodnout. Schönbornové se rozhodli a podle dekretů prezidenta republiky z roku 1945 byli za válečnou kolaboraci zbaveni majetku ve prospěch československého státu.

⁹⁰ MUDr. Karel Východský, 2005

budovy v obci jsou vyšší. Podle kusých historických záznamů⁹¹ však zdi domu č.p. 25 „pamatují“ dějiny Horšic už téměř 200 let. Všechny ostatní domy ve vsi, které vyrostly do větší výšky, jsou dílem posledních desetiletí. Jsou jistě praktické a účelné, ale netroufám si odhadnout, co s nimi bude za dvě století.⁹²

Dalších tradovaných místních názvů jsem v Horšicích zaznamenala ještě několik desítek. Jejich důsledné využívání v běžné komunikaci, i když zdaleka ne všech, je dnes vlastní už jen několika nejstarším občanům. Ostatní obyvatelé ve většině případů nevědí, že taková místa ve vzdálenosti do 3 km od Horšic byla dříve pojmenována, natož kde vůbec jsou. Jsou to vlastní jména, která nemají historicky už nijak dobrodružné vysvětlení, ale příběhy jejich vzniku zajímavé rozhodně mohou být. V podání kronikáře, pana Františka Voráčka, se jich v Horšicích v roce 1922 užívalo 39: Pod Horou, Pod Černým lesem, V Lišti, U Rosalie, U Háje, V Dubách, Na širokém, U křížku, U pily, Na Ostrovech, V Hádkách, Nevěrná, U studánky, Na Remízu, Houvary, Na Kněžském, Na Hůrce, Pod Hůrkou, Zakupy, Pod Kovárnou, Na Klíně, Na Hrбу, Jindřín, Na Dlouhé, V rybníčkách, Na Nivě, U Vytojna, V Loužku, Na Škalici, Na Kobyle, Na Mlýnku, U třech kamenů, U Záleské pěšiny, Na stráni, Na novíně, Na špici, U třešniček, Na štěpařské, V štěpnici. Část z nich je naštěstí ještě jasná a při vyprávění nejstarších občanů Horšic lze pochopit, jak historicky vytvořené názvy okolních míst zaznamenaly život vsi a její dějiny tím nejpřirozenějším způsobem.

Poskytnou např. možnost představit si vesnici před mnoha lety:

Štěpnice, rozsáhlý ovocný sad s panským hlídačem v jihovýchodním cípu Horšic, který padl za oběť výstavbě domů od obecních dražek směrem nahoru k Háji po r. 1900.

Na ovčíně se říkalo do dvacátých let 20. století místům za domem č. p. 73, v zahradách a na místech domů, dnes ve slepé uličce, kde obecní ovčín stával odedávna až do zbourání na přelomu 19. a 20. století.

Mohou pro pěšího určovat cestu:

Na Trojáku a *Na Štyráku* jsou rozcestí lesních cest v Háji nad Horšicemi, kde se musíte rozhodnout pro správný směr, když chcete jít třeba z Luhu do Vlčí (Štyrák – rozcestí čtyř cest) nebo z Horšic do Ochozí (Troják – rozcestí tří cest).

Vypovídají o krajině:

Hůrka nad Horšicemi je ve srovnání s dalšími okolními kopci, např. Jindřínem nebo Nevěrnou, opravdu „malá hora“.

⁹¹ Jediným literárním zdrojem, který reflektuje dobový název této budovy, je kapitola o školství na Přesticku, tak jak ji napsal nadšený dějepisec tohoto kraje Adolf Šlégl, řídící učitel v Měčíně a Žižkovech, v roce 1905. MARČAN, A. -ŠLÉGL, A. *Politický okres Přestický*. Přestice : Cyril M. Homan, 1905.

⁹² Horšickým Babylonem by ve skutečnosti měla být opravdu nejvyšší stavba ve vsi, a tou vždycky byl, stále je a myslím, že ještě dlouho zůstane kostel sv. Matěje. Měří 33 m.

Škalice, zdrobnělina ve smyslu „skalka“, drobná skála v poli nad Horšicemi směrem k Luhu. Je to jenom jedna z možností, jak pojmenovat různé skalní útvary v tomto kraji, o mnoho větší a zajímavější je pak Škalka, vzdálená asi o 2 km dál v Hájí.

Místní názvy také upozorňují na nebezpečí:

Cesta kolem dnešního koupaliště končila *Na Moravici*. Dodnes je to vlhké zatrávněné území mezi poli, kde Horšický potok asi tvořil bažinaté úseky,

O kus dál, vlastně skoro v Luhu, cesta procházela *V Hádkách* (*Hátkách?*). Výhradně ústní podání tohoto názvu bez psané podoby, potvrzené např. v místní kronice, dnes podstatně komplikuje jeho výklad. Přitom právě záměna hlásek „d“ a „t“ v základu slova, kterou dnes pamětníci nedovedou jasně vyloučit, zatemňuje původní význam, a tudíž zajímavou, i když detailní historickou souvislost. Pokud si uvědomíme, že celé údolí je poměrně vlhké, mohlo se tu opravdu dařit hádkům - užovkám (*V Hádkách*). Ze stejného důvodu však přes mokré a bahnitě ostrůvky mohly vést položené hatě (*V Hátkách*), a to pro pěší poutníky od konce 19. století do předválečné doby.

Jedno pojmenování je skutečnou raritou. Nejen, že není nikde zapsáno, ale dnes už bohužel ani nikým používáno (kromě jednoho jediného obyvatele Horšic, který poskytl vysvětlení⁹³). *Na zabitym* je název, který sám o sobě vzbuzuje nepříjemné pocity a právem, neboť Višňovka pod Jindřínem se kdysi skutečně stala svědkem zločinu spáchaného na hlídači z Újezda, jehož tělo bylo někdy na začátku 20. století nalezeno právě v těchto místech po dokonané vraždě. Ta však nebyla nikdy zcela objasněna.

Některé názvy je skoro nemožné po mnoha desetiletích vysvětlit:

Liští, mírný svah porostlý keří západním směrem nad silnicí z Horšic k Vitouni, mohl být (a na podzim vlastně ještě je) plný spadaneho listí. Nebo se v keřích pod lesem schovávaly lišky a bývaly tam liščí nory? V jeho sousedství „*za Valentovou chalupou*“, stejně záhadný název *U Rosalie*.

Lidová pojmenování rozličných geografických i stavebních objektů na Horšicku jsou svým způsobem vyprávěním. Ve všech pojmenováních, chceme-li je hledat, můžeme najít příběh nebo lidovou moudrost, zajímavou osobnost nebo alespoň netušenou souvislost. Uvedená místa jsou jistě jen zlomkem toho, čím v dějinách Horšic i okolí obyvatelé obohatili český jazyk nebo český zeměpis. Během 20. století přinesla historie několik více či méně vítaných příležitostí k rozsáhlejšímu stěhování v českém vnitrozemí, a tak se většina pomístních názvů přestala používat především s novými přistěhovalci spíše než pouhou obměnou generací. Drtivá většina z nich je dnes zapomenuta, a nových vzniká jen zanedbatelné množství. Až budou za další roky zapomenuty všechny, jak se budou lidé asi vyjadřovat? Možná budou okolní návrší pojmenovávat kótou jako na mapě, cesty a silnice číslicí z počítačové evidence.

⁹³ Ludmila Hodanová, 2003

Zatím však tato pesimistická nadsázka není zcela na místě. Stále totiž lze při návštěvě horšického kraje přijmout pozvání na procházku - zkusit cestu na Starou pilu, V Hádkách projít pěkně vzrostlý les, na Židovce sledovat zarůstající průseky a z Hůrky obhlédnout Mokravici, horšickou tvrz, Babylon, potok Šipku, Škalici, Henigarov, Liští, Vitouň, Jindřín.

Shrnutí

Hlavním tématem článku je ústně tradovaná historie kraje v okolí vesnice Horšice v jihozápadních Čechách. Článek analyzuje vlastní jména pomístního sídlištního i nesídlištního charakteru, která se zachovala především v ústní tradici. Pamětníci dnes mohou potvrdit tradovaná anoikonyma a urbanonym se zpětnou vazbou jen na posledních 70 let. S využitím písemných pramenů a jejich interpretace lze rozlišit cca 39 pomístních názvů. Pamětnické výpovědi dokumentují velmi zajímavé, v písemné formě nepostižitelné detaily z regionální historie. Dodnes užívané názvy cest, kopců, dvorů, lesů a míst jsou např.: Židovka, Karlovka, Pod Horou, Pod Černým lesem, U Rosalie, V Dubách, Na širokém, V Hádkách, Nevěrná, U studánky, Jindřín, U třech kamenů, Na ovčíně, Henigar, Na Babyloně, Hůrka. Příkladem názvu, jehož význam objasnili současní senioři v obci Horšice, je hodonym Židovka. Je to název lesní cesty z Horšic do vesnice Vlčí (3 km). Po této cestě chodili do synagogy Židé z tohoto kraje od 19. století do roku 1939. Po obsazení celých Čech fašistickým Německem roku 1939 byly synagogy zrušeny a židovské obyvatelstvo deportováno do koncentračních táborů. Název a význam této cesty byl po II. světové válce zapomenut.

Summary

The main subject of this article is orally transferred history of the land around small village Horšice in the south-western part of the Czech Republic. The article analyses proper nouns of local inhabitant and non-inhabitant character. These proper nouns are mainly kept in traditional oral form. In these days native inhabitants can confirm traditional anoikonymes⁹⁴ and urbanonymes⁹⁵ only with seventy years feedback. Using written sources and their interpretation we can differ around thirty-nine proper nouns. Enunciations of native inhabitants point out very interesting and unwritten details of local history. Some of the names of roads, hills, farmyards, forests and other places are: Jewish Road (Židovka), Charles Road (Karlovka), Under the Hill (Pod Horou), Under the Black wood (Pod Černým lesem), Rosalie's (U Rosalie), In Oak Trees (V Dubách), On the Wide one (Na širokém), In Little Snakes (V Hádkách), Unfaithful (Nevěrná), By the Lakelet (U studánky), Henry's wood

⁹⁴ Anoikonyme – proper noun of abiotic natural objects on the planet Earth and objects which are made by a human and which are not intended for inhabitation

⁹⁵ Urbanonyme – proper noun of residential and non-residential objects (e.g. name of a street)

(Jindřín), Three stones (U tří kamenů), On the sheepfold (Na ovčíně), Henigar, Babylon, Little Hill (Hůrka),.

The example of the name, which was clarified by present elders living in Horšice, is hodonyme⁹⁶ "Jewish Road" (Židovka). It is a name of forest road from Horšice to the village Vlčí (Wolf's) - three kilometres far. This forest road was being used by local Jews since 19th century until 1939. They were using it for their journey to the Synagogue. When Nazi Germany occupied the Czech Republic in 1939, all Synagogues were cancelled and Jews were deported into concentration camps. The name and also the meaning of this road were forgotten after the World War II.

Prameny a literatura / References

Prameny:

Státní oblastní archiv v Blovicích. Kopie smluv: *O prodeji tvrze v Radkovicích z roku 1397; O prodeji Horšic z roku 1676.*

Tamtéž. *Kronika obce Horšic I. a II.*

Vzpomínky horšických rodáků a pamětníků, zachycené v letech 2003 - 2005:

MUDr. Karel Východský nar. 1932, Vojtěch Janeček nar. 1931, Ludmila Hodanová nar. 1925.
Záznamy rozhovorů uloženy v archivu autorky.

Literatura:

BOHÁČ, Z. *Újezdy a Lhoty*. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1996.

HALADA, J. *Lexikon české šlechty*. Praha : Akropolis, 1992.

HOSTAŠ, K. - VANĚK, F. *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Přeštickém*, Česká akademie císaře Františka Josefa. Praha 1907.

MARČAN, A. - ŠLÉGL, A. *Politický okres Přeštický*. Přeštice : Cyrill M. Homan, 1905.

POUZAR, V. *Almanach českých šlechtických rodů*. Praha : Akropolis, 1992.

SEDLÁČEK, A. *Českomoravská heraldika*. Praha : Nakl. Karla Tyrpekla, 1925.

SCHWARZ, K. *Pomněnky – hrst feuilletonů o Přeštích*. Přeštice : Vladimír Fiala, 1937.

ŘÍČÁK, E. V. *Dějepis města Přeštic a jeho okolí*. Rokycany : Josef B. Zápotočný, 1863.

SZOMBATHY, J. *Bericht über einen Ausflug in die Gegend von Pilsen*. Wien 1888.

⁹⁶ Hodonyme – proper noun of roads, paths and corridors

Periodika:

Zprávy z farních osad, roč. 1926, 1927, 1928, 1930, 1931, 1932, vyd. v Rokycanech, v Blovicích a v Přešticích.

Český Lid, roč. III., č. 72, výběr Břetislav Jelínek.

Osobnosti / Personalities

Z Teplic až na kraj světa aneb Z učitele prezidentem. Malý biografický portrét Miroslava Vaňka / From Teplice to the Edge of the World or From a Teacher to the President. Little Biographical Portrait of Miroslav Vanek (*Pavel Mücke*)

Psát životopisné medailony je vždy velice ošidné. Zvláště jedná-li se o osoby žijící. Postihnout komplexnost lidského osudu v jeho úplnosti je takřka nesplnitelným ideálem, jemuž se životopisci vždy jen snaží co nejvíce přiblížit a ne nadarmo patří biografie k nejobtížněji uchopitelným historickým žánrům. Navíc je poznání komplikovanější, pokud životní pouť sledovaného „subjektu“ zůstává stále otevřenou kapitolou (a doufejme, že v Mirkově případě bude otevřenou co nejdéle). Přesto se o malou biografickou skicu alespoň v některých črtech pokusíme. Snad se nám podaří vystihnout nejvýraznější kontury (především profesního) života historika, pedagoga, akademického pracovníka a „funkcionáře“, jehož životní příběh by s trochou nadsázky mohl sloužit za příklad splnění „českého snu“. Cesty od učitelské katedry až na post prezidenta globální asociace.

Ještě před více než dvěma desetiletími patřilo uvádění rodinných kořenů k běžným součástem každého životopisu. Nejednalo se o rys právě pozitivní, neboť podle něj bylo možné udělat si takřka v zápětí obrázek o „správném“ kádrovém profilu. Pokud tedy pomineme negativní konotace v ideologickém slova smyslu, jádro sdělení nám však zůstává: rodinné prostředí a potažmo i rodná místa, ať chceme nebo ne, nás formují na celý život. Miroslav Vaněk se narodil 11. března 1961 v severočeských Teplicích. Rodinné geny mu daly do vínku pozitivní vztah k lidem, výtečné komunikační schopnosti a také jistou předurčenost pro učitelské povolání. Severočeský region, poznamenaný v průběhu minulého století mnoha změnami a proměnami, dal výše zmiňovanému kromě sklonům k městskému stylu života, vášni k rockové hudbě,⁹⁷ pozitivního vztahu ke sportu a dočasným zdravotním problémům (vzhledem ke znečištěnému ovzduší) také jistou touhu tázat se a poznávat nová místa, nové lidi a nové skutečnosti.

Geografický rozměr života výše zmiňovaného je vskutku pozoruhodný. Klatovy – ty mu přinesly maturitu a seznámení s budoucí manželkou Ivanou (dnes učitelkou a ředitelkou ZŠ); Plzeň – ta mu dala VŠ vzdělání hned v několika oborech (učitelství pro první stupeň ZŠ, pedagogika, psychologie, český jazyk, historie); Praha – zde první pedagogické zaměstnání na základní a poté střední škole, narození syna Ondřeje (dnes nadějnýho vysokoškoláka), v pozdějších letech pak zaměstnání v akademických institucích a také habilitaci v oboru politologie; Olomouc – na Hané získal tzv. velký doktorát (Ph.D.) v oboru české a československé dějiny; Chapel Hill – na americké půdě dlouhodobě pedagogicky působil na místní univerzitě; Opava – slezská metropole byla svědkem úspěšného profesorského řízení v oboru Historie se zaměřením na české a československé dějiny.⁹⁸ Ze zmiňovaného výčtu je patrné, že „Mirek – Miroslav“ (jak kdysi v první školní den jako malý prvňáček

⁹⁷ Podle vlastních slov byl jmenovaný v letech 1982–1984 provozovatelem a uvaděčem veřejných (leč spíše neformálních) akcí, kde rocková hudba zněla k tanci i poslechu. Viz rekonstrukce neznámenaného rozhovoru s Miroslavem Vaňkem, uchováno v paměti autora, listopad 2010.

⁹⁸ Strukturovaný profesní životopis Miroslava Vaňka je dispozici na webových stránkách jeho domovského pracoviště, Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. Viz <http://www.usd.cas.cz/cs/pracovnici/miroslav-vanek> (citováno 16. 1. 2011).

údajně odpověděl na otázku paní učitelky dotazující se na jeho jméno a příjmení) rozhodně nepatří mezi onen typ lidí, kteří se od kolébky až po věk pokročilý pohyboval v úzkém prostoru geografickém a sociálním. Podivuhodná adaptabilita a také vytrvalost prosadit se v novém prostředí (a oborech) patří k vlastnostem, které Mirka provázejí po celý jeho život.

Pokud pomineme roli svědka-pamětníka bezpočetného množství událostí dokumentujících svou dobu, dráhu historika zahájil Miroslav Vaněk studiem na plzeňské Pedagogické fakultě, kde v oboru Český jazyk – dějepis absolvoval svou diplomovou práci o událostech Listopadu 1989 v Plzni. Díky zájmu o dějiny tzv. sametové revoluce (konkrétně o záznamy z kanceláře Václava Havla z tehdejších dnů) se shodou okolností ještě jako pražský gymnaziální profesor dostal do kontaktu s historiky z Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV (pozdější AV ČR). Konkrétně se jednalo o dva z „otců-zakladatelů“ této instituce, Milana Otáhalu a tehdejšího ředitele Ústavu, Viléma Prečana, oba historiky spojené s disidentským hnutím sedmdesátých a osmdesátých let. Na opakovanou nabídku trvalého zaměstnání v roce 1992 nakonec kývl a vědeckým a posléze výzkumným pracovníkem ÚSD tak zůstává dodnes. Jeho první práce patřily revoluci 1989 a také analýzám výzkumů veřejného mínění o socialismu předlistopadové éry.⁹⁹ Ačkoliv ho jeho zaměstnavatelé zpočátku předurčovaly ke zpracování hospodářských a sociálních dějin předlistopadového Československa (mj. proto, že „klasickým“ zpracováním politických dějin pádu komunistického režimu u nás se začali zabývat další kolegové, především pak František Koudelka, Oldřich Tůma, Jiří Suk a zmiňovaný Milan Otáhal), našel si vlastní nosné téma zájmu a dokázal o jeho smysluplnosti přesvědčit i své nadřízené: ekologickou problematiku a s ní spojené hnutí v Československu.¹⁰⁰

Dalším z témat, které Mirkovi takřkajíc „přiostlo k srdci“, je výzkum mladé generace (zejména vysokoškoláků a vysokoškolaček) z přelomu osmdesátých a devadesátých let, kterým se spolu s kolegou Otáhalem začali zabývat. Grantový projekt podpořený GA AV ČR s názvem *Studenti v období pádu komunismu v Československu – životopisná interview* (1996–1998) se stal vskutku přelomovým. Jednak se zde poprvé v širší míře operovalo s metodou orální historie podle západních standardů, především anglo-saské a germanofonní provenience. Dále se začal formovat zárodek týmu spolupracovníků ústavních (kromě Milana Otáhalu se jednalo o Libuši Cuhrovou, Janu Melicharovou a Davida Webera) a též regionálních (mezi než patřili např. Magdaléna Jandová, Pavel Kladiwa, Jiří Voráč, Pavel Urbášek a Jiří Petráš). Právě díky těmto rysům se do značné míry dařilo kompenzovat typické nešvary mnoha českých historických výzkumů (nejen) té doby – metodologickou nejasnost, neobeznámenost s mezinárodními trendy a také úzce „pragocentrický“ pohled. I když se všichni tehdejší badatelé práci s pomocí orální historie teprve učili a získávali své první zkušenosti, byl nastolen model, který byl „zdokonalován“ v následujících letech a jehož se výzkumné týmy pracující s OH (minimálně na půdě ÚSD) fakticky přidržují po dnešních dnech. Především se výsledky pilotního „studentského“ projektu však setkaly s velkým zájmem odborné i laické veřejnosti u nás, ale i v zahraničí.¹⁰¹

⁹⁹ „Viz VANĚK, Miroslav, *Veřejné mínění o socialismu před 17. listopadem 1989: Analýza výsledků výzkumu veřejného mínění prováděných ÚVVM od roku 1972 do roku 1989*. Praha: Maxdorf, 1994, 59 s.

¹⁰⁰ Viz VANĚK, Miroslav, *Nedalo se tady dýchat: Ekologie v českých zemích v letech 1968 až 1989*. Praha: Maxdorf, 1996, 170 s.

¹⁰¹ Především se jednalo o publikaci OTÁHAL Milan – VANĚK Miroslav. *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu životopisná vyprávění*. Praha: Lidové noviny, 1999. 860 s.

Díky úspěchu tohoto grantu následovaly projekty další, do nichž je jméno Mirka Vaňka nedílně vetknuto v osobě hlavního řešitele a vedoucího.¹⁰² Jeho schopnost efektivně vést výzkumný tým, přivádět do něj nové lidi „zevnitř“ i „zvenčí“ (včetně studentů a studentek doktorských a magisterských studijních programů jako byla např. Petra Trypesová, vdaná Schindler-Wisten, Lucia Segl'ová, Jana Nosková, Michael Viktorík, Zdeněk Doskočil, Lukáš Valeš, Hana Pelikánová, Jitka Svobodová, vdaná Sobotková, Hana Zimmerhaklová a další), odborně i lidsky stmelovat pestrý mezigenerační a mezioborový kolektiv patřily ke klíčům úspěchu a stály u zrodu dlouhodobého vědeckého bádání především na tématech z dějin tzv. normalizace a pádu komunismu u nás. Zdaleka ne všechny projekty byly realizovány pouze na základě analýzy a interpretace rozhovorů, ovšem těžiště zájmu výše zmiňovaného se na toto pole čím dál více přesouvalo.¹⁰³ Orální historie, o jejíž metodologických a terminologických aspektech se záhy rozpoutaly velké debaty, se postupně stále více začala spojovat s Mirkovým jménem, mj. díky tomu, že se stal (spolu)tvůrcem jejího diskurzu a mantinelů prostřednictvím sepsání několika základních studií, příruček, skript a manuálů.¹⁰⁴

Z obecně historiografického pohledu se mj. díky úsilí Miroslava Vaňka začal formovat badatelský proud mapující události tzv. malých dějin, méně viditelných vrstev a procesů, které byly dosavadní historiografií dotčené pouze „letmo“ a nebo se jim takřka nevěnovala a naopak zde přenechávala pole sousedním oborům (např. sociologii, antropologii či žurnalistice). Ačkoliv tento fakt nebyl zpočátku zřejmý, znamenalo to zásadní přínos a posun v oblasti bádání o českých a československých soudobých dějinách, nejenom v oněch politických, ale především v dějinách sociálních a dílem i kulturních. Významným dovětkem všech realizovaných orálně historických projektů zůstává fakt, že sebrané korpusy rozhovorů byly archivovány a jsou k dispozici dalším generacím.¹⁰⁵ Výsledky práce, ať už přímo Miroslavovy, či jím vedených týmů byly odbornou či laickou veřejností přijímány s různými reakcemi, od těch nadšených, pozitivně laděných, přes střízlivé, konstruktivně kritické, k negativním až po programově negativistické.¹⁰⁶ Ať již byla tato stanoviska více či méně objektivní,

¹⁰² Jednalo se především o „velké“ výzkumné projekty: *Kulturní a společenské aktivity mladé generace a cesta k občanské společnosti* (GA AV ČR 1999–2001); *Politické elity a disident v období tzv. normalizace. Životopisná interview*. (GA ČR 2002–2004); *Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace. Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence* (GA ČR 2006–2008); *Společenské a politické aspekty existence a rozvoje nezávislých hudebních žánrů a trendů v České republice od 60. let do roku 1989*. (GA AV ČR 2006–2009). Nejnovější projekt s názvem *Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace: životopisná vyprávění* je v současné době v řešení (GA ČR 2011–2015).

¹⁰³ Mezi nejvýznamnějšími publikačními výstupy je možné jmenovat např. VANĚK, Miroslav a kol. *Ostrůvky svobody: Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha : Votobia – ÚSD AV ČR, 2002, 350 s.; VANĚK, Miroslav – URBÁŠEK, Pavel. *Vítězové? Poražení? Politické elity a disident v období tzv. normalizace. Životopisná interview*. 2 svazky. Praha : Prostor, 2005, 1970 s.; VANĚK, Miroslav (ed.). *Mocní? a bezmocní? Politické elity a disident v období tzv. normalizace. Interpretativní studie životopisných interview*. Praha: Prostor, 2006, 412 s.; VANĚK Miroslav (ed.) *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. 3 svazky. Praha : Academia 2009, 1838 stran; VANĚK Miroslav. *Byl to jenom rock'n'roll? Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989*. Praha : Academia, 2010, 604 stran.

¹⁰⁴ Jedná se především o práce: VANĚK, Miroslav. Uplatnění metody orální historie. In: *Deset let soudobých dějin. Jednání sekce Soudobé dějiny na VIII. sjezdu českých historiků*. Praha : ÚSD AV ČR, 2001, s. 137–143; VANĚK, Miroslav a kol. *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc : FF UP, 2003, 80 s.; VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha : COH ÚSD AV ČR, 2004, s. 176; VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha : FHS UK, 2007, 224 s.

¹⁰⁵ Soupisy sbírek z jednotlivých projektů jsou k dispozici na http://www.coh.usd.cas.cz/pages_cz/sbirky.htm (citováno 17. 1. 2011).

¹⁰⁶ Polarizujícími díly se staly především práce využívající orální historie. Jak pozitivní či negativní hlasy většinou vyzdvihují zejména význam nahrání a posléze i vydání vybraných jako důležitého pramene pro zkoumání nedávné minulosti. S daleko větší rezervovaností jsou přijímány způsob provedení a závěry interpretací. „Konzervativněji“ ladění recenzenti se pak pozastavují nad smyslem samotné orální historie (otázka subjektivity atd.), případně pak nad její metodologickou či metodickou „nečistotou“. sebraného korpusu rozhovorů. Např. soudobý názor Jiřího Bílka na orálně historické projekty viz

pravdou zůstává, že zmiňované publikační výsledky nikdy nezůstaly lhotejnými a až větší časový odstup je s největší pravděpodobností zhodnotí „bez emocí“. Jednoznačným výsledkem a úspěchem (do značné míry a po zásluze „personalizovaným“) z „přelomu věků“ (přesněji řečeno z roku 2000) se stala institucionalizace metody (podoboru či oboru) díky vzniku Centra orální historie jako jednoho z oddělení ÚSD, jehož byl Mirek Vaněk jmenován vedoucím. Se vstřícným postojem vedení ÚSD (vše s Oldřichem Tůmou) vzniklo tak první domovské pracoviště orální historie v České republice, ne podobné pracovištím v (především západním) zahraničí a opět díky Mirkovu činorodému přístupu začalo rozvíjet široký okruh aktivit nevázících se pouze k vlastnímu výzkumu (výuka, popularizace, archivace).

Mezi první takovéto aktivity nesouvisející přímo z „čistou vědou“ byla pedagogická činnost na vysokých školách. Na přelomu tisíciletí to rozhodně mezi „akademiky“ z AV nebylo nic samozřejmého, neboť tehdy ještě ležela mezi „výzkumnou“ Akademií a „výukovými“ vysokými školami poměrně značná propast i co se týče vzájemných kontaktů, natož pak ohledně zájmu o vlastní výuku. Věrný rodinné tradici, étosu pedagoga i jistému zalíbení v předávání vědomostí a zkušeností mladším, stal se Mirek v tomto ohledu na mateřském pracovišti jedním z průkopníků. Jeho cesta však byla poněkud paradoxně obrácená, než tomu bylo zvykem u mnoha jeho kolegů – nejprve se vydal vyučovat do zahraničí (2000, 2004 – University of North Carolina at Chapel Hill, USA), posléze vyučoval zahraniční studenty přijíždějící k nám (od roku 2001 – Collegium Hieronymii Pragensis, Praha) a konečně začal působit i na univerzitách českých a moravských (2002–2003 – Katedra historie FF UP v Olomouci; 2002–2003 – Ústav českých dějin FF UK Praha; 2003–2008 – Ústav politologie FF UK, Praha). Asi nehlouběji zapustil kořeny na Fakultě humanitních studií UK v Praze, kde působí od roku 2005. Zde se díky ohlasu jeho přednášek a kurzů (s připočtením organizačního umu a diplomatickým schopnostem) podařilo i díky opětovné podpoře vedení fakulty (Jana Sokola, Zdeňka Pince a Ladislava Benyovského) v roce 2008 akreditovat magisterský navazující program Orální historie – soudobé dějiny, který se doposud úspěšně rozvíjí.¹⁰⁷ Mirka jakožto historika–odborníka si lze dnes jen těžko představit bez jeho druhého zaměstnání vysokoškolského pedagoga. Z vývoje posledních let je možné soudit, jako by se dotýčný v zastávání dvojrole oboustranného „zprostředkovatele“ mezi světem vědy a světem vzdělání doslova „našel“ a je v této oblasti více než úspěšným.

Zprostředkovatelských rolí však Miroslavu Vaňkovi daly pomyslné sudičky do vínku vícero. Jednou z dalších rovin jeho života je angažmá v mnoha profesních orgánech a zájmových organizacích souvisejících s jeho zaměstnáním, kde proslul jako schopný vyjednávač a „akademický diplomat“ s širokou škálou kontaktů jdoucích napříč mnoha obory, regiony a sférami lidské činnosti. Vyjma působení v orgánech ÚSD, jako je vědecká, ústavní rada a rada pracoviště, Mirek proslul jako poměrně dlouholetý člen příslušných (pod)komisí Grantové agentury ČR, kde od roku 2007 stanul včele oborové komise pro Společenské vědy. Jeho vyjednávačský um a schopnost dobrat se

BÍLEK, Jiří. Rozpaky nad „Oral history“. In: *Historie a vojenství*, 53, 2004, č. 4., 121–124; reakce Miloše Havelky viz HAVELKA, Miloš. Rozpaky nad „provinciálním“ realismem, *Soudobé dějiny* 2004, č. 4, s. 117–119; recenze Hedviky Novotné na knihu *Mocní a bezmocní..?!* viz <http://www.advojka.cz/archiv/2007/1/pamet-a-vypraveni> (citováno 17. 1. 2011); recenze na totéž dílo z pera Doubravky Olšákové viz <http://dejiny.nln.cz/archiv/2007/3/miroslav-vanek-ed-mocni-a-bezmocni-> (citováno 18. 1. 2011); recenze na dílo *Obyčejní lidé..?!* od Jana Němce viz <http://respekt.ihned.cz/c1-39659650-dejiny-psane-zdola> (citováno 16. 1. 2011); recenze Jiřího Černého na knihu *Byl to jenom rock'n'roll?* viz <http://kultura.ihned.cz/c1-48264140-kniha-miroslava-vanka-cesky-rock-videny-pres-estebacka-hlaseni> (citováno 17. 1. 2011); recenze na téže dílo od Milana Ducháčka a Petra Frinty viz <http://dejiny.nln.cz/archiv/2011/1/miroslav-vanek-byl-to-jen-rock-n-roll-hudebni-alternativa-v-komunistickem-ceskoslovensku-1956-1989> (citováno 17. 1. 2011);

¹⁰⁷ Více informací viz <http://www.fhs.cuni.cz/ohsd/>

rozumného kompromisu se začaly uplatňovat v přímé úměře k tomu, jak postupně sílil význam grantových prostředků pocházejících z této instituce pro financování základního výzkumu. Díky jeho nápadu a hlavně iniciativě převedené do praxe byla v roce 2007 ustavena Česká asociace orální historie: „... občanské sdružení založené za účelem podpory a prezentace vědeckých výzkumů a projektů vedených metodou orální historie.“¹⁰⁸ Bez jeho vizí a kontaktů, ale i každodenní korespondence si lze fungování tohoto sdružení, v jehož čele stanul, jen těžko představit. V průběhu pouhých čtyř let tato stavovská organizace orálních historiků („zmenšený“ český obraz podobných asociací fungujících v zahraničí je od roku 2008 členem Rady vědeckých společností ČR) shromáždila pod svá křídla na 30 institucionálních členů a takřka sedm desítek členů individuálních. Neformální vedení Mirka Vaňka mezi českými „orálníky“ pak potvrdilo jmenování do čela nově zřízeného Českého národního komitétu orální historie při AV ČR na sklonku roku 2008.¹⁰⁹ Díky svému dlouhodobému výzkumnému a pedagogickému působení se mu symbolického uznání dostalo také tím, když v průběhu „horkého léta“ 2009, v časech reálného existenčního ohrožení Akademie věd (v podobě návrhů na zrušení) byl jako jeden ze zástupců společenských a humanitních věd nominován za člena Rady pro spolupráci s vysokými školami a přípravu vědeckých pracovníků AV ČR.¹¹⁰

Vedle „akademického funkcionářství“ mezi jednu z dalších Mirkových rolí bezesporu patří úspěšná popularizace vědecké a pedagogické práce v médiích všeho druhu.¹¹¹ Především je třeba vyzdvihnout dlouhodobou spolupráci s veřejnoprávními médii, konkrétně s Českým rozhlasem a s Českou televizí, kde se opakovaně podílel jako host a přizvaný expert na vzniku celé řady úspěšných pořadů (např. *Historie.CS*, *Retro*, *Události – komentáře*, *168 hodin*, *Nad věcí* nebo *Vstupte!*). Dále pak již trpělivě poskytoval množství rozhovorů a odborných vyjádření do tištěných a elektronických médií. Zvláštní kapitolu pak v průběhu roku 2010 představoval podíl na pořadu ČT 24 s názvem *Rendez-vous*, kam si Miroslav Vaněk v roli moderátora snažil zvát do studia nevšední hosty ze společensko vědních a humanitních oborů. I přes diskutabilní čas vysílání pořadu značně ovlivňujícího případnou sledovanost (zpravidla od 10:10 hodin dopoledne) se jednalo o jeden z mála případů, kdy měl historik-profesionál možnost spoluvytvářet „vlastní“ pořad přímo z televizní obrazovky a to navíc v přímém přenosu.¹¹² Další složku popularizační činnosti pak představuje takřka bezpočet veřejných přednášek, kdy Mirek jako oslovený přenášející referoval o nejružnějších tématech týkajících se jeho výzkumů a to tváří v tvář pestrému publiku (od mládeže školou povinné až po zájemce o dějiny z generace nejstarší) na půdě škol, archivů, muzeí a dalších kulturních institucí po všech vlastech českých, moravských a slezských. Je nutno podotknout, že se těmto vystoupením a následným diskuzím věnoval se stejnou vervou a soustředěním jako vlastním vysokoškolským kurzům či výstupům na prestižních konferencích. Zkrátka žádné vystoupení nebylo pro něj natolik „malým“, aby se mu věnoval třeba jen „napůl plynu“. (Ve většině vystoupení se tak dělo navíc bez nároku na honorář.)

¹⁰⁸ Viz <http://www.oralhistory.cz/> (citováno 19. 1. 2011).

¹⁰⁹ Viz http://int.avcr.cz/cs_narodni_komitety/ (citováno 17. 1. 2011).

¹¹⁰ Viz

http://www.avcr.cz/o_avcr/struktura/poradni_organym/Rada_pro_spolupraci_s_vysokymi_skolami_a_prip_ravu_vedeckych_pracovniku_AV_CR.html (citováno 17. 1. 2011).

¹¹¹ Jenom mezi lety 2007–2010 zaznamenal Miroslav Vaněk celkem 72 výstupů do všech druhů médií v roli odborníka žádaného o vyjádření.

¹¹² Celkově bylo pod moderátorstvím zmiňovaného odvysíláno celkem 11 pořadů. Miroslav Vaněk se tak skromně se tak pokusil navázat na dílo mnohem známějších a „zavedenějších“ popularizátorů-(spolu)tvůrců z oblasti společenských a humanitních věd, jejichž tváře je možné vidat na TV obrazovce (jakými je např. historik umění František Dvořák, publicizující muzikolog Zdeněk Mahler nebo historička Marie Koldinská).

Dalším poměrně pozitivním a rozhodně ne obvyklým rysem mezi historiky, kteří si mnohdy „za každou cenu“ snaží udržet odstup od soudobého společenského dění (v bláhové víře, že tak napomohou zachování svého „objektivního“ pohledu), je Mirkova ochota veřejného angažmá v otázkách souvisejících blíže či vzdáleněji s jeho profesními aktivitami. Dal by se možná pro lepší vystižení charakteristiky této role dílem využít termín francouzského sociologa a filozofa Raymonda Arona: „angažovaný pozorovatel“.¹¹³ Je nutno podotknout, že nebyl vždy zcela úspěšným. Podle mého názoru tak v každém případě činil v nadstranickém duchu (bez ambice stát se sám „praktikujícím“ politikem), pod dojmem svého nejlepšího vědomí a svědomí, v dobré víře a se vši otevřeností k věcnému a konstruktivnímu dialogu případné protistrany.¹¹⁴ Mnozí jiní by se (v tento okamžik) možná spokojili s výsledky dosaženými na domácím poli, jali by se odpočívat a alespoň trochu se „vyhřívat na slunci“ dosažených postů. Mirkův příběh je však opět poněkud jiným.

Poslední zastavení totiž musí být nutně věnováno mezinárodnímu rozměru a ohlasům Mirkovi práce, které jej natolik odlišily od mnoha jeho vrstevníků a to nejen doma, ale i v zahraničí. Velmi pozitivní (leč v českém prostředí ne vždy obvyklý rys) snahy prezentace a propagace výsledků a od toho odvozeného udržování zahraničních kontaktů se táhne kariérou Mirka Vaňka v podstatě od počátků jeho badatelské dráhy. Ba co více, postupně se stává její komplementární součástí. Od nesmělých krůčků na prvních zahraničních konferencích jsme svědky postupného utváření historika známého a respektovaného v odborných mezinárodních kruzích: nejprve v prostředí středoevropském, posléze euro-americkém a konečně v posledních letech i v kontextu globálním. „*Jak je to možné...?*“, položil by si řečnickou otázku jeden z hrdinů románu Josefa Škvoreckého *Tankový prapor*.

Ačkoliv nebyl nikdy jazykově zvlášť školen, dokázal v sobě Miroslav objevit (a poté dlouhodobě „pilovat“) jazykové dovednosti (především v angličtině) a to do té míry, že předčil celé desítky jazykově mnohem vybavenějších kolegů. Snad tomu napomohla přátelská povaha, otevřenost, komunikační talent a také příznivé poměry pro badatele vyjíždějícího do zahraničí ze zemí bývalé východní Evropy směrem na Západ. Rozhodně tím však nelze umenšovat Mirkovu schopnost odpovědět na poptávku zahraničních odborníků i univerzitní veřejnosti (tj. především studentů a akademických činovníků) v podobě referátů, přednášek a kurzů o vybraných tématech čs. soudobých dějin, které byly založeny na vlastních výzkumech a v atraktivní formě také podávány. Pravděpodobně klíčovými se v tomto smyslu jeví několikrát dlouhodobé přednáškové (nikoliv primárně badatelské!) pobyty v zaoceánském zahraničí, kdy doslova „vhozen“ do víru života v cizí zemi se dokázal neuvěřitelně zdokonalit a získat také sebedůvěru a motivaci potřebnou pro další konání. V neposlední

¹¹³ Viz ARON, Raymond: *Angažovaný pozorovatel*. Praha: Mladá fronta 2003.

¹¹⁴ Z těchto společenských „angažmá“ je možné jmenovat významný podíl na hnutí „Děkujeme, odejděte!“ na přelomu let 1999 a 2000; dále pak jeho otevřený dopis předsedovi vlády Jiřímu Paroubkovi následující zásahu na CzechTek-u v roce 2005; další zcela zvláštní kapitolou je zapojení se do aktivit souvisejících s vměšováním politických elit do otázek výzkumu a psaní dějin (tj. především v oblasti tzv. zákonů paměti); jeho podpis nalezneme pod stanoviskem proti přijetí zákona o tom, že se Edvard Beneš zasloužil o stát (č. 292/2004 Sb.). Text stanoviska viz <http://www.czsk.net/svet/clanky/publicistika/dejiny.html> (citováno 20. 1. 2011); jeho ústřední role (spolu s Vitem Smetanou) v „lobbistických“ jednáních s odpovědnými politiky, které se snažily eliminovat co nejvíce negativních rysů spojených se vznikem Ústavu pro studium totalitních režimů v roce 2007. Text stanoviska viz http://www.aktualne.usd.cas.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=163&Itemid=88888974 (citováno 20. 1. 2010); další pak bylo otevřené vyzvání k široké diskuzi historické obce při utilitárních snahách o sloučení panelu č. 410 (moderní dějiny a etnologie) s panelem č. 409 (starší dějiny a archeologie) v rámci Grantové agentury ČR, což mj. i díky tomu kroku nakonec neuskutečnilo; poslední významnější zapojení do veřejné debaty přišlo v souvislosti s diskuzemi kolem tzv. zákona o třetím odboji, kdy se stal jedním z hlavních iniciátorů semináře *Soudobé dějiny – média – politika a jejich místo v demokratické společnosti* (Praha, 4. října 2010) a také jedním z prvních signatářů *Stanoviska historiků k návrhu zákona o třetím odboji* (viz <http://www.zakonotretimodboji.cz/>, citováno 19. 1. 2011).

řadě dokázal svým nadšením pro mezinárodní spolupráci „nakazit“ také své okolí (a také se efektivně zasloužit o pravidelné výjezdy svých spolupracovníků), což bylo nezbytným předpokladem k tomu, aby se nestal pouhým „osamělým běžcem“ (a „zahraničním věrozvěstem“) uprostřed „rybníčku“ ryze české vědy. Také díky tomu se výstupy jeho a jím vedených týmů stávaly ve srovnání se zahraničím nejen konkurenceschopnými (co do kvality i množství), ale v jistých ohledech se dokonce staly průkopnickými (např. co do „velikosti“ projektů či v oblasti organizace a produktivity práce). Nikoliv náhodou byl proto Mirek v mexické Guadalajaře na mezinárodním kongresu v roce 2008 osloven s nabídkou na členství ve výkonném výboru stavovské International Oral History Association (IOHA), a na pozici regionálního zástupce pro Evropu v něm také posléze mezi lety 2008–2010 působil. Symbolickou odměnou pro Mirka a jeho spolupracovníky se pak stalo získání pořadatelství dalšího, 16. ročníku, IOHA kongresu v Praze v červenci 2010. I přes organizační obtíže (způsobené zejména finanční krizí a neochotou vybraných členů české veřejné politické reprezentace podpořit tuto akci globálního významu), se nakonec podařilo kongres nadmíru úspěšně uskutečnit a v jejím průběhu byl Miroslav Vaněk zvolen na léta 2010–2012 „prvním mezi rovnými“, tj. IOHA prezidentem.¹¹⁵ Cesta z „malého města“ na pomyslný akademický Olymp jakoby se uzavřela.¹¹⁶ Objektivně řečeno, nezbyvá než si za pomoci parafráze slov Winstona Churchilla vřele přát, aby to byl nikoliv začátek konce Mirkovy dráhy, ale naopak konec jejího začátku.

Možná se zeptáte, zdali výše popisovaný příběh nevypadá příliš jednoduše a schématicky, jako vystřižený z nějaké slaboduché telenovely s mnoha pokračováními? V reálně rovině je z mého osobního pohledu spíše opak pravdou. Jen sám pojednáván ví asi nejlépe, kolik větších či menších nezdarů, neúspěchů a nesnází si musel postupně prožít a následně je také vstřebat. Třikrát podávaná žádost o habilitaci, neúspěšné žádosti grantových projektů (včetně tří mezinárodních), zklamání po neúspěších v soutěži o různá ocenění za výsledky vědecké práce, vyčerpávající série mediálních vystoupení v době méně či více významných výročí, periodicky se opakující kritiky na výsledky práce osobní i týmové (trpělivě, leč energicky vyvracené) apod. To jsou jen „vrcholky ledovce“ problémů, jež přináší akademický život sám. Za jejich překonání vděčí Mirek (vedle stabilního rodinného zázemí) svému pozitivnímu vztahu k životu (a aktivnímu postoji v něm), kombinaci badatelského, pedagogického a komunikačního talentu a také postupně „objevovaným“ a „dozrávajícím“ schopnostem „manažera vědy“, jímž se možná místy trošku „proti své vůli“ stal. Především pak za veškerým jeho konáním je možné vidět poctivou a leckdy neúpornou každodenní práci (někdy hraničící až s workholismem), která je doprovázena principem přátelské otevřenosti v jednání, a to jak se spolupracovníky, tak i ve vztahu k širokému okolí ve snaze vyjít všem v maximální rozumné míře vstříc. A konečně je to Mirkova pokora a skromnost, která dle mých osobních zkušeností ještě z dob studií, ale také z posledních pěti let společného působení nedoznala změn. Nejenom česká věda by takových (ne)„obyčejných“ příběhů potřebovala mnohem, mnohem více.

¹¹⁵ Z ohlasů na kongres viz např. FREUND, Alexander. Conference Report: 16th International Oral History Conference. In: *Oral History Forum d'histoire orale* 30 (2010). (K dispozici na http://www.coh.usd.cas.cz/download/A.Freund-IOHA_2010_review.pdf, citováno 20. 1. 2011.) viz též McDOUGALL, Alison. 16th International Oral History Conference. Between Past and Future: Oral History, Memory and Meaning. In: *Word of Mouth*, Spring 2010, s. 14–15, 22–23. (K dispozici na <http://www.coh.usd.cas.cz/download/A.McDoughall-16thIOHA.pdf>, citováno 20. 1. 2011.)

¹¹⁶ Vzestup a výsledky české orální historie zosobněné v práci Miroslava Vaněka ocenil ve svém shrnujícím pojednání místopředseda AV ČR Jaroslav Pánek. Viz PÁNEK, Jaroslav. Non multa, sed multum. Humanitní a společenské vědy v České republice 1990–2010. 2. Část. In: *Akademický bulletin* 10, 2010, s. 8–11 (K dispozici na <http://abicko.avcr.cz/cs/2010/10/05/index.html>, citováno 20. 1. 2011). Dalším z dokladů uznání M. Vaňka v mezinárodní odborné komunitě budiž příspěvek do prestižního souboru statí z oblasti orální historie. Viz VANĚK, Miroslav. Those Who Prevailed And Those Were Replaced: Interviewinw On Both Sides of A Conflict. In: RITCHIE, Donald. A. (ed.) *The Oxford Handbook Of Oral History*. Oxford : Oxford University Press 2011, s. 37–50.

From a High School Teacher to the President of IOHA:

A Short Biographical Sketch of Miroslav Vaňek

It is always tricky to write a profile especially when the person is still alive. To describe the complexity of a man's destiny in its completeness is a hardly attainable ideal to which all the biographers try to get near as near as possible. There is no doubt that biography is one of the most difficult historiographic genres. Besides, the understanding of some things in a person's life is more difficult when the pilgrimage through their life is still an open chapter of his life (we hope that in Miroslav's case it will be open as long as possible). Despite this cautiousness we attempt to make a small biographical sketch.¹¹⁷ We hope we will be able to describe the most distinctive features (mostly professional) of the life of a historian, a pedagogue, an academic and a "functionary" whose life story could be, with a little exaggeration, considered an example of the "Czech dream" made a reality. A path from behind of a teacher's desk to the presidency of IOHA...

Whether we like it or not, the family and our birth place influence us for the rest of our lives. Miroslav Vaňek was born on 11th March 1961 in Teplice, North Bohemia, former Czechoslovakia. Teplice is a well-known spa city, where throughout the ages famous personalities such as Russian tsars Peter I and Alexander I, the Austrian emperor Franz I, Frederick William III the king of Prussia or other renowned people like Giacomo Casanova, Johann Wolfgang Goethe, Ludwig van Beethoven, Frederick Chopin, Ferenc Liszt or Richard Wagner stayed. Miroslav Vaňek inherited from his parents an easy-going character and positive relation to people, great communication skills, and also he was predestinate to become a teacher. Northern Bohemia, a dynamic region which has undergone many changes during the 20th century, has given to Miroslav an inclination for urban life style, a passion for rock music¹¹⁸ and for sports as well as some health

¹¹⁷ This article was born as a part of and in the framework of the Project *Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace: životopisná vyprávění*. (*The Czech Society in the Years of the So-called Normalization [after 1968] and Transformation [after 1989]*). Project number P410/11/1352 financed by Czech Science Foundation GA ČR 2011–2015.

¹¹⁸ According to Miroslav's personal testimony, in the years 1982 -1984 he was organizing public (but informal) events where rock music was played..

problems. He also gained there a desire for learning new things, looking for new information and meeting new people and new places.

The geographical extent of Miroslav's life is really remarkable. In Klatovy (Czech Republic) he graduated from high school and met his future wife Ivana (teacher and primary school headmaster); in Pilsen (Czech Republic) he obtained his University degrees in various fields of study (Primary School Pedagogy, Pedagogy and Psychology, Czech Language and History). In Prague he got his first job as a primary school and later as a high school teacher – initiated his work in an academic institution and achieved his habilitation qualification in Politology. His son Ondřej was born there. Earlier in Olomouc Miroslav had gotten his Ph.D degree in Czech and Czechoslovakian History. In Chapel Hill (North Carolina, USA) he was employed by the local University. The Silesian city of Opava was the witness of Miroslav becoming a Professor in the history field focused on Czech and Czechoslovakia history.¹¹⁹ The list of the places above suggests that Miroslav Vaněk does not really belong to that kind of people who spend all their lives on one place. The remarkable adaptability and also the persistency to assert himself in new places or situations belong to Miroslav's qualities which are a part of his life.

Apart from having witnessed moments and events which documented their era Miroslav Vaněk started his career of a historian at the Faculty of Education in Pilsen. There he successfully presented his M. A. diploma work focused on circumstances of the fall of communism in Pilsen in 1989. Due to his interest in history of the Velvet revolution (and specifically in the notes and reports produced by the President's Office, then Václav Havel's) Miroslav – still a Prague high school teacher – got in touch with historians from the Institute of Contemporary History (later AV ČR – Czech Academy of Sciences), some of them founders of this institution. There was Milan Otáhal and Vilém Prečan, then the Head of the Institute, both members of the Czechoslovak dissident movement of the 1970s and 1980s. In 1992 Miroslav accepted the offer to work as a researcher in the Institute of Contemporary History and he has been working there ever since. His first works referred to the Velvet Revolution of 1989, one of them analyzing the results of public opinion polls carried out before November 1989.¹²⁰ Although he was primarily expected to investigate the economic and social history before the 1989 change in Czechoslovakia (mainly because the political history had already been investigated on by other researchers), Miroslav found his own field of his interest and he was able to

¹¹⁹ Structured professional curriculum vitae of Miroslav Vaňek can be found on the web pages on his own home work place, Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. See <http://www.usd.cas.cz/cs/pracovnici/miroslav-vanek> (quoted 16. 1. 2011).

¹²⁰ See VANĚK, Miroslav, *Veřejné mínění o socialismu před 17. listopadem 1989: Analýza výsledků výzkumu veřejného mínění prováděných ÚVVM od roku 1972 do roku 1989 (Public Opinion about Socialism Before November 17, 1989: Analysis of the Results of the Polls Carried Out by the Institute for Analysis of the Public Opinion from 1972 to 1989)*. Praha: Maxdorf, 1994, 59 p..

convince his superiors about its meaningfulness. : Environmental issues and the ecology movement in Czechoslovakia.¹²¹

Another favorite topic of Miroslav's has been the young generation (mostly university students) of the 1980s and 1990s, which he started to research on together with his colleague Otáhal. The project "Students in the Era of the Fall of Communism in Czechoslovakia – biographical interviews (1996–1998)", supported by the Czech Academy of Sciences Foundation (GA AV ČR) became a turning point in Miroslav's career and a breakthrough for Czech oral history. This was the first time when the oral history methodology was used in historical research, with consistency and according to the professional standards common in Anglo-Saxon countries, Germany or Austria. Later on and in consequence of the project's success, a team of oral history researchers from the Institute and elsewhere was formed. Luckily, the team was able to avoid problems typical of many Czech research teams of that time – methodology inaccuracies, unfamiliarity with international trends and also a limited Prague-centric perspective. Even though the team members were still learning about the method and its proper use and were only gaining their first experiences in the field a "how to work" model was born. Further developed in the following years, the model is still being used by Czech oral history researchers (at least those who work at the Institute of Contemporary History) (these days. Most importantly, the results of the "student" project attracted the attention not only of numerous specialists from the Czech Republic and abroad but also of many "non-professionals" and general public.¹²²

Thanks to the success of this project, other projects with the name of Miroslav Vaněk as lead-researcher came to existence.¹²³ His ability to lead a research team and to make new people join in the research activities (including PhD and Master students of both sexes), thus creating a colorful intergenerational and interdisciplinary team with a professional and yet human attitude) represented an

¹²¹ See VANĚK, Miroslav, *Nedalo se tady dýchat: Ekologie v českých zemích v letech 1968 až 1989*. (Trouble Breathing. Environmental Issues in Czechoslovakia in the Years 1968–1989) Praha: Maxdorf, 1996. 170 p.

¹²² Especially in OTÁHAL Milan – VANĚK Miroslav, *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu životopisná vyprávění*. (A Hundred Student Revolutions: Students in the Era of the Fall of Communism in Czechoslovakia: biographical narratives) Praha, 1999.

¹²³ Among the most important ones, let us mention *Kulturní a společenské aktivity mladé generace a cesta k občanské společnosti* (Cultural and Social Activities of the Young Generation. A Path towards Civil Society) funded by Czech Academy of Sciences Foundation 1999–2001; *Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Životopisná interview*. (Political Elites and Dissident Movement in the so-called Normalization Years. Biographical Interviews) Czech Academy of Sciences Foundation 2002–2004 *Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace. Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence* (An Insight into the Czech Society in the Era of the so-called Normalization [1969–1989]. Biographical Narratives of the Members of the Working Class and the Intelligentsia) funded by Czech Academy of Sciences Foundation 2006–2008. The most recent project *Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace: životopisná vyprávění* (Czech Society in the Era of the so-called Normalization [1969–1989] and Transformation [after 1989]: Biographical Narratives) is still in progress and is financed by the Czech Academy of Sciences Foundation (2011–2015).

important “key to success” and stood at the birth of a long-term research project focused on the era of the so called «normalization» (after 1968) and the fall of communism in Czechoslovakia. It is probably useless to say that not all of the projects were based on interviews analysis and interpretation but the focus of interest of that mentioned above shifted to this field more and more frequently.¹²⁴ The oral history itself, as well as its terminological and methodological aspects which soon started to be discussed, became closely connected to Miroslav’s name and even more so after Miroslav had published several fundamental oral history studies, handbooks, textbooks and manuals.¹²⁵

From a general historiography point of view, it was also thanks to Miroslav Vanek’s efforts that a new historiography movement mapping the events of the so called “small history” (study of less visible population groups and processes which up till then had mostly been omitted or even completely ignored by historians) was formed in the Czech Republic. . Although that fact was not initially clear, it represented an essential contribution to and an important shift of focus for the Czech and Czechoslovak contemporary history research (political, social and cultural history). The fact that the interviews collections have been archived and remain available for the future generations is an important heritage of all the oral history projects that were carried out.¹²⁶ The results of the oral history work, both Miroslav’s own and the ones carried out by his team, were accepted with different reactions by both the professional and general public, may they have been enthusiastic, positively tuned, dispassionate and constructively critical, negative, or even negativistic. Could those viewpoints be objective or not, the truth is that the reactions were never indifferent and only time will help us to evaluate them “unemotionally.” The institutionalization of the oral history method along with the creation of the Oral History Center as one of the Departments of the Institute of Contemporary History

¹²⁴ See for example VANĚK, Miroslav et al : *Ostrůvky svobody: Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu* (Islands of Freedom. Cultural and Civil Activities of the Youth in Czechoslovakia of the 1980s). Praha, 2002 (editor and co-author); VANĚK, Miroslav – URBÁŠEK, Pavel, *Vítězové? Poražení? Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Životopisná interview* (Winners? Losers? Political Elites and Dissent During the So-called Normalization. Biographic Interviews. 2 volumes). Praha, 2005. (editor and co-author). VANĚK, Miroslav (ed.): *Mocní? A bezmocní? Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Interpretační studie životopisných interview*. (Helplessness of the Powerful and Power of the Helpless: Political Elites and Dissent During the Period of the So-Called Normalization – Interpretation Essays of Biographic Interviews.) Praha, 2007. VANĚK Miroslav (ed.), *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. (Ordinary People...?! An Insight into the Life of the «Silent Majority». Biographic Narratives of Members of the Working Class and the Intelligentsia) 3 volumes. Praha 2009. VANĚK Miroslav, *Byl to jenom rock’n’roll? Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989* (Was it Just Rock’n’Roll? The «Other» Music in the Communist Czechoslovakia.1956–1989) Praha, 2010.

¹²⁵ VANĚK, Miroslav et al . *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. (Oral History. Methodological and «Technical» Procedures). Olomouc, 2003 VANĚK, Miroslav, *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin* (Oral History in Contemporary History Research). Praha, 2004,. VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana, *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie* (Listening to the Voices of Memory: Theoretical and Practical Aspects of Oral History). Praha, 2007.

¹²⁶ The collections are listed and can be found at http://www.coh.usd.cas.cz/pages_cz/sbirky.htm.

in 2000 (with Miroslav Vaněk appointed as its Head) represented an important success and marked another turning point for oral history in the Czech Republic. Thank to the friendly attitude of the management (namely Oldřich Tůma, the Institute's President) that is how the first oral history home in the Czech Republic was created and developed similar to those abroad (above all in the Western Europe). And again thanks to Miroslav's lively attitude, the Center began to promote a wide range of research-related activities: teaching, , popularization, archiving).

One of these activities was pedagogical work at universities. At the turn of the millennium this definitely was not a commonplace among the "gownsmen" of the Academy of Sciences, as at that time there was a relatively large gap even in mutual contacts, not mentioning the interest in tuition itself, between the "exploratory" Academy and the "educational" universities. Loyal to his family tradition, to the ethos of a pedagogue and also because of his affection for handing over the knowledge and experience to the younger ones, Miroslav became a pioneer at his workplace. But his course was somewhat paradoxically inverse compared to the usual way of many of his colleagues – he first set out to teach abroad (2000, 2004 - University of North Carolina at Chapel Hill, USA), later he was teaching foreign students arriving at our country (since 2001 – Collegium Hieronymii Pragensis, Prague) and only after that he started to teach at the Czech and Moravian Universities (2002-2003 – the Department of History, College of Philosophy, University of Palacký, Olomouc; 2002-2003 – the Institute of Czech History, College of Philosophy, Charles University, Prague; 2003-2008 - the Institute of Political Sciences, Faculty of Arts and Philosophy of Charles University, Prague). Since 2005 he has been giving lectures at the Faculty of Humanities (Charles University in Prague), a place where he most visibly "dropped the anchor". Because of his lectures and courses being very well received (plus his organization and diplomatic skills) and thanks to the long-lasting support of the Faculty Headquarters, a Master Program in Oral History – Contemporary History was accredited by the Czech Ministry of Education in 2008.¹²⁷ Miroslav as a historian and expert is nowadays very hard to imagine without his second job of a university pedagogue. According to the progress during last few years it is possible to say that he literally enjoys his 'double role' of a "mediator" between the world of science and the world of education and he is also very successful in this sphere.

Miroslav Vaněk has become involved in many other professional activities connected with his profession, in which he excelled as a skilful negotiator and an 'academical diplomat' with a huge scale of contacts from many various fields of study, regions and other domains of human activities. Not counting his function in Institute of Contemporary History (Scientific and Institutional Council)

¹²⁷ For more information about the Faculty visit : <http://www.fhs.cuni.cz/ohsd/>

Miroslav excelled as a long-time member of the Czech Science Foundation committee, in which he has been at the head of the field committee for Social sciences since 2007.

His great negotiating abilities and also the abilities for making compromises started asserting themselves proportionally to gradual ascent of grants which were intended for the funding of the basic researches. It was mainly thanks to his initiative that the Czech Oral History Association (COHA) was established in 2007¹²⁸ It is hard to imagine the work of the Association without Miroslav's visions and contacts. During the four years of its existence approximately 30 institutional members and nearly 70 individual members have joined the Association.. Later, at the end of 2008, Miroslav was also elected leader of the newly established National Committee of Oral History (affiliated to the Czech Academy of Sciences).¹²⁹ In the summer of 2009, moment at which the Czech Academy of Sciences was in real existential danger (due to financial restrictions caused by the financial crisis), Miroslav was nominated a member of the Council for Cooperation with Universities and Preparation of Future Academic Researchers.,.¹³⁰

Apart from these activities Miroslav has been persistently dedicating his time to popularization of scientific and pedagogical work in the mass media of all kind.¹³¹ Above all we have to underline his cooperation with public media specifically the Czech Television where he regularly appears as a guest or assists with creation of some popular TV programs (*Historie.CS*, *Retro* etc.). During 2010 Miroslav was active as a TV moderator in *Rendez-vous* a Czech TV program where he mostly moderated discussions with social scientists and historians and other experts in humanities. Despite a difficult broadcasting time which could influence the ratings, it was one of the few cases when a historian was able to create his own TV program in the live broadcast.¹³² Another part of Miroslav's efforts to popularize history are his public lectures on diverse history topics given to general public (from school children to the oldest people interested in history) at schools, archives, museums and other culture institutions in Bohemia, Moravia and Silesia. It is necessary to point out that he paid attention to all these presentations and following discussions with the same verve and concentration as to his own university courses or presentations at prestige conferences. In short, none

¹²⁸ For more information about COHA see <http://www.oralhistory.cz/>.

¹²⁹ For more information about the National Committee of Oral History see http://int.avcr.cz/cs_narodni_komitety/.

¹³⁰ See

http://www.avcr.cz/o_avcr/struktura/poradni_organov/Rada_pro_spolupraci_s_vysokymi_skolami_a_pripravu_vedeckych_pracovniku_AV_CR.html.

¹³¹ In the years 2007 -2010 Miroslav Vaňek has made 72 appearances in the media as expert in oral history and contemporary history. .

¹³² Altogether he moderated eleven shows. During the 16th IOHA Congress in Prague the leading oral historians Donald A. Ritchie, David K. Dunaway and Janis Wilton appeared as guests in the *Rendez-vous* studio.

of his lectures is too “small” for him to give it less attention. Another of Miroslav’s characteristics rather unusual among historians who often try to keep distance from current events in the society , (thus hoping to maintain an objective perspective) is that Miroslav has always been ready to get involved in questions connected with his professional activities as a – in Raymond Aron’s terms – “committed observer”. It is necessary to mention, however, that he has not always been successful. In any case he has always done so without political ambitions with good will and openness to a constructive dialogue with the opponent.

One of the last remarks should be dedicated to the international dimension and feedback of Miroslav’s work as they make him so much different from his peers not only in his homeland but also abroad. Since the very beginning of his scientific career there has been a very beneficial tendency (a feature not very typical of the Czech environment) to exhibit and promote the results of his work and to maintain contacts with experts from abroad, at the same time becoming part of the international oral history network. From the very first modest steps at international conferences, we were witnessing a continual forming of a historiographer distinguished and respected within international scientific spheres – in the Central-European environment at first, then in the Euro-American and finally in the global context.

Even though he has never been through any special linguistic training, Miroslav managed to master foreign languages (namely English) to an extent exceeding a great number of his more trained colleagues. It may have been endorsed by his friendly, communicative and easy-going character and also by the favorable conditions offered to a researcher from Eastern Europe. Whatever the reason, Miroslav’s ability to respond to the demand induced by foreign experts and academic communities (i.e. students and other academic officials in the first place) must not be attenuated. The reports, lectures and courses on chosen topics related to contemporary Czechoslovakian history were based on Miroslav’s own research and he managed to present them in a very attractive manner, too. In this respect, his long-term lecture stays (they were by no means primarily research travels) in the US appear to be crucial. He was figuratively “thrown” into the whirl of life abroad and he managed to work on himself to an incredible extent and to gain confidence and motivation necessary for further doings. Last but not least, he succeeded in “infecting” his environment with his enthusiasm for international cooperation (he also has merit in regular international attendances of his colleagues) which was an essential step to his not becoming a “lonely wolf” or “a big fish” in the small pond of purely Czech (and Central European) science. Therefore his own outcomes and the ones of the teams he had lead became not only competitive (both in quantity and quality) but also ground-breaking (e.g. as far as the extent of projects or the field of organization and work-productivity are concerned) in comparison to foreign countries. It was not by accident that at the international oral history congress in

Guadalajara (Mexico) in 2008, Mirek was offered a membership in the Executive Committee of the International Oral History Association (IOHA) at the position of a regional representative for Europe, in which he eventually officiated between 2008 and 2010. Later, holding the next 16th annual IOHA congress in Prague in July 2010 presented a symbolic reward for Miroslav and his associates. Despite some organization difficulties (caused namely by the financial crisis and reluctance of some of the Czech political representatives to financially support this significant event), they succeeded in organizing the congress. During the congress, Miroslav was elected “first among equals”, i.e. the IOHA President¹³³ for the years 2010–2012. The passage from a small town to the imaginary academic paramount seems to have come to an end.¹³⁴ Paraphrasing Sir Winston Churchill, we cannot but wish warmly for this not to be the end, not even the beginning of the end but perhaps the end of the beginning” of Miroslav’s career.

One might question the story above for being too simple and sketchy or as though it was cut out of a simple-minded soap opera. In my opinion, the truth is quite the opposite and only the man discussed himself knows how many smaller or bigger failures, setbacks and difficulties he must have been through. There was a habilitation application given in three times, several unsuccessful project applications (including three international E. U. ones submitted in collaboration with Polish, Hungarian, Slovak, Croatian and Slovenian colleagues), disappointment of the unsuccessful scientific work competitions, an exhausting series of media appearances during more or less important jubilees, repetitive criticism on the work results (both team and individual), which was patiently yet energetically rebutted etc. This is only the tip of the problem iceberg brought on by the life of an academician. Apart from a stable family background, Miroslav triumphed over all this due to his positive attitude to life (and an active way of living it as well), a combination of research, pedagogical and communication talent. Little by little, he also discovered and developed (partially unwillingly) the

¹³³ For reports on the congress see for example FREUND, Alexander: *Conference Report: 16th International Oral History Conference*. In: Oral History Forum d’histoire orale 30 (2010), available at http://www.coh.usd.cas.cz/download/A.Freund-IOHA_2010_review.pdf, or McDOUGHALL, Alison: *16th International Oral History Conference. Between Past and Future: Oral History, Memory and Meaning*. In: Word of Mouth, Spring 2010, pages 14–15, 22–23, available at <http://www.coh.usd.cas.cz/download/A.McDoughall-16thIOHA.pdf> or MORÁVKOVÁ, Naděžda: *XVI. mezinárodní konference orální historie : Mezi minulostí a budoucností, Praha 2010 / XVIth International Oral History Conference: Between Past and Future, Prague 2010*. In: Memo 2011, n. 1, page 111.

¹³⁴ The ascent and the results of oral history in the Czech Republic, personified in the work of Miroslav Vaněk were appreciated by the Czech Academy of Sciences Vicepresident Jaroslav Pánek in his summary paper, see PÁNEK, Jaroslav: *Non multa, sed multum. Humanitní a společenské vědy v České republice 1990–2010 (Humanities and Social Sciences in the Czech Republic in the Years 1990–2010)*. 2nd part. In: Akademický bulletin (Academic Bulletin) n. 10, 2010, p. 8–11 (available at <http://abicko.avcr.cz/cs/2010/10/05/index.html>). Another evidence of Vaněk’s acknowledgement in the community of international experts is his contribution to a prestigious collection of essays on oral history. See VANĚK, Miroslav: *Those Who Prevailed And Those Were Replaced: Interviewing on Both Sides of a Conflict*. In: Donald A. RITCHIE (ed.): *The Oxford Handbook of Oral History*. Oxford University Press 2011, pages 37–50.

abilities of a “science manager”. Above all, the crucial part of his success consists in honest and tireless everyday work (sometimes on the verge of workaholism) accompanied by the principle of friendliness attitude towards both his colleagues and the broad public in effort to satisfy all at the most reasonable extent. Finally, Miroslav’s humility and modesty need to be mentioned as neither of these two qualities of his have suffered a change since the days of my own student years. Such (un)“common” stories are still needed not only in the Czech scientific environment...

Translated by Kateřina Sýkorová

Recenze / Reviews

Cheryl le s Roux: Teaching Oral History: Experiences in formal and informal education (*Kateřina Lejsková*)

Cheryl le s Roux působí na Pedagogické fakultě Jihoafrické univerzity v Pretorii, na Oddělení pro další vzdělávání učitelů. Její článek Výuka orální historie: Zkušenosti ve formálním a neformálním vzdělávání byl prezentován na 16. Mezinárodním kongresu IOHA v červenci 2010 v Praze. Autorka se ve svém příspěvku zabývá výukou orální historie v postgraduálním programu na Jihoafrické univerzitě. Začíná stručným, ale pochopitelným popisem struktury univerzity, která mimo jiné poskytuje vzdělání dálkovou formou v univerzitním postgraduálním programu Honours Bachelor of Education. Autorka se věnuje organizaci tohoto programu, což je vzhledem k rozdílnosti jihoafrického školství velmi přínosné a čtenář si tak může udělat představu, v jakém prostředí je orálně historická metoda v zemi využívána.

Největší pozornost je soustředěna na modul „Jihoafrické vzdělávání v kontextu“, určený pro studenty Hounours Bachelor of Education, tento modul je rozdělen na dvě hlavní části Srovnávací a mezinárodní vzdělávání a Historii vzdělávání. Právě tato druhá sekce se věnuje vzdělávání v Jihoafrické republice v historickém, sociální, politickém a ekonomickém kontextu (str. 5). Při studiu tohoto programu využívají studenti kromě jiných metod, především orální historii. Sama historie Jihoafrické republiky nabízí mnoho témat pro orálně historický výzkum, zvláště doba apartheidu stojí v popředí zájmu výzkumníků. V programu Jihoafrické vzdělávání v kontextu se klade důraz na výuku před rokem 1994 a narátory se velmi často stávají učitelé.

Cheryl le s Roux se dále věnuje výuce orální historie a úskalím, které přináší její výuka v dálkovém studijním programu. Uvádí několik příkladů formulářů pro studenty včetně návrhů témat, přidělení známek za různé rubriky a příklad zadání úkolů. Ke každému z formulářů je přiřazeno vysvětlení, jaké bylo jejich zařazení v procesu výuky a jak se dále využívaly. Tato část může být velkým přínosem také pro učitele orální historie u nás a dále může sloužit jako srovnání výukových metod v mezinárodním kontextu.

Autorka se nevyhýbá ani problémům, se kterými se mohou studenti při rozhovorech setkat. Důraz klade na přípravu před rozhovorem, ale také chování studentů při rozhovoru s narátorem. Obzvláště v prostředí Jihoafrické republiky musí studenti překlenout mimo jiné i sociální otázky a také z tohoto důvodu je dodržování zásad rozhovoru i dobrého chování klíčové pro navázání důvěry mezi tazatelem a narátorem. Domnívám se, že její poznámky mohou být velmi dobře využity v orálně historickém rozhovoru a zejména studenti by se měli vyvarovat chyb zde zmíněných.

Na závěr článku jsou uvedena doporučení pro výuku orální historie. Na základě mnoha provedených rozhovorů a také interakcí od studentů se detailněji upravují témata výzkumu. Cheryl le s Roux zdůrazňuje potřebu dále pracovat se studenty, z nichž některým se bohužel nedaří překonat v rozhovoru bariéry. Nicméně problémy se objevují také při transkripci rozhovorů a následné analýze informací.

Přes uvedené problémy, se kterými se program potýká, Cheryl le s Roux hodnotí orální historii jako jednoznačně pozitivní metodu umožňující studentům lépe pochopit vlastní historii a navíc se studenti sami aktivně účastní svého vzdělávacího procesu.

Článek není podle mého názoru přínosem pouze pro vyučující orální historie, ale i pro samotné studenty. Přináší mnoho zajímavých podnětů, které se v orální historii dají využít kdekoliv, nejen v Jihoafrické republice.

Zdroj: ROUX le's, Cheryl. Teaching Oral History: Experiences in formal and informal education. In: [CD] 16. mezinárodní kongres IOHA v Praze. Conference Papers.

Orální historie v historiografii / Oral History in Historiography (Miroslav Breitfelder)

Jak lze využít metodu orální historie v dějinách dějepiscectví? V roce 2009 zahájila Naděžda Morávková z Katedry historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni v nakladatelství viaCentrum publikaci ediční řady Historikem ve dvacátém století. První svazek byl vlastně sborníkem ze studentského kolokvia věnovaného významnému českému historikovi Františku Grausovi, který jakoby byl přímo exemplárním příkladem hektické životní i vědecké cesty dvacátým stoletím. Druhý svazek je motivován osudy historika na první pohled velmi vzdáleného osudům Františka Grause, neboť jejich nositelem je vědec žijící sice ve stejnou dobu, ale na opačné polokouli, nicméně, začteme-li se pozorně, brzy zjistíme až zarážející podobnost. Oba zažili několik proměn vědeckého establishmentu, oba žili v totalitním režimu, oba museli sami dojít k přehodnocení svých mladických radikálních myšlenek. Druhý svazek je věnován osudům jihoafrického poválečného historika Alberta van Jaarsvelda, zeměpisně Grausovi nesmírně vzdáleného, vším ostatním mu však velmi blízkého. Práce je překladem z anglického originálu autorů Alberta van Jaarsvelda mladšího a F. A. Moutona.

Edice byla zahájena se záměrem zprostředkovávat na konkrétních životních příbězích vybraných zajímavých historiků specifičnost dvacátého století v oblasti dějepiscectví, přiblížit složité podmínky odborné kariéry, které dvacáté století vědcům nachystalo. Edice bude přinášet vyprávění o historických statečných a silných, kteří dokázali čelit tlakům své doby, o historických, jež doba pohltila, o peripetiích, které znamenala dráha historika v době nedávno minulé. Jednotlivé svazky přinášejí a budou přinášet nejen životní příběhy, ale také budou shromažďovat, mapovat a analyzovat díla těchto vybraných historiků. Kritériem pro výběr jednotlivců nejsou hlediska národní ani lokální příslušnosti, i když plzeňskému regionu bude věnována zvláštní pozornost, nejsou to hlediska odborné či ideové orientace, ale především nevšednost osudů či výrazný nepoměr mezi odborným a osvětovým přínosem a ohlasem historikova díla a povědomím o jeho významu. Tedy zejména osudy neprávem zapomenutých či přehlížených vědců. Dvacáté století bylo plné zvrátů, které v oblasti humanitních věd vždy znamenaly výměnu vědeckého establishmentu. Při četnosti těchto zvrátů nebylo možné, aby jedno paradigma vydrželo celou kariéru vědce. Právě naopak, vědec dvacátého století prošel třemi, čtyřmi i více odbornými zvraty. Jak bylo možné v takových podmínkách vybudovat kariéru, jak bylo možné zachovat kontinuitu bádání, jak bylo možné zůstat historikem ve dvacátém století? Nejen na tyto otázky se budou jednotlivé svazky edice, přinášející zajímavé životní příběhy z dějin novodobé historiografie, snažit nacházet odpovědi.

Prameny k textům budou čerpány jednak klasicky z fondů příslušných archivů, z osobních pozůstatostí i z fondů institucí, dále přímo z děl autorů, ale také poněkud netradičně, a to metodou orální historie, tedy rozhovory s pamětníky. Metoda se zatím nejvíce osvědčila právě v kombinaci s klasickým archivním pramenem a studiem díla. Písemné prameny (fotografie, korespondence apod.) např. výborně slouží jako motivace a „osvěžovač paměti“ narátorů. Narátoři pak pomáhají s identifikací obsahu fotografií, v případě nečitelnosti pramene pomáhají odhalovat omyly, ke kterým může klasický pramen zavádět, ale také naopak klasický pramen koriguje pamětníkovy omyly. Některá ze zvolených témat by ani bez pomoci orální historie nebylo možné zpracovat, neboť klasický pramen v mnohých případech není ještě k dispozici z důvodu ochranné časové lhůty u nejnovějších osobních dokumentů, či se dochoval minimálně nebo vůbec. Pak je pamětník jediným zdrojem a spolu s dílem zkoumaného historika tvoří základní kámen bádání. Edice spolupracuje se Střediskem orální historie SOHI při Katedře historie FPE ZČU v Plzni, a to jak metodologicky, tak v oblasti kolekce informací, jež jsou shromažďovány v datábázi střediska SOHI.

V roce 2010 byly vydány tři svazky edice. Svazek č. 3 je věnován životu, práci a významu dlouholetého vedoucího Archivu města Plzně a špičkového experta v oblasti plzeňské historiografie, jehož odkaz bude jen těžko v dohledné době překonán - Miloslava Bělohlávka. Bělohlávkův význam nespočívá jen v obdivuhodné šíři jeho odborného záběru v oblasti regionu i v oblasti obecné metodologie regionální historiografie, ale především v jeho trpělivé osobní statečnosti a neutuchajícím vědomí jakéhosi poslání, s kterým dokázal přes veškerou nepřízeň doby vybudovat základy moderní Plzeňské historické školy. Duch jeho díla přetrvává v dějepisectví Plzně dodnes a dlouho patrně ještě bude přetrvávat. Text svazku vznikl původně jako diplomová práce. Student měl k dispozici nanejvýš povolané pamětníky, což Miloslava Bělohlávka paní Danuši Bělohlávkovou a rodinného přítele Bělohlávkových a dlouholetého Bělohlávka spolupracovníka, univerzitního profesora Tomáše Jílka. Práce je hodnotná zejména po stránce faktografické, neboť přináší některé informace, jež byly publikovány úplně poprvé. Autor Karel Adámek měl také možnost využít něco z bohatství osobní pozůstatosti M. Bělohlávka, jež se nachází ještě z větší části v osobním archivu paní Danuše Bělohlávkové.

Další, v pořadí již čtvrtý svazek edice, přináší životní příběh Bělohlávka předchůdce a učitele a současně i osobního přítele, Fridolína Macháčka. Autorkou je Veronika Hoffmannová. Nejsou to jen Macháčkovy zásluhy odborné, které vedly v tomto případě k výběru a zařazení do edice, ale také nesmírná osobní statečnost a jeho kvality lidské. Právě na osudech tohoto vědce můžeme dvacáté století s jeho zvraty a peripetemi sledovat přímo čítankově. A Fridolín Macháček ve všech obdobích obstál, i když zaplatil vždy nemalou cenu.

Pátý, zatím poslední, svazek je věnován Václavu Jílkovi, historikovi, literárnímu vědci a pedagogovi, který patří nezaslouženě do oblasti poněkud „zapomenutých“ plzeňských odborníků. Studie vychází z obdivuhodného množství pramenů, autorka Lucie Böhmová čerpala ze všech archivních fondů, které ve vztahu k tématu vypátrala, prostudovala poctivě celé Jílkovo dílo a vyzpovídala podrobně dostupné a ochotné žijící svědky. Naznačuje, jak může dojít k pomnutí a následnému zapomenutí zajímavých a cenných vědeckých objevů, pokud jejich autor není přímou součástí dobového vědeckého establishmentu, nebo v jeho řadách nemá dostatečnou oporu, aby jeho výzkum byl řádně povšimnut.

Zprávy / Chronicle

XVI. mezinárodní konference orální historie : Mezi minulostí a budoucností, Praha 2010 / XVIth International Oral History Conference: Between Past and Future, Prague 2010

Naděžda Morávková

Ve dnech 7.–11. července 2010 se konala v prostorách pražské Vysoké školy ekonomické vědecká událost nevšedního významu. Praha hostila 16. Mezinárodní konferenci orální historie. K účasti na konferenci se přihlásilo celkem 674 účastníků ze 64 zemí. Akce, nad kterou převzal záštitu bývalý prezident Václav Havel, je tak největší konferencí, která se v oblasti společenských věd v České republice po roce 1989 uskutečnila. Hlavním pořadatelem konference byla Mezinárodní asociace orální historie (*The International Oral History Association – IOHA*). Jedná se o světovou profesní organizaci sdružující vědce využívající této badatelské metody. K založení asociace došlo v roce 1996 ve švédském Goteborgu. Asociace vytváří fórum pro badatele a zájemce o orální historii, podporuje mezinárodní vědeckou spolupráci, přičemž se zároveň podílí na rozvíjení metodologických a etických standardů jejich práce. Zastřešuje též jednotlivé místní asociace, včetně České asociace orální historie, založené v roce 2007. To, že se Praha směla zhostit čestného úkolu hostitele tohoto mezinárodního kongresu, není jediným vyznamenáním pro mladou českou vědní metodu. Na závěr 16. Mezinárodní konference orální historie byl zvolen novým předsedou Mezinárodní asociace orální historie IOHA Prof. PaedDr. et Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D. Ve funkci tak Vaněk nahradí dosavadní prezidentku asociace, Španělkou Pilar Dominguez Prats.

Orální historie je kvalitativní výzkumná metoda užívaná ve společenských vědách, především historii, sociologii, politologii, antropologii, literární vědě, filmové vědě či psychologii (někteří její představitelé o ní hovoří jako o oboru či dokonce hnutí). Nejstručněji by se dala vystihnout jako obraz lidské minulosti popsany slovy pamětníka. Hlavním cílem této metody není získávání faktů, ale samotný subjekt rozhovoru a jeho individuální sdělení, osobní prožitky, rozhodování ve složitých i každodenních situacích či osobní motivace. (Z tiskové zprávy COHA)

Středisko orální historie při KHI FPE ZČU v Plzni se pražského kongresu aktivně účastnilo. Naděžda Morávková přednesla příspěvek *Pitfalls of oral history methods in the biographies of historians of twentieth-century*, Lucie Böhmová příspěvek *Usage of oral history in the history lessons in elementary schools*. Zastoupení SOHI doplnila ještě tajemnice Bc. Vladimíra Janovcová, studentka FPE ZČU. Činnost SOHI prezentoval nápadný poster *Call for partners in oral history research*. SOHI si přivezlo ze setkání mnohé zajímavé kontakty a náměty na spolupráci a projekty, nadějně vypadají i možnosti zahraniční výměny studentů a odborných stáží. Doufejme, že se podaří využít většinu těchto zajímavých šancí. Pojd'te s námi spolupracovat ☺.

21. mezinárodní kongres historických věd, Amsterdam2010 / 21th International Congress of Historical Sciences, Amsterdam 2010

Naděžda Morávková

Tento slogan ovládl na celý týden centrum Amsterdamu, neboť právě holandská metropole měla tu čest hostit 21. Mezinárodní kongres historických věd 2010. Tradiční vrcholné setkání světových historiků probíhalo ve dnech 22. - 28. srpna 2010, převážně v historických budovách amsterdamské univerzity. Pro slavnostní zahájení v neděli 22. 8. vybrali pořadatelé důstojné prostředí amsterdamského hudebního divadla. Po uvítacích projevech rektora University of Amsterdam prof. Karla van der Toorna a prezidenta Královské nizozemské akademie umění a věd prof. Roberta Dijkgraafa přednesl úvodní řeč *Voda a znalosti* prof. José Luis Peset, prezident Mezinárodního výboru pro historické vědy. Role vody v dějinách lidstva byla sjednocujícím tématem celého zahájení. Obzvláště zajímavě pojednali téma senegalský profesor současných dějin Ibrahima Thioub (Université Cheikh Anta Diop v Dakaru) a čínský profesor Bozhong Li (Tsinghua University, Peking). Thioub se zamýšlel nad souvislostmi mezi národnostními a mezistátními konflikty moderních dějin Afriky ve spojitosti se zápasem o vodu jako základní podmínku života na černém kontinentě. Bozhong Li prezentoval nový pohled na státotvornou roli vodstva v čínském starověku. Úchvatná byla kulturní vložka v podobě avantgardního holandského němého filmu *Déšť* z roku 1929 (režie Joris Ivens), jehož projekci doprovodila neméně avantgardní hudba známého holandského skladatele Huuba de Vriend z Haagu v progresivním aranžmá hudebního seskupení Kunst Uitschof Team z Leidenu. Speciální hudební nástroj nazvaný Rain Machine, navržený exkluzivně pro tuto příležitost, zde měl svou zdařilou premiéru.

Dalších pět dní probíhala v dvaceti prostorách amsterdamské univerzity jednání v sekcích. V sálech i na chodbách bylo možné při troše štěstí potkat takové kapacity jako Georga Iggerse, Giovanni Leviho,

Jürgena Kocku, Haydena Whita, Michaela Bibikova, Michaela Bentleyho, Lynn Huntovou, Margaret Jacobovou, Antonise Liakose a mnohé další. Nebylo možné ani zdaleka zúčastnit se všech lákavých prezentací a diskusí. Zdůrazním ty nejzajímavější z těch, které se mi podařilo vyslechnout. Sekci *Biografie a mikrohistorie* řídil případně Giovanni Levi, neboť italská historiografie je v tomto ohledu bezesporu v čele nejnovějších trendů. Životopisy a mikrohistorie zde byly představeny jako metoda, jež, slovy Leviho, „umožňuje mluvit o dějinách v obecné rovině, aniž by se ztratily zřetele individuální anebo naopak: popsat jednotlivé situace a osoby, aniž bychom upadli do generalizace stereotypů a aniž bychom ztratili ze zřetele širší pohled“. Velmi zajímavý byl příspěvek francouzského historika Prestona Perlusse o životních příbězích kupců a řemeslníků z jedné pařížské ulice v době francouzské revoluce. Jak se dalo očekávat, jednání sekce nakonec neminula rozsáhlá diskuse o poměru klasické a alternativní metody v současné historiografii a o možnostech a bariérách mikrohistorie a životopisů „obyčejného člověka“ v oblasti výpovědní hodnoty v historické odborné literatuře. Z dalších zajímavých sekcí zmíním *Národní dějiny a globalizace historie* pod vedením Susanne Popp, *Kdo vlastní historii?* pod vedením Richarda Vanna, *Obrazy, masmédia a historie* pod vedením Elisabeth Erdmann nebo neotřelé téma *Právo na smrt* pod skvělým vedením známé polské antropoložky a historičky Ewy Domanské. Není možné zde upozornit na všechna témata, která mě zaujala, nicméně za jakési vyvrcholení neobyčejného odborného zážitku z celého sympózia považuji páteční sekci *Význam dějin pro politiku a kulturu*, kterou vedl Frank Ankersmit a hlavní příspěvky přednesli Jürgen Kocka, Richard Vann, Hayden White a sám Ankersmit.

Celou konferenci provázely zajímavé přídatné akce, k nejlákavějším jistě patřil týden s Holland History House v Amsterdamském historickém muzeu s prohlídkami předních amsterdamských muzejí, historickými procházkami i projíždkami lodí, filmovým festivalem, kde se mimo jiné promítalo i české Ucho.

Bylo mi ctí reprezentovat Katedru historie FPE ZČU a Středisko orální historie SOHI při KHI FPE ZČU v Plzni a jeho nejnovější projekty *Hranice 1945 - 1989 ve vzpomínkách pamětníků a Být historikem ve dvacátém století* formou posteru a mnoha osobních setkání se zajímavými odborníky.

Historie žije a Amsterdam žil historií. Přejme si, ať se 22. kongres historických věd za pět let vydaří nejméně stejně skvěle jako ten amsterdamský.

Pokyny pro autory / Notes for Contributors

Časopis MEMO se zaměřuje zejména na výzkum historie metodou orální historie a dále na aplikaci této metody ve vyučování dějepisu. Žádaná jsou témata moderních dějin, zejména dějiny totalitních režimů, dějiny druhé světové války v paměti lidí, dějiny každodennosti ve 20. století, problémy menšin, regionální dějiny, dějiny dějepisectví, biografie, ale také novodobá ústní tradice a novodobý folklór ve výzkumu dějin. MEMO je velmi vstřícný a otevřený časopis, vítáme i další související témata, výzkum i aplikace.

Formální požadavky na text:

Články by měly být předloženy v elektronické podobě, v aplikaci Microsoft Word, e-mailem na adresu moravkov@khi.zcu.cz.

Prosím, použijte pouze základní styl.

Poznámky a odkazy uvádějte pod čarou na příslušné stránce, ne v textu, ne za článkem. Měly by být průběžně očíslovány v celém článku. První citaci uvádějte v plném rozsahu: SMITH, Robert. *Historie mléčných výrobků*. Plzeň : Západočeská univerzita, 2010, s. 22. Všechny následující odkazy by měly být uvedeny ve zkrácené formě: SMITH, Robert. *Historie mléčných výrobků*, s. 22. Použití latinského slova *ibid* nebo českého *tamtéž*, nebo zkratk jako *Loc.cit.*, *Op. cit.* apod. není povoleno. Je nutné přiložit abecední seznam plně citovaných zdrojů a literatury na konci článku.

Teoretické a metodologické studie v českém jazyce musí být v plném rozsahu přeloženy také do anglického jazyka.

Několik příkladů plných citací

(téměř všechny uvedené citace jsou fiktivní):

Citace knihy:

JUDD, Robin. *Contested Rituals: Circumcision, Kosher Butchering, and Jewish Political Life in Germany*. Ithaca : Cornell University Press, 2007. ISBN 13 9780801445453.

Citace kapitoly v knize nebo příspěvku ve sborníku:

HAUG, Karl Erik - ORVIK, Nils. Stormaktsgarantier og kollektiv sikkerhetsgaranti. In: BERG, Roald (ed.) *Selvstending of beskyttet*. Bergen : Fagbokforlaget, 2008. ISBN 978-80-876432-9, s. 23 - 42.

Citace článku v časopisu:

NAHODILOVA, Lenka. Communism modernisation an Gender, *Contemporary European History*, vol. 19, no. 1, February 2010, s. 37 - 55.

Citace z deního tisku:

KOZA, Jan. První máj, *Plzeňský deník*, 12. března 2006, s. 5.

Citace rozhovoru s pamětníkem:

Rozhovor Naděždy MORÁVKOVÉ (odborná asistentka Západočeské univerzity v Plzni) s Kolomanem Gajanem (emeritní profesor Karlovy univerzity v Praze), dne 8. 8. 2010 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v archivu SOHI Plzeň, Veleslavínova 42.

Archivní zdroje:

Národní archiv Praha. Fond Osobní pozůstalosti. Fol. Josef Macek. *Korespondence 1970 - 1975*. Inv. č. OP 654.

Citace internetového zdroje:

BOLD, Richard. *The main Saints*. [Online] Dostupné z URL:

< <http://translate.google.cz/#cs|en|dokument> > [2010-09-12].

Přílohy:

Obrázky, fotografie, nákresy, tabulky, grafy, grafika, mapy, atd. musí být očíslovány a odkázány poznámkami pod čarou a umístěny za textem se správným číslem a popiskem. Zdroj musí být uveden.

Další pokyny:

Rozsah článku: max. 20 stran, min. 3 strany.

Rozsah recenze: max. 1 strana.

Každý článek by měl mít: název (česky i anglicky), abstrakt (česky i anglicky, max. 10 řádků), klíčová slova (česky i anglicky, v počtu od 3 do 8), resumé (česky i anglicky, max. 25 řádků), informace o

autorovi (jméno a příjmení, rok narození, pozice a zaměstnavatel nebo škola, oblast výzkumu, e-mailovou adresu).

Upozornění:

Články publikované v časopisu MEMO musí předem projít recenzním řízením a musí být schváleny redakční radou.

Editori děkují přispěvatelům za to, že pokud možno respektují výše uvedená doporučení.

Notes for Contributors

MEMO magazine focuses especially on the history of research using oral history and the application of this method in teaching history. Desired are the themes of modern history, especially history of totalitarian regimes, the history of the Second World War in memory of people, the history of everyday life in the 20th century, problems of minorities, regional history, history of historiography, biographies, also the modern oral tradition and folklore in the modern history of research. MEMO is very open journal, we welcome other interesting related topics.

Format and Style

Articles should be submitted electronically, in Microsoft Word, by e-mail moravkov@khi.zcu.cz. Please use only the basic style.

Notes should be footnotes not endnotes. They should be numbered consecutively throughout the article. Citations of references should be made only in the notes and not in the text, first references should be given in full: SMITH, Robert. *History of Diary Products*. Pilsen : University of West Bohemia Press, 2010, pp. 22 - 23. All subsequent references should be given in abbreviated form: SMITH, Robert. *History of Diary Products*, pp. 30 - 32. It is necessary to attach a list of full references at the end of the article. The use of the latin word *ibid*, or abbreviation like *Loc.cit.*, *Op. cit.* etc. is not allowed.

Some Practical Examples for Full References

(Almost all examples are fictive.):

The reference to a book:

JUDD, Robin. *Contested Rituals: Circumcision, Kosher Butchering, and Jewish Political Life in Germany*. Ithaca : Cornell University Press, 2007. ISBN 13 9780801445453.

The reference to a chapter in a book or to a contribution in collection of papers:

HAUG, Karl Erik - ORVIK, Nils. Stormaktsgarantier og kollektiv sikkerhetsgaranti. In: BERG, Roald (ed.) *Selvstending of beskyttet*. Bergen : Fagbokforlaget, 2008. ISBN 978-80-876432-9. 465 p.

The reference to an article in a journal:

NAHODILOVA, Lenka. Communism modernisation an Gender, *Contemporary European History*, vol. 19, no. 1, February 2010, pp. 37 - 55.

The reference to an article in a newspaper:

COETZEE, Paul. Namibia's liberation struggle, *Die Transvaler*, 12th March 2006, p. 5.

The interview reference:

The interview of KOTZEL, Charles (lecture of Charles University in Prague) with BIBIKOVA, Leona (exlecture of University of West Bohemia in Pilsen, living in Pilsen), 22nd October 2008. The transcript is filed in the archives SOHI Pilsen, Veleslavinova 42.

The archives reference:

Czech National Archives, Prague, fund: Inheritance, file: Josef Macek, document: Letters to Frantisek Graus 1970 - 1975, catalogue number: OP 456.

The reference to an internet source:

BOLD, Richard. *The main Saints*. [Online] Available from URL:

< <http://translate.google.cz/#cs|en|dokument> > [2010-09-12].

Illustrations:

Pictures, photos, sketches, tables, diagrams, graphics, maps etc. Should be numbered consecutively with the footnotes and placed behind the text with correct number and labeled. The source must be given.

Further notes:

Scope of article: max. 20 pages, min. 3 pages.

Scope of review: max. 1 page.

Every article should have: Title, Abstract (maximum of 10 lines), Keywords (from 3 to 8), Summary (max. 25 lines), Information about Author (name and surname, year of birth, position and address of employer or school, field of research, e-mail address).

Notification:

The articles submitted to the MEMO must be editorial revised and approved.

The editors would be grateful if contributors kept closely to journal's style and format conventions.

